

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” din IAȘI

FACULTATEA DE ISTORIE

Învățământ la distanță

INTRODUCERE ÎN ISTORIE

AUTOR: Conf.univ.dr. Claudiu-Lucian TOPOR

TITULAR: Prof.univ.dr. Gheorghe CLIVETI

**ANUL I
SEMESTRUL I
2016-2017**

Tematica cursului:

I Prelegere introductivă

Istoria ca disciplină universitară

Obiectul, importanța și structura cursului de introducere în istorie

II Istoria în dialog cu oamenii și vremurile

Ce este istoria? Originile și evoluția cunoașterii istorice

Încercări de definire a istoriei

Obiectul istoriei

Opinii pro și contra istoriei

III Faptul istoric.

Ce este un fapt istoric ?

Principalele criterii în reconstituirea faptelor istorice

Ierarhizarea și importanța faptelor istorice

IV Timp și spațiu în istorie.

Categoriile de timp din domeniul istoriei (timpul scurt, timpul lung, erele sau perioadele istorice)

Durata – continuitatea și ritmurile ei

Localizarea faptelor istorice în cadrul geografic

Raportul dintre istorie și geografie

Mediul natural și habitatul uman

Geografia istorică (conceptul de frontieră; „programul” geografiei istorice)

V Izvoarele istorice.

Noțiunea de izvor istoric

Clasificări ale izvoarelor istorice

Critica izvoarelor istorice (documentul scris)

O controversă teoretică: Memorialistica și presa ca izvoare istorice?

Editarea primelor colecții de izvoare documentare în Europa

VI Arhive, biblioteci, muzee

VII Despre metodă în cercetarea istorică.

VIII Despre statistică în cunoașterea istorică

IX Adevărul în istorie.

Mit și realitate istorică

Obiectivitatea istoricului

„Istoria imaginară” și „istoria reală

X Actualitatea istoriei.

Istoria – o sumă de experiențe individuale?

Istoria - memorie a colectivităților umane?

Trecut și prezent - învățăturile istoriei

XI Cunoașterea istorică

Obiectivitate cunoașterii istorice

Originile cunoașterii istorice

Finalitatea cunoașterii istorice

Progresul și limitele cunoașterii istorice

XII Interdisciplinaritatea istoriei

Istoria politică - o istorie totală?

Istoria războaielor și istoria militară

Istoria socială și istoria economică

Istoria vieții cotidiene și antropologia istorică

XIII În loc de încheiere. Specificul profesiei de istoric

Calități indispensabile istoricului

Limbajul istoricului

Istoricul de ieri- istoricul de azi

I. Istoria ca disciplină universitară

Evoluția modernă a istoriei ca profesiune de credință și disciplină de învățământ a fost influențată de necesitatea de a asigura unui domeniu complex, supus contestărilor, o bază instituțională și o structură de carieră solidă. În țări europene cu mare tradiție în învățământul universitar (Marea Britanie, Franța, Germania) dar și peste ocean, în Statele Unite, fenomenul s-a petrecut începând din secolul al XIX-lea. Importanța studierii istoriei a fost recunoscută din vremuri antice, pornind de la constatarea justă că ea (istoria) îi poate învăța pe contemporani. Cu toate acestea, în școlile înalte domeniul dobândește târziu, cu anumite precauții și dificultăți, recunoaștere și notorietate. Astăzi, aproape este de neimaginat că istoria rămâne propriu-zis un hobby, o profesiune de credință, accesibilă doar oamenilor bogați. În trecut, istoricul era autodidact. El și-a perfecționat constant metoda prin studiul individual. Istoricii prezentului își desfășoară activitatea într-un sistem organizat, în cadrul unor institute de cercetare, academii, fundații, departamente universitare, participă la reuniuni internaționale, beneficiază de fonduri, reviste de specialitate, acces neîngrădit la majoritatea arhivelor și bibliotecilor din lume. Drumul însă a fost lung și deloc lipsit de obstacole. Prima universitate europeană, unde studiul istoriei s-a autonomizat (independent de tradiția unor domenii atotcuprinzătoare precum teologia, filozofia sau dreptul), a fost Universitatea din Göttingen. Aici, în 1764, s-a înființat un Seminar și s-au instituit profesuri specifice domeniului. Fondată la 1734, Universitatea Göttingen a reprezentat nucleul primelor preocupări consistente în domeniul istoriei. Îl descoperim aici activând ca profesor din 1759 pe Johann Christoph Gatterer (1729-1799). Continuând tradiția filosofilor iluminiști, el arată mare interes către istoria universală și metodelor de lucru cu sursele primare. Pentru a veni în sprijinul studenților el tipărește manuale de diplomatică, genealogie, heraldică și geografie. Editează două reviste istorice și înființează Institutul de Istorie. Toate acestea erau însă doar excepția și nu regula studiilor istorice. Istoria se studiază pe larg în universități europene abia în secolul XIX. Fenomenul se petrece pe fondul unui proces de reevaluare și restructurare a disciplinelor academice. În lumea germană a câștigat teren modelul de educație și instruire humboldian (Wilhelm von Humboldt, 1767-1853), care postula un gen diferit de percepție asupra lumii. În centrul atenției se află erudiția cărturarului, care îmbină spectaculos cunoștințe din diverse domenii (literatură, istorie, estetică, lingvistică, filosofie, etc). În locul unei pregătiri specifice care atinge domenii distincte ale cunoașterii, modelul humboldian propune tiparul unei educații fundamentată pe conceptul de cultură generală. Istoria găsea astfel o cale temeinică să-și prezinte valențele creative. Simultan cu aceste noi prefaceri nevoia de istorie a biruit și la nivel social. Contribuiau la acest triumf trei factori ce țin de procesualități istorice: geneza statului națiune; doctrinele politicii moderne; conflictele sociale inaugurate de Revoluția Franceză. Nu doar în școli înalte se predă istoria, ci și în învățământ gimnazial și secundar. Pe la 1804 în universitățile germane apare prima Catedră de istorie, iar la jumătatea veacului există deja 28 profesori în diferite medii academice. Unii dintre profesori provin din familii aristocrate, dar majoritatea aparțin burgheziei, clasei de mijloc, cultivată și educată. Sistemul este profund exclusivist. Femeile încă nu participau la dezbaterile academice. De fapt, înainte de 1945, în Germania zguduită de războaie și

crize economice, descoperim o singură femeie calificată să ocupe portofoliul de titular la o catedră în domeniul istoriei (Hedwig Hintze). Orientarea religioasă nu a jucat chiar un rol determinant, dar nu poate fi trecută cu vederea adeziunea protestantă a majorității istoricilor universitari.

Dacă universitățile germane au beneficiat din plin de avantajele tradiției și continuității, în Franța, viața universitară a fost tulburată de Revoluție. Practic ele au fost desființate, au reapărut în epoca lui Napoleon, care le-a redeschis în 1808, sub forma cunoscutelor *facultés*, cu o funcție socială mai accentuată decât dimensiunea academică. Ele oferă cursuri marelui public dar le lipsește infrastructura modelului german. Târziu, în vremea Celei de a Treia Republici (după 1871) universitățile franceze au recuperat din acest decalaj. Puțin câte puțin. La Sorbona în 1878 regăsim tot numai două Catedre de istorie, față de cele nu mai puțin de opt la Berlin și Leipzig. La fel de adevărat este însă că Sorbona înregistra peste 1000 de studenți în domeniul istoriei la cumpăna secolelor XIX și XX. Prin comparație, la Oxford au absolvit cursurile 100 de candidați anual, iar la Cambridge în jurul a 20. Depinde cum privim statisticile! În 1877 se stabilea noul post de *maître de conférences*, care le oferă tinerilor studioși din Franța șansa de a dobândi o poziție similară docenților (*Privatdozenten*) din Germania. Se produc și schimbări instituționale semnificative. În 1903, *Ecole des Chartes*, *Ecole Pratique des Hautes Etudes* și *Ecole Normale Supérieure* au devenit parte integrantă a universității pariziene, unde la începutul anilor '80 se studiau peste 50 de cursuri în domeniul istoriei.

În Marea Britanie istoria se predă, începând din 1724, în vechile universități ca disciplină auxiliară. În vremea regelui George I la universitățile Oxford și Cambridge se înființa o Catedră de istorie. Profesorii erau numiți direct de către rege. Cursurile se țineau regulat dar ocupau un rol periferic, auxiliar în programa universitară. Istoria, mai ales trecutul recent, era privită cu neîncredere, fiindcă implica numeroase controverse și incertitudini. Profesionalizarea scrisului istoric în Marea Britanie s-a produs în contextul unui reviriment al interesului public față de cunoașterea trecutului. Romanele istorice ale unor renumiți scriitori precum Edward Gibbon, Sir Walter Scott, Thomas Carlyle, trezesc o anumită vibrație în rândurile oamenilor față de faptele istorice. A fost însă un val de interes disproporționat. Istoriile evului mediu și cele din secolul al XVII-lea domină cu adevărat conștiința publică în epoca victoriană. Până la jumătatea veacului XIX dezbaterile istorice este însă confuză. Temele se amestecă ușor cu imperativele politice, dictate de necesități privind dezbaterile despre drepturi constituționale, responsabilități guvernamentale. Literatura modernă, artele vizuale revendică și ele subiecte istorice de interes. Disciplina câștigă însă treptat autonomie. Devine o activitate a profesorilor din universități, care întreprind cercetări, având la bază studierea documentelor. Redescoperirea arhivelor, organizarea seminariilor pare să fi fost influențată de evoluția cercetărilor istorice din mediul german, de mare impact la nivelul Europei. Istoricii universitari în Marea Britanie sunt remunerați de către stat, dobândesc recunoaștere publică. Spre deosebire de predecesorii lor (teologi sau filozofi) folosesc o metodologie distinctă a cercetării, sunt intelectuali cu o cunoaștere specifică.

Profesionalizarea scrisului istoric începe așadar cu adevărat să se producă în primele decenii ale secolului XIX. Ea se deosebește însă de ceea ce numim profesiune istorică în sens academic, ceea ce implică deopotrivă cercetarea, scrierea dar și predarea istoriei în cadrul instituțional. Profesiunea de istoric presupune specializare, standardizare și formalizare a instruirii în structura unei *curriculae* adecvate. Profesionalizarea scrisului

istoric presupune adevărată cunoaștere la principii, metode și valori ale cunoașterii științifice. Ambele direcții au progresat enorm în ultimii 50-60 de ani. Un număr impresionant de istorici lucrează astăzi în universități și institute de cercetare din întreaga lume (în Franța la nivelul anilor '90 activau - după informațiile lui Bogdan Murgescu (*A fi istoric în anul 2000*, p. 29) – 2000 de istorici față de numai 700 în 1967. La fel, apreciază autorul citat, în Statele Unite se estimează că apar 7000 de cărți de istorie pe an, fără a mai aminti de studiile istorice publicate în reviste și volume.

România reprezintă un caz special. Preocupări privind așezarea învățământului istoric pe baze solide au apărut inițial la Iași, unde funcționa din 1860 prima universitate modernă din țară. La inițiativa Ministerului Instrucțiunii Publice s-a înființat un comitet având ca finalitate predarea istoriei naționale în noul cadru instituțional. Rezultatele inițiale au fost însă modeste. Profesorul Andrei Vizanti (titularul Catedrei de Literatură și Istorie Românească, vacantată în 1869) nu dispunea de pregătirea adecvată cursurilor din domeniul istoriei. Nici Catedra de Istorie Universală, deși ocupată temporar în 1862 de Titu Maiorescu, mentorul Junimii, nu și-a împlinit la începuturile ei menirea. Din 1863 și până în 1891, titular devine Neculai Ionescu, personaj recunoscut pentru ferocele politici, om de talent, orator de tribună parlamentară, dar mai puțin abilitat în cerințele profesoratului. După multe căutări și frământări inerente începutului, afirmarea învățământului istoric de nivel european se identifică la Iași, în a doua jumătate a secolului XIX, cu activitatea unui cărturar de mare prestigiu, istoricul A. D. Xenopol. După revenirea în țară la capătul etapei berlineze a studiilor (1867-1871), Xenopol s-a integrat activ în viața culturală a orașului. Numele său a rămas însă înainte de toate legat de imaginea Universității. A început cariera ca suplinitor la Catedra de Istorie a Românilor, apărută după scindarea Catedrei de Literatură și Istorie Română, între 1875-1876. Ținea cursuri în locul titularului, Andrei Vizanti, care revenise pentru o perioadă nu foarte îndelungată la Iași. A. D. Xenopol preferă să de-a curs cercetărilor. Se afirmă mai întâi prin opera scrisă. În 1880 publica o primă carte exponențială: *Războaiele dintre ruși și turci și înrăurirea lor asupra țărilor române*. Era dovada limpede a maturității istoricului. Firește, cariera universitară evolua fulminant. În 1883, Xenopol ocupă postul de titular al Catedrei (cea nouă) de Istorie a Românilor, unde studenții îi audiază cursurile până în anul 1915, când se retrage. Un alt profesor reputat al școlii românești prebelice, Simion Mehedinți, spunea cândva că „profesorul de la Catedră este însăși știința devenită om”. Afirmarea se potrivește perfect carierei universitare a lui Xenopol. A impresionat mereu la cursuri prin sobrietate, ținută academică, erudiție, documentație laborioasă și expunere critică. Prețuirea contemporanilor se justifică din plin. Cea a Universității din Iași s-a materializat în numirea ca Rector (1898-1901), demnitate pe care istoricul o înțelegea nu doar în sens administrativ, ci ca pe o funcție directoare pe plan intelectual și etic. Nevoia de personal a Universității îl aduce în situația de a suplini și Catedra de Istorie Universală (1891-1908), cu toate că îl vedea mai curând pe Nicolae Iorga pregătit să își asume o astfel de sarcină. La începutul secolului XX, învățământul istoric ieșean cunoaște repetate transfigurări. O nouă Catedră (Istorie medie și modernă universală) aduce în atenție figura unui alt istoric de bună reputație, ardeleanul Ioan Ursu. Fost bursier al Universității din München, profesor de școală germană cu studii și la Berlin (unde își susține și teza de doctorat *Die auswärtige Politik des Peter Rares Fürst von Moldau*), Ioan Ursu publică la Iași relativ puțin, dar se remarcă la Catedră. După război, îl găsim activând la Cluj (1919) și la București (1923). Dar la Iași, în acele vremi,

nu se studia doar istorie medievală și modernă. Învățământul arheologic, istoria veche, au rădăcini la fel de adânci. În anul 1884 din Catedra de Istorie Universală s-a desprins o nouă specializare: Catedra de Istorie Antică, Epigrafie și Geografie, suplinită, apoi ocupată (1896), de profesorul Petru Râșcanu. Reputația studiilor de istorie veche s-a consolidat și mai mult în 1894, când se înființa Catedra de Arheologie și Antichități, suplinită și ocupată de profesorul Teoharie Antonescu. Cu puține modificări această structură a învățământului istoric la Universitatea din Iași a rămas în vigoare și după război, până la reforma învățământului din 1948. Între Catedră și cercetare s-a realizat o firească simbioză. După Unirea de la 1918, învățământul istoric românesc dobândește noi impulsuri. Noi universități (Cluj-Napoca; Cernăuți) de tradiție se integrau în peisajul instituțional al școlii românești. Specialiști mai mulți, publicații diversificate, studenți din noile provincii. Învățământul istoric ieșean pierdea însă o parte din profesorii iluștrii ce se remarcaseră înainte de război. A. D. Xenopol se retrage, Ioan Ursu pleacă la Cluj, Ioan Andrieșescu la București. Situația s-a remediat prin atragerea unor noi profesori, originari din alte provincii istorice decât Moldova, care s-au remarcat și au făcut cinste școlii ieșene: Ilie Minea, Orest Tafrali, Radu Vulpe, Gheorghe Brătianu. O școală între ale cărei caracteristici distincte și trăsături particulare se pot enumera: aplecarea către cercetarea detaliată a documentului (obsesia metodică a analizei critice); seriozitatea și temeinicia cercetărilor; eleganța exprimărilor și sobrietatea stilului; profunzimea interpretărilor; înțelepciunea profesorilor și inventivitatea studenților, etc. Toate aceste caracteristici, transmise până în prezent, se datorau cândva, într-o pondere echilibrată, și condițiilor de studiu pe care le oferea frumosul oraș al teilor, capitala Moldovei de odinioară, Iașii marilor poeți și scriitori. Un aer de boemă academică, o viață liniștită, în afara pasiunii marilor dispute de la București. Un îndemn permanent la meditație și răbdătoare cercetări.

După 1945, tradiția vieții universitare interbelice s-a frânt iremediabil. Schimbările fundamentale țin în primul rând de reorganizarea întregului învățământ universitar. Dacă până reforma din 1948 istoria funcționa în cadrul unor mari facultăți (Litere sau Filosofie), după 1948 s-a trecut la separarea pe discipline. Istoria s-a unit temporar cu alte discipline (geografia, filosofia) dar acest gen de fuziune a funcționat deficitar. Câteva exemple: Facultatea de istorie și geografie (1948-1950); Facultatea de istorie – filologie (1954-1957); Facultatea de Istorie și Filozofie (înainte de 1989). Cercetarea direcționată prioritar către universități până în 1949, este orientată prioritar spre Institutele de cercetare subordonate Academiei Republicii Populare. În deceniul 1960-1970, regimul comunist înființează și institute pedagogice cu durata studiilor de trei ani (IP3) , care pregăteau profesori pentru școlile generale. Noi facultăți, în centre fără tradiție, se înființau la Craiova, Suceava, chiar și Sibiu. În acest fel, calitatea actului didactic s-a diluat considerabil, iar învățământul istoric a îmbrăcat o haină nouă, cea propagandistică, cerută de nevoile partidului unic. În spiritul noilor directive, un curs nou intitulat „Probleme fundamentale de istoria României” se ținea obligatoriu, începând din 1976, la toate facultățile, indiferent de specializare sau profil. Fluctuații masive se produc evident la nivelul corpului profesoral. Imediat după război (1945) epurările sistemului stalinist își produc efectele. Gheorghe Brătianu, figură exponențială a scrisului istoric românesc, ajunge deținut politic și plătește în final cu prețul vieții pentru credința față de țară și valorile libertății. Originile zis burgheze și moșierești alungă din Universitate nume de prestigiu. Înlocuitorii, unii dintre ei, se străduiesc, după putere și caracter, să

suplească lipsa libertății academice, condiție fundamentală în exercitarea a profesiei de istoric. În aceste vremuri vitrege a activat la Iași, profesorul Dimitrie Berlescu (1909-1974), coleg de breaslă și mentor spiritual al unei întregi generații de istorici, ce nu și-a trădat profesiunea (Nicolae Gostar, Constantin Cihodaru, Vasile Neamțu, etc). A urmat o nouă generație. Profesori de prestigiu, unii dintre ei trecuți în neființă, precum Vasile Cristian, Gheorghe Platon sau Ioan Ciupercă, Vasile Russu.

II. Istoria în dialog cu oamenii și vremurile

1. Ce este istoria? Originile și evoluția cunoașterii istorice

a) *Începuturile istoriei. Antichitatea greco-romană.*

Părinții istoriei au fost greci. Istoria s-a născut în a doua jumătate a secolului al V-lea î. Hr. în lumea egeeană, acolo unde înflorise arta poezilor tragici și se înfiripau primele discuții filozofice. Cuvântul *istorie* este și el o moștenire a antichității grecești. Etimologic el provine din dialectul ionian iar sensul său primordial este acela de cercetare, anchetă. „Părintele istoriei”, potrivit lui Cicero, a fost Herodot. Un grec din Halicarnas, născut pe la 485 î. Hr., contemporan cu Euripide și Socrate. În *Istoriile* sale, redactate în timpul în care atenienii ridicau Parthenonul, el își propunea ca „faptele oamenilor să nu pălească odată cu trecerea vremii, iar isprăvile mari și minunate săvârșite și de greci și de barbari să nu fie date uitării” (*Istorie*, I, 1961, p. 15.). Efortul lui Herodot a fost consacrat elucidării cauzelor și desfășurării războaielor medice (490-479 î.Hr.) sub forma unei investigații laborioase ce stabilea, în egală măsură, condițiile spațio-temporale ale înfloririi civilizației grecești. Herodot a relatat în maniera povestitorului. *Istoriile* au sensul unei povestiri desăvârșite asupra celor cunoscute direct ori indirect de autor și demne de a fi prezentate publicului. Ele au marcat începuturile scrisului istoric. Conținutul lor relevă premise ale spiritului critic, preocupări de interes mai amplu pentru geografia istorică, etnologie, istoria comparată a diverselor comunități umane. Apariția istoriei, sub forma unui gen hibrid, situat între poezia epică și reflecția filozofică, pe terenul fertil al civilizației Greciei antice nu era întâmplătoare. Mai întâi în lumea polisului grec, individul, devenit cetățean, realizează că este făuritorul propriului viitor iar cunoașterea trecutului îi conferă legitimitate. Altfel spus, omul s-a făcut istoric pentru că a devenit cetățean (Fr. Chatelet), iar cunoașterea trecutului îi spunea nu doar ceea ce este, cât mai ales ceea ce trebuie să facă. Apoi, însăși tendința spiritului grec către antropomorfism pare să fi favorizat apariția istoriei. Poezii și sculptorii din lumea greacă au umanizat zeii iar povestirile mitologice au devenit o colecție de istorii cu personaje și intrigă extrem de familiare pentru polisul grec. S-a născut astfel un fel de istorie imprecisă, cu o cronologie imposibil de controlat, de fapt, o punte de legătură între prezentul oamenilor și trecutul zeilor.

Frageda copilărie a istoriei în ansamblul civilizației antice greco-romane permite totuși identificarea unor trăsături specifice acelor timpuri. Tentația retorică. În lumea greacă, sub influența sofistilor sau a școlii lui Isocrate, istoria se confundă uneori cu arta oratoriei, iar la Roma, vreme de două secole, ea a fost sublim cultivată în opera celor mai renumiți scriitori (Sallustius, Caesar, Tacit sau Titus Livius). Aici istoria se afirmă ca un

gen literar, o ramură a elocinței, iar istoricul trebuie să își câștige auditoriul prin intermediul lecturilor publice. Tentația politică. Istoria anticilor este încărcată de fapte și personaje politice. Prezentarea lor echidistantă după principiul maximei obiectivități este uneori abandonată în favoarea partizanatului. Xenofon îl idealizează pe tânărul Cyrus în *Ciropedia*, Teopomp îl proslăvește pe Filip al Macedoniei (în *Istoria lui Filip*) iar Calistene laudă geniul lui Alexandru Macedon. Tentația etică. Istoria s-a remarcat la începuturile sale drept învățătoarea vieții (*magistra vitae*). Opera istoricului devine o colecție de maxime inspirate din trecut. Lecțiile istoriei devin lecții de morală cotidiană iar personajele legendare, adevărați eroi pentru prezentul decadent. *Opus oratorium maxime*, scriitura istorică este învățătura unui moralist: Titus Livius elogiază moravurile strămoșilor (*mores antiqui*), Tacitus ne asigură că istoricul trebuie să dezvăluie infamia și să nu treacă sub tăcere virtuțile, etc.

b) Creștinismul și istoria. „Botezul lui Clio”

Apariția și consacrarea definitivă a creștinismului au produs schimbări spectaculoase în raport cu înțelesurile atribuite termenului de *istorie*. Creștinismul se prezenta ca o religie de sorginte istorică. Evenimentele sale defnitorii se petrec în trecutul istoric. Mesajul său este acela al difuzării Evangheliei (Vestea cea Bună) ca rezultat al unei intervenții divine asupra destinului omenesc. El predică miracolul Învierii lui Hristos, o apariție divină salvatoare în evoluția istorică a umanității. Credința creștinilor pretinde că evenimentele vieții lui Iisus s-au petrecut într-o realitate istorică. Ele, chiar în acord cu Evangheliile sinoptice, se petrec într-un spațiu și într-un timp istoric strict delimitat. El însuși o religie istorică, creștinismul nu se putea dezinteresa de problemele pe care le ridică cercetarea trecutului. De-a lungul timpului adversarii și partizanii săi și-au plasat criticile și acuzele reciproce pe terenul fascinant al investigațiilor istorice. Treptat, concepția creștină privind istoria s-a impus ca unică orientare în efortul de înțelegere a trecutului istoric. Succesiunea epocilor istorice era percepută drept o manieră prin care se putea realiza planul divin de mântuire a ființei umane. Sensul global al istoriei (cunoașterea istorică) îi este furnizat creștinului prin revelație, o formă de cunoaștere întemeiată pe credință, incompletă și, de cele mai multe ori, obscură, însă necesară și suficientă pentru mântuirea sufletului. Revelația îl autoriza pe individ să se creadă învăluit de misterul cunoașterii totale, de plenitudinea întregii realități istorice, pe care doar Dumnezeu, stăpân și suveran, o poate înțelege și interpreta. Concepția creștină privind istoria a produs, cel puțin în Occidentul medieval, un anumit regres în privința principiilor cunoașterii istorice. Atâta timp cât Dumnezeu este depozitarul Adevărului Absolut, „istoricul” nu poate decât să înregistreze faptele petrecute sub forma unei succesiuni și în virtutea unor explicații menite a justifica rolul miracolului divin asupra destinului omenesc. Posibilitățile de interpretare s-au redus simțitor și, odată cu ele, s-a denaturat însăși menirea istoricului. El era chemat doar a consemna faptele istorice și nu a investiga în slujba adevărului întemeiat pe valențele criticii și ale rațiunii. Providența este cauza tuturor lucrurilor, trecutul nu mai trebuie explicat. Orderic Vidal, un călugăr englez care a trăit la cumpăna secolelor XI-XII, consemna în *Istoria* sa ecleziastică: „Nu vreau să caut lămuriri în privința voinței divine, nu vreau să descopăr cauzele ascunse ale lucrurilor. La cererea confrăților mei eu nu fac decât să scriu o simplă istorie unde povestesc ce s-a întâmplat an după an.”

Interesul creștinilor pentru istorie se manifestă fie prin redactarea propriei lor istorii (Eusebiu din Cezareea și *Istoria ecleziastică*), fie prin tendința de a sincroniza cronologiile păgâne cu cronologia biblică sau recurgerea la o interpretare globală asupra istoriei, înțeleasă ca realizare a planului conceput de Dumnezeu pentru mântuirea oamenilor (Sfântul Augustin și *De Civitate Dei*). Istoria sacră, istoria părinților Bisericii, Cronicile și Analele redactate în marile abații au înlocuit pentru o vreme cercetarea sau ancheta propusă de istoria profană.

c) Evul mediu. Regresul istoriei ?

O dată cu invaziile popoarelor germanice, istoria, la fel ca toate celelalte forme ale vieții culturale, se pare că a cunoscut un anumit regres. Un lent proces de degradare, care nu a fost general răspândit și nici de durată. În Evul Mediu istoria nu a rămas un gen în părăsire. Până către anul 1000 d. Hr., clerul deține în creștinătatea occidentală un vizibil monopol istoriografic. Istoria devine profund religioasă, prin perspectivă (una teologică), prin obiectul de studiu (una ecleziastică), prin finalitate (una etică). Laicizarea istoriei avea să se producă mai târziu (sec. XII), într-o vreme în care apariția unor puternice regate în Europa occidentală reclama necesitatea administrării propriului trecut prin intermediul unor arhiviști sau conicari aflați în slujba suveranului. Dar Occidentul medieval nu „păcătuia” doar prin excesul spiritului teologic, cel care s-ar fi opus progresului științei și profunzimii cunoașterii istorice. Potrivit lui Marc Bloch omul medieval se caracterizează printr-o stare de indiferență față de timp. El nu crede niciodată că trecutul este mort și tocmai de aceea nu izbuteste să îl transforme în obiect al cunoașterii (Philipp Ariés). În Evul Mediu istoria nu a fost mai mult decât o slujitoare a religiei sau moralei. Nu există acum istorici de profesie ci doar moralisti, teologi, filozofi sau predicatori. Cu toate că o mare parte din activitatea juridică, politică ori diplomatică a cancelariilor medievale constă în pretenții și revendicări bazate pe fapte istorice propriuzise, pe acte sau documente (unele cu o autenticitate ce trebuie probată) provenite dintr-un trecut istoric mai mult sau mai puțin îndepărtat, se poate afirma, mergând pe firul ideilor lui Pierre Chaunu, că Evul Mediu a văzut pre multă istorie ca să mai vorbească despre ea.

d) Clio sub semnul Renașterii, Umanismului și al Reformei (sec. XV- XVI)

După un mileniu de dominație teologică, scolastică, istoria pare să-și regăsească pentru o vreme copilăria sa păgână. Umaniștii Renașterii au regăsit și asimilat tradiția critică a istoricilor și filozofilor antichității. Georges Gusdorf, un cunoscut profesor și om de cultură al timpurilor noastre, observa că „oamenii Renașterii au îmbălsămat nobilul cadavru al Antichității pierdute și regăsite, dar regăsită ca definitiv pierdută”. Reforma și Umanismul au contribuit, într-o măsură importantă, la dezvoltarea științei istorice, mai ales prin afirmarea spiritului erudit. Fascinat de trecut, scriitorul umanist își aruncă mai întâi privirea asupra istoricilor greci și latini. Lumea greco-romana este una a ordinii ideale a lucrurilor și se cuvine să fie cunoscută. Contribuțiile scriitorilor umaniști rămân de referință până astăzi prin bogăția informațiilor, diversitatea problemelor investigate și critica documentului. Căutarea operelor de artă ale antichității a dat naștere arheologiei. S-au făcut săpături în Italia, Grecia, sudul Franței, Asia Mică.

Scrierile din perioada Renașterii au dovedit că abilitățile gândirii laice nu au apus definitiv. Omul redevine un factor creativ, dinamic, un actor al propriului timp istoric și nu doar un instrument al împlinirii proiectelor divine. Interesul față de valorile culturale ale antichității greco-romane s-a revigorat iar odată cu el și preocuparea pentru ceea ce reprezintă istoria. Deloc întâmplător, încă din această perioadă capătă contur în Franța preocupările vizând teoria istoriei (Jean Bodin publică în 1566 lucrarea intitulată *Metodă pentru a înlesni cunoașterea istoriei*, în care definea pentru prima dată istoria ca știință umanistă). Perioada umanismului a mai demonstrat însă și faptul că pretutindeni istoria era strâns legată de edificarea statului (republicile italiene, monarhiile centralizate din Spania, Franța, etc). Niciunde în Europa mecenatul nu mai este dezinteresat. Erudită și fantezistă istoria devine subversivă, o unealtă la îndemâna principelui domnitor. Argumentele de natură istorică au jucat un rol important în disputa, prilejuită de Reformă, între catolici și protestanți. Discuțiile depășeau de multe ori terenul propriu-zis teologic atingând și câmpul atât de contestat al interferențelor istorice. Fiecare parte căuta în trecut argumente valide menite a descalifica adversarii. A rezultat de aici o nouă istorie ecleziastică, ce a pierdut din caracterul sacru pentru a deveni profană, erudită, demonstrativă. Această istorie a ereziilor denotă preocuparea reformaților de a identifica o genealogie proprie și de a asigura continuitate propriei biserici nevăzute, ca martori ai adevărului divin.

e) *Istoria sub semnul clasicismului (sec. XVII). Istoricul filozof în secolul Luminilor (XVIII)*

Este perioada când în paralel cu discursul polemic și moralizator al istoriei umaniste își face apariția o nouă istorie erudită, care creează metode proprii și acumulează noi tezaure documentare. Secolul XVII coincide cu nașterea metodei istorice. O dată cu publicarea cărții *De re diplomatica* a călugărului Jean Mabillon în 1681, istoria beneficiază de o metodă proprie de cercetare, care va permite ca adevărul să fie separat de fals. De aici înainte, istoria se va lupta ca să obțină statutul de știință. Se perfecționează și instrumentele cercetării istorice, o dată cu afirmarea științelor auxiliare (heraldica, paleografia, cronologia) și creșterea numărului de publicații cu privire la sursele istoriografice.

Secolul Luminilor este secolul în care istoria a trebuit să răspundă la provocările filozofiei. Numeroși filozofi pășesc pe tărâmul istoriei, după cum și istoricii se fac filozofi (David Hume, Montesquieu). Și tot în acest veac al erudiției, Voltaire, adevăratul întemeietor al filozofiei istoriei (o meditație profundă asupra obiectului istoriei și a finalității scrisului istoric), înainte să publice o serie de cărți nepieritoare precum *Secolul lui Ludovic al XIV-lea* (1751) sau *Eseu asupra moravurilor* (1756), îl previne pe cititor în legătură cu complexitatea cunoașterii istorice: „ ... După ce am citit trei sa patru mii de descrieri de bătălii și câteva sute de tratate și pacte, mi-am dat seama că, în fond nu învățasem nimic. Oare Spania fusese mai bogată înainte de cucerirea Lumii Noi decât este astăzi? Cu cât era mai populată pe vremea lui Carol al V-lea decât sub Filip al IV-lea ? Iată câteva dintre lucrurile care îl interesează într-adevăr pe orice om dornic să citească istoria ca filozof și cetățean. Dar curiozitatea lui nu se va opri aici; el va încerca să înțeleagă de ce o națiune a fost puternică sau slabă ca putere navală; cum și cât de mult s-a îmbogățit ea... În sfârșit, obiectivul său suprem vor fi schimbările produse

în materie de moravuri și de legi. În felul acesta va cunoaște istoria oamenilor în locul unor crâmpoie din istoria regilor și a Curților regale ” (Voltaire, *Noi considerații asupra istoriei*, 1744). Secolele al XVII-lea și al XVIII-lea manifestă un apetit ridicat pentru istorie. Se scrie istorie recentă, memorialistică iar istoria culturală și cea universală (*Universal History; Allgemeine Weltgeschichte*, etc.) sunt realizările acestui timp.

f) Secolul XIX – Secolul istoriei

Istoria a devenit emblema secolului XIX, după cum filozofia a fost emblema secolului al XVII-lea. Perioada a debutat într-un climat favorabil scrisului istoric. Sub influența romantismului, într-o lume a idelismului, scrisul istoric se hrănește cu o veritabilă pasiune pentru trecut. Se diversifică practicile și genurile istorice, dar și publicul amator de istorie. Perioada abundă în povestiri populare, iar legendele, romanele și dramele istorice se bucură de un real succes. Mai presus de orice însă, se poate spune că în secolul XIX s-au petrecut evoluții de profunzime sub raportul metodologiei cercetării istorice. Lumea germană sub impulsul școlii critice, al cărei lider spiritual a fost Leopold von Ranke, s-a remarcat prin influența catalizatoare asupra cunoașterii istorice. Istoricul devine un specialist în citirea și interpretarea documentelor iar faptele istorice trebuiau prezentate „întocmai cum ele s-au petrecut”. În studiul documentelor, istoricul trebuie să se dovedească un personaj capabil să se desprindă de caracterul subiectiv al diverselor relatări.

Profesionalizarea scrisului istoric datează din această perioadă, când se pun bazele cercetării științifice a trecutului. Statul întreține istorici de profesie, angajați ca funcționari publici, dirijează cercetarea științifică, stabilește programa analitică din școli și asigură remunerația unui număr tot mai mare de profesori. În veacul al XIX – lea statul și istoria își completează în chip fericit aspirațiile. Se obțin subvenții anuale pentru publicarea documentelor istorice, istoria câștigă „drept de cetate” în universitățile europene și nu este un fapt surprinzător că tot mai mulți istorici devin oameni politici, miniștrii sau oameni de stat. Statul este omniprezent și omnipotent, iar discursul istoricilor nu se poate sustrage unei astfel de realități.

g) Secolul XX și Noua Istorie

În secolul XX, „imperiul lui Clio” se extinde într-o tendință de dezvoltare vizibilă, fără precedent. Supremația istoriei politice este amenințată. Lumea secolului XX este o lume în care economicul invadează sfera politicului, iar masele sunt prezente în istorie sau chemate să facă istorie. În primele trei decenii ale veacului, istoricii „anexează” economia și sociologia. Se scrie multă istorie economică (schimburi comerciale, monedă, prețuri, etc) și istorie socială (comunități urbane, rurale, familia, cercuri de socializare). Sub aspect ideologic, în fața istoricilor se deschid acum două drumuri noi. Primul aparține istoriografiei marxiste iar celălalt Noii Istoriei. Ambele curente au trecut prin perioade de afirmare și crize identitare, dar traseul lor academic este unul diferit în privința continuității. Dacă istoriografia marxistă a devenit „un câmp plin de ruine” (Philippe Contamine), Noua Istorie, încurajată de succesele Școlii de la Annales, a devenit un fel de emblema a profesionalismului în cercetarea istorică din întreaga lume.

Secolul XX mai propune și un efort amplu de matematizare în câmpul cercetării istorice. Se afirmă și se răspândesc cu rapiditate tehnici de analiză bazate pe matematică, ce au în vedere formarea unor baze de date sau prelucrarea informațiilor cu ajutorul tehnicii computerizate. Faptul apare cu atât mai necesar în condițiile unei veritabile „inflații documentare”. În fiecare domeniu din acest veac s-au adunat și s-au transmis mai multe informații decât în șase milenii de istorie care îl despart pe omul de astăzi de inventarea scrierii. Există de aceea preocupări privind extinderea semnificativă a cercetărilor istorice (geo-istorie, relații internaționale, mentalități, cultură, etc). Cu toate că astăzi au trecut aproape două secole de când omul a început să-și scrie istoria, fascinația pentru trecutul omenirii încă nu s-a epuizat. Gustul pentru istorie nu a fost niciodată mai viu decât este astăzi. O dovedește pasiunea explorării arhivelor, mulțimea comemorărilor sau a pelerinajelor la surse, numărul impresionant al revistelor, simpoziunilor sau conferințelor științifice.

2. Încercări de definire a istoriei

În limbajul cotidian istoria ar echivala cu ceea ce s-a petrecut, totalitatea faptelor ce dau consistență trecutului; interpretarea și expunerea acestor întâmplări de către oameni. De-a lungul timpului au existat numeroase încercări de definire a istoriei. Unele dintre ele (poate chiar cele mai multe) s-au referit la obiectul (conținutul) acestui domeniu al cunoașterii; altele, dimpotrivă, au vizat mai mult relevarea caracterului științific al cercetării istorice sau finalitatea operei istorice. Complexitatea domeniului nu permite identificarea unei definiții unanim acceptate. Nu există o „formulă magică” în măsură să cuprindă toate înțelesurile istoriei.

Istoria valorizează evident perspectiva asupra trecutului, imaginea pe care contemporanii unei epoci o construiesc despre evenimente, acțiuni, sentimente, sau idei, pe care omul le-a trăit sau le-a creat o dată cu trecerea timpului. Un domeniu al cunoașterii ce poate fi înțeles și ca disciplină științifică, ce dispune de metode și principii proprii rezultate dintr-o bogată experiență în contact cu obiectul cercetării. La începuturile sale, scrisul istoric pare să fi fost asimilat mai curând artelor decât științelor. Grecii antici au venerat atât de mult istoria, încât au asimilat-o unei muze (Clio). Inițial semantica acestui termen implica sensul de cercetare (analiză) și comunicare a rezultatelor acestei cercetări. Istoriografia latină a creat chiar distincția între ceea ce s-ar fi petrecut în mod real (obiectiv) – *res gestae*- și ceea ce implică dimensiunea subiectivă, relatările despre ceea ce s-a petrecut - *historia rerum gestarum*. Nu există însă în antichitate o preocupare constantă de a defini istoria, ci o preocupare evidentă de a înțelege istoria.

Primele încercări de definire a istoriei provin din secolele XVIII –XIX-lea, atunci când, pe fondul lărgirii constante a obiectului propriu-zis al cercetărilor, s-a resimțit nevoia unor explicații teoretice în legătură cu obiectul cercetării și finalitatea operei istorice. Încadrarea istoriei în Pantheonul științelor presupunea un imens efort de argumentare pe marginea metodei, surselor și principiilor cunoașterii istorice. Istoricul și filozoful german Johann Gustav Droysen (1808-1884) considera istoria drept o știință a spiritului (*Geistwissenschaft*), știința omului despre sine, certitudinea existenței de sine. Jacob Burckhard, un alt renumit cărturar al epocii, găsea că istoria reprezintă relatarea pe

care o epocă a considerat că trebuie să o rețină despre o altă epocă. Istoria era de fapt ceea ce consemna istoricul și nu ceea ce s-ar fi putut petrece într-o anumită perioadă dar nu a fost înregistrat. Pentru filozoful olandez Ian Huizinga, istoria era o formă spirituală prin care o cultură dădea socoteală despre trecutul său. Istoria și cultura nu puteau fi separate. Cea dintâi era efigia celei din urmă. Caracterul științific al cunoașterii istorice revine treptat în centrul dezbaterii. Profesorul austriac Wilhelm Bauer (1871-1953), autorul primului curs de introducere în studiul istoriei la Universitatea din Viena (1921), considera istoria o știință ce încearcă să descrie întâmplările vieții, atâta vreme cât se poate discuta despre schimbări produse de legătura omului cu mediul social, întâmplări ce se răsfrâng asupra posterității. Obiectului istoriei îi aparțin așadar întâmplările vieții, iar istoria este în primul rând știință. Bauer mai avertiza și asupra unicității (irepetabilității faptelor istorice). Istoricul și diplomatul britanic, Edward Hallet Carr (1892-1982) identifica în istorie un perpetuu dialog între trecut și prezent : ”Istoria este un proces progresist al interacțiunii istoricului cu faptele sale, un dialog infinit între prezent și trecut. Istoricul însuși este subiect al istoriei. El alege sursele ce i se par relevante și intră cu ele într-un perpetuu dialog. El adresează întrebări izvoarelor și le pretinde un răspuns. Istoria este știința interogării trecutului așa cum geografia este știința interogării spațiului.”

Tot începând din secolul al XIX- lea istoria, dar mai ales încercările de definire a domeniului, se raportează într-un mod conștient la diferite influențe ideologice. Într-un secol al naționalismului, istoria a redobândit funcția morală, dimensiunea etică. Istoria furniza eroii exemplari, faptele glorioase, de care națiunea modernă avea nevoie ca exemple pentru a se naște. Mihail Kogălniceanu, inițiatorul primului curs de istorie națională la Academia Mihăileană (1843), sesiza că percepția istoriei este diferită în funcție de structurile sociale. Pentru oamenii de stat ea reprezintă un îndreptar practic de acțiune, cărturarului îi oferă perspectiva unei mai bune înțelegeri asupra lumii, iar pentru oamenii obișnuiți ea deține în primul rând o însemnătate morală. Istoria- afirma Kogălniceanu- este „adevărată povestire și înfățișare a întâmplărilor neamului omenesc; glasul semințiilor și icoana vremii trecute” . Și tot el proclama solemn că „după Biblie”, istoria devenea „cea dintâi carte” a unui neam. Influențele ideologice au venit și din partea istoricilor marxiști. Istoria reprezenta o sumă de acumulări cantitative, reflectate în condiția socială, economică sau politică a comunităților umane. Materialismul istoric, o concepție pe care adepții socialismului au adaptat-o propriilor necesități, acredita ideea că progresul omenirii se datora luptei de clasă, ca și cum evoluția omului în timp se putea reduce la o chestiune de hrană. Istoria politică nu exclude, ci implică de fapt achizițiile culturale, întrucât și ideile politice erau un produs al gândirii, iar structurile sociale, acumulările economice, sau sistemele politice nu pot fi separate de manifestările rațiunii.

Indiferent de maniera în care ne propunem să explicăm, istoria ne oferă un câmp imens al investigațiilor. Interesul pentru cunoașterea istorică a stimulat mai mult decât oricând în ultimele decenii apetitul pentru definirea acestui domeniu. De aici decurge drama sau poate tocmai fascinația pe care o exercită domeniul cunoașterii istorice. Oricare ar fi iscusința, talentul și știința istoricului, viziunea asupra trecutului este în mod fatal depășită după succesiunea mai multor generații. Din acest motiv, în loc să ne propunem noi înșine a defini istoria, vom evoca, în încheiere, un fragment din înțelesul învățăturilor lui Nicolae Iorga. În noiembrie 1925, cu ocazia deschiderii unui curs de

istorie contemporană la Universitatea din București, el rostea - între altele- și următoarele cuvinte: „ Eu nu am nici un sistem; am ferestre prin care privesc tot ce se petrece în jurul meu și porți deschise pentru tot ce vine de la viața din afară .”

3. Obiectul istoriei

Într-o cunoscută lucrare (*Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*, Paris, ediția din 1997) istoricul francez Marc Bloch definea astfel obiectul istoriei:

„Obiectul istoriei este în principal omul. Mai bine spus oamenii. Căci singularul înclină spre abstractizare, iar pluralul, dimpotrivă, este forma gramaticală a relativității și corespunde mai curând unei științe preocupată de diferențieri. În spatele imaginii unor regiuni; dincolo de unelte sau mașini, în spatele cărților aride sau dincolo de instituțiile declarativ independente, istoria caută să-i cuprindă pe oameni. Dacă nu-i va reuși acest lucru, ea este în cel mai bun caz o slugă a științei. Un bun istoric se aseamănă antropofagilor legendari. Acolo unde adulmecă mirosul cărnii umane, el știe că prada sa nu este departe.” Obiectul cercetării istorice îl reprezintă așadar nu atât trecutul, cât existența omului, cel care însuflețește epoca în care a trăit. Omul este creatorul istoriei; o realitate ce poate fi surprinsă din chiar zorii civilizației, atunci când, deși încă scrisul nu era cunoscut, omul se afirma deja prin creații spirituale sau realizări materiale. De aceea poate că începuturile istoriei omenirii nu trebuie confundate cu cele ale istoriei scrise. Conținutul inițial al obiectului istoriei s-a îmbogățit permanent. Istoria pare să nu cunoască astăzi limite, ea se manifestă ca un domeniu în plină expansiune. De la istoria preponderent politică, (prevalent evenimentială) sau de la istoria diplomatică (mai mereu tributară orizontului închis al actelor de cancelarie) s-a ajuns la „istorii” din ce în ce mai complexe, istoria culturii, a științei, moravurilor, teatrului sau cinematografeiei. Se tinde astăzi tot mai mult a se demonstra că tot ceea ce ține de creația oamenilor în trecut este de fapt istorie și nimic nu poate fi înțeles în afara istoriei. Dar istoria nu poate pretinde reconstituirea integrală a tuturor faptelor din trecut. Istoricul nu descrie exhaustiv o civilizație sau o perioadă, nu poate realiza un „inventar” complet. Evenimentele petrecute în istorie se individualizează nu prin materia lor (deosebiri de detaliu) ci prin faptul că se petrec la un moment dat. Istoria nu s-ar putea repeta niciodată dacă ar spune de două ori același lucru. Din această perspectivă se poate afirma că obiectul istoriei sunt evenimentele adevărate în care actor este omul. Istoricul selectează aceste evenimente, condensează un veac în câteva pagini. Nici un individ, oricât de inteligent ar fi, nu poate cuprinde într-o viață domeniul întreg al istoriei. Atâta vreme cât acceptăm că obiectul istoriei îl reprezintă oamenii din diferite epoci, este firesc să ne întrebăm dacă personalitățile sau masele prevalează în ancheta istoricului. Friedrich Nietzsche (1844-1900) a încercat să răspundă din timp acestei dileme. El constata că istoria este produsul personalităților puternice: „cei slabi în final vor fi nimiciți”. Nietzsche întocmea un veritabil program de cercetare istorică axat pe personaje de anvergură, convins fiind că istoria se interesează doar de eroi, mulțimile jucând doar un rol pur decorativ în succesiunea perioadelor istorice. Acest cult al eroilor avea să îl dezvolte-între alții- și Thomas Carlyle (1795-1881), istoric și scriitor scoțian. În perioada 1858-1865, el publica o biografie a regelui Friederich al II- lea al Prusiei, în care prezenta istoria drept o sumă a biografiilor oamenilor importanți. Un alt renumit istoric, mai apropiat timpurilor

noastre, A.J.P. Taylor observa, într-un studiu apărut la Londra în 1953 (*From Napoleon to Stalin. Comments of European History*), că istoria Europei moderne poate fi subsumată la dimensiunea înțelegerii personalității a trei mari titani: Napoleon, Bismarck și Lenin.

Istoria ca reprezentare a colectivităților a identificat și ea proprii adepți. Începând din secolul XX, masele pătrund cu vigoare în istorie. Acțiunile individuale sunt lipsite de semnificație iar istoricul care le acordă importanță nu explică nimic. Personalitățile istoriei deveneau un produs al mediului lor, iar pe termen lung inițiativele lor erau neglijate. Karl Marx arăta că forța motrice a istoriei o reprezintă masele în plină afirmare, iar Lenin sesiza că istoria începe abia acolo unde există masele, și nu unde sunt sute sau mii, ci milioane de oameni. Istoricul nu poate desigur neglija rolul personalităților în istorie, dar a omite din judecățile privind un eveniment istoric tocmai impactul asupra celor mulți ar fi o gravă eroare. De aceea interferența dintre mase și personalități facilitează mai buna înțelegere a contextului în care se petrec faptele istorice.

Obiectul cercetării istorice nu este unul static. Creațiile materiale sau spirituale, formele gândirii umane evoluează neconținut. Dinamica dă culoare și dramatism trăirilor omului în timp. Oamenii sunt părtași ai împlinirilor dar și victime ale catastrofelor. Istoria (obiectul său de cercetare) nu este doar o frescă a progreselor omenirii, ci și o relatare explicită a marilor neîmpliniri. Războiul, în variantele sale multiple, domină ca amploare perioadele istorice. Perioadele pașnice sunt cu mult mai rare decât acelea ce angajează tensiuni. Din acest motiv, obiectul istoriei își lărgeste neconținut conținutul. Istoria își propune a prezenta noi realități, tinde să integreze noi valori, să explice noi tragedii, unele în desfășurare chiar sub privirile noastre.

4. Opinii „pro și contra” istoriei

Din antichitatea greco-romană și până astăzi, istoria a fost apreciată, adulată dar și incriminată vehement. Din *Poetica* lui Aristotel aflăm că mărturiile trecutului, sau trecutul ca sursă de modele, sunt diferit percepute de istorie ca studiu sistematic. Istoria înțeleasă ca perspectivă asupra trecutului nu este suficient de filozofică, nici măcar în comparație cu poezia, nu poate fi redusă la principii, nu analizează și nu stabilește adevăruri. Faimosul pasaj din capitolul nouă al *Poeticii* aristoteliene explică până la rigoare critica filozofului grec: „Poezia este mai filozofică și are mai multă greutate decât istoria, căci poezia înfățișează mai degrabă universalul, iar istoria particularul. Prin universal înțeleg a atribui unui anume fel de om vorbe sau fapte potrivite, după legile verosimilității; către aceasta năzuiește poezia, adăugând nume proprii personajelor. Prin particular înțeleg ce anume a făcut și a pățimit Alcibiade, de pildă.” Eticheta aristoteliană a cântărit greu în judecățile ulterioare cu privire la condiția și statutul istoriei în diferite perioade ale trecutului. Principalele critici au vizat obiectul cercetării istorice, caracterul scientist, autonomia deplină ca disciplină a cunoașterii.

Cele mai numeroase critici aduse cunoașterii istorice provin din timpurile moderne. Blaise Pascal, renumit fizician, matematician dar și filozof al religiilor, considera că istoria nu este capabilă să progreseze asemeni altor științe pentru că „ea nu ține nici de raționament, nici de experiență, ci doar de principiul autorității”. Filozoful german Nietzsche aprecia că istoria nu este opera rațiunii. Ea este plină de accidente și iraționalități. Ceva mai târziu, în plină perioadă interbelică, Paul Valery avea să dea

măsura radicalismului în dezarticularea istoriei ca domeniu al cunoașterii. El aprecia că „istoria este cel mai periculos produs pe care chimia intelectului uman l-a putut vreodată elabora. Proprietățile sale sunt bine cunoscute. Ea îmbată popoarele, le face să viseze, creează false amintiri, exagerează reflexele, întreține vechile răni. Istoria poate justifica tot ceea ce vrea. Ea nu ne învață absolut nimic... În starea actuală a lumii pericolul de a ne lăsa seduși de istorie este mai mare ca niciodată” (Paul Valery, *Criza spiritului și alte eseuri*, Iași, 1996, p. 12) . Paul Valery îndemna la renunțare în raport cu investigația istorică. Inutilă și dăunătoare, istoria nu poate produce decât neîmpliniri. Opiniile sale trebuie evaluate în concordanță cu perioada în care au fost exprimate. Paul Valery reflecta asupra finalității istoriei într-o perioadă extrem de delicată. Traumele provocate omenirii de Marele Război (1914-1918) se resimțeau încă dureros în sânul a milioane de familii. Amintirile acestei drame mai răscoleau încă mințile oamenilor. În mai multe regiuni ale Europei se vorbea tot mai insistent despre „generația pierdută”; oameni care, afectați de război, nu se mai puteau integra unei vieți normale. Societatea aștepta răspunsuri convingătoare referitoare la cauzele mării tragedii. O vreme, aceste răspunsuri au revenit în sarcina factorilor politici ori militari, evident preocupați să-și justifice propriile erori și să-i acuze pe alții. Treptat însă misiunea elaborării unor judecăți echilibrate a revenit, cum era și firesc, istoricilor. Manualele școlare sau cărțile de istorie nu reușeau să ofere explicații îndeustulătoare. Istoria nu mai rezolva dilemele trecutului și, în plus, răscolea amintiri prea proaspete.

Istoria a făcut însă și obiectul unor elogioase aprecieri. Cu toate că Herodot pare să fi fost primul care a sesizat importanța istoriei pentru viitorime, rolul său instructiv, noblețea studierii trecutului a fost remarcată consecvent. Istoricul belgian Léon Halkin afirma că istoria ajută la cunoașterea omului. „Istoria ne este asemenea pământului pe care trăim. Primitiv totul de la ea, viețuim din ceea ce ne aduce și, în cele din urmă, tot în ea vom sfârși. Omul este un animal istoric. Istoria luminează când mai bine când mai rău, de-a lungul timpului și al spațiului, atât oamenii în general cât și pe fiecare din noi înșine” (*Imitation à la critique historique*, Paris, 1963, p. 30-31). Și tot Leon Halkin semnala că istoria este pentru științele umaniste, ceea ce matematica reprezintă pentru științele experimentale: o garanție a corectitudinii. „Cu cât omul va cunoaște mai bine trecutul său cu atât mai puțin îi va fi sclav. În aceasta constă adevărata măreție a istoriei.” La rândul său, filosoful spaniol José Ortega y Gasset identifica în istorie dimensiunea în care omul a reușit să se împlinească pe sine. „Istoria-susținea el- este realitatea omului care nu are o altă lume”. Pentru Alban G. (Gregory) Widgery¹ istoria nu era o simplă narațiune, ci o știință distinctă cu propriile metode cercetare (*Les grandes doctrines de l'histoire*, Paris, 1965, p. 348-349). Între istoricii români, Vasile Pârvan (*Ideii și forme istorice*, București, 1920, p. 124.) rezerva istoriei un statut aparte ca dimensiune a cunoașterii, atunci când o considera „conștiința de sine a umanității ca tot”. Nicolae Iorga, asemenea lui Pârvan și el un exponent de seamă al Școlii Critice, identifica în istorie „cea mai umană dintre toate științele”, un domeniu al cunoașterii ce ne permite să devenim „mai sociabili, mai altruști, mai iubitori de om și de viață” (*Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a IVa, Iași, 1999, p. 65-66.) În esență, opiniile *pro* sau *contra* istoriei nu au decât menirea de a releva, fie și într-o sumară trecere în revistă,

¹ 1887-1968. Profesor și filozof al religiilor la renumite universități britanice (Bristol University; St. Andrews și Cambridge University, Duke University). Autor al câtorva cărți memorabile precum *Living Religions and Modern Thought* (1936), *Christian Ethics in History and Modern Life* (1940).

complexitatea părerilor exprimate, profunzimea criticilor dar și limitele aprecierilor pe care istoria le-a cunoscut într-o perioadă sau alta a timpului devenirii noastre.

III Faptul istoric

1. Ce este un fapt istoric ?

Materialul activității istoricului îl reprezintă faptele, fatalitatea (*fatum*) petrecută în trecut. Trecutul ca atare se prezintă ca un imens ocean de fapte imposibil de cunoscut sau explicat în totalitatea lor. Cunoașterea devine posibilă dacă faptele sunt selectate și ordonate potrivit importanței lor. Nu orice eveniment sau fapt al trecutului este în mod esențial unul istoric. Evenimentele trecutului sunt evaluate de istoric, cel care stabilește în ce măsură ele sunt demne de a fi reținute de către contemporani sau viitorime. Faptul istoric este adesea rezultatul unei elaborări originale al unei construcții intelectuale. Istoricul nu procedează doar la o simplă decupare a unei părți din ansamblu, izolând obiectul cercetărilor de contextul în care s-a produs. Menirea sa nu este doar să stabilească *ce s-a întâmplat* ci să explice *de ce și cum s-a întâmplat*. Faptele trecutului (sociale, politice, religioase, economice, culturale, etc) dobândesc semnificație istorică în măsura în care definesc sau elucidează o anumită chestiune istorică. Istoricul este acela care relaționează faptele trecutului în raport cu problema sau perioada care îl preocupă. Dacă dorim să relatăm cum a reușit populația Parisului să prevină o posibilă contrarevoluție în iulie 1789, selectăm acele fapte care sunt relevante pentru a construi un raționament istoric în raport cu problema în discuție: înaintarea și retragerea armatei regale; demiterea și apoi rechemarea ministrului de finanțe Jaques Necker; procurarea muniției și a armelor de către revoluționari; asediul și cucerirea Bastiliei, etc). Faptul istoric poate fi un eveniment, izolabil în timp și spațiu (Ex: o bătălie, moartea unui rege; accesarea la tron a unei dinastii, etc), dar în egală măsură și un fenomen istoric de durată, rezultat în urma succesiunii sau a relaționării mai multor evenimente propriu-zise (Ex: religii universale; sisteme sociale; tendințe economice; curente și ideologii politice; doctrine filozofice). Așadar, faptele istorice sunt percepute ca evenimente numai în măsura în care restrângem toată istoria la desfășurarea unui eveniment. (Ex: cu ajutorul faptelor istorice putem explica desfășurarea războiului Crimeii, eveniment petrecut la jumătatea secolului al XIX-lea, fără a analiza ce reprezintă războiul în general ca fenomen istoric; așa cum faptele istorice într-o anumită succesiune, poate chiar războaiele petrecute într-o perioadă mai îndelungată - ne pot oferi explicații în legătură cu complexitatea războiului ca realitate istorică; forțe participante, inovații tehnice, tactici de luptă, etc.

Faptele istorice nu se produc decât o singură dată în timp și nu se pot repeta niciodată identic. (Chiar dacă de-a lungul timpului s-au petrecut numeroase răscoale sau revoluții, nici unul din aceste fapte istorice nu este identic cu un altul petrecut anterior.) Orice fapt istoric este însă rezultatul unei dezvoltări anterioare, al unor acumulări (cantitative sau calitative) ce l-au precedat. Nu putem explica declanșarea Marelui Război (1914-1918) dacă ne raportăm doar la consecințele atentatului de la Sarajevo. Asasinarea prințului moștenitor al tronului Imperiului Austro-Ungar reprezintă un fapt istoric esențial ce precede declanșarea aceea ce a devenit Primul Război Mondial. În realitatea, judecând

după consecințe imediate, el nu poate decât să explice reîncălzirea conflictului dintre Austro-Ungaria și Serbia în Peninsula Balcanică. Pentru a înțelege cum „incendiul” s-a extins la nivelul întregii Europe, istoricul trebuie să facă apel și la alte fapte istorice anterioare cum ar fi semnarea principalelor tratate de alianță între puterile europene (Tripla Alianță și Antanta); rivalități continentale și crize coloniale; înarmările și pregătirile militare ale principalelor puteri continentale; stările de spirit și atitudinile exprimate de factorii politici direct implicați, etc. Faptele istorice rămân principalul material de lucru pentru istoric. Conștient că nu orice eveniment din trecut poate să fie un fapt istoric, el procedează la identificarea, clasificarea, și analiza lor.

2. Principale criterii în reconstituirea faptelor istorice

Stabilirea faptelor istorice este una dintre caracteristicile esențiale ale activității istoricului. Publicul dorește să afle de la istoric *ce s-a întâmplat* nu ceea ce ar fi putut să se întâmple. Din acest motiv, un prim criteriu important în stabilirea faptelor istorice este cel existențial. Istoricul nu poate lua în considerație decât ceea ce s-a petrecut în realitate. Faptele istorice nu se pot reconstitui decât în măsura în care există izvoare sau mărturii autentice care le probează autenticitatea. Istoria implică raționamente obiective, nu poate înregistra decât realități ale concretului. Sunt necesare dovezi care să stabilească în ce măsură un anumit fapt istoric este real sau simplă fabulație. „Inventarea” unor fapte istorice reprezintă un pericol permanent pentru cercetarea trecutului. O succesiune a faptelor istorice ce nu pot fi explicate creează impresia unei cercetări de suprafață, iluzia unei istorii accidentale. Autenticitatea faptelor istorice este așadar probată de descoperirea unor dovezi sau mărturii. Dar despre care dovezi sau mărturii este vorba? Să luăm drept exemplu bătălia de la Borodino (un mic sat din preajma Moscovei) din 7 septembrie 1812. Au participat la acest eveniment, după izvoarele epocii, aproximativ 130.000 soldați din „Marea Armată” a lui Napoleon I Buonaparte (francezi, bavarezi, polonezi, etc.), care au avut de înfruntat rezistența aprigă a celor 120.000 de ruși, comandați de generalul Kutuzov. Au fost acolo mai bine de 250.000 trăiri individuale raportate la același eveniment. Evident că nu fiecare dintre participanți a lăsat posterității mărturii, dar chiar acceptând acest aspect, relatările nu sunt tocmai puține. Cui să-i dăm crezare în acest caz? Care a fost adevărata bătălie de la Borodino? Cea planificată și apoi trăită de Napoleon? Bătălia lui Kutuzov? Bătălia unui simplu soldat? A unui soldat rus, francez sau bavarez? Publicul dorește mereu să afle de la istoric adevărul celor petrecute în trecut. Dar singura modalitate de a ne apropia de adevăr este confruntarea mărturiilor trecutului. Un efort de analiză care nu exclude nici imaginația. Cum obiectul istoriei îl reprezintă omul și întâmplările la care el a fost participant, iar acestea nu se repetă niciodată identic, experiența ca mijloc de control al științei nu ne este foloșitoare. De aceea singurul substitut pentru experiență (nu putem experimenta ca în cazul științelor naturii) poate fi doar efortul nostru de a explica și analiza pe baza a ceea ce s-a întâmplat, imaginându-ne adesea și ceea ce ar fi putut să se întâmple. Desigur este absurd să scrii istorie după propria închipuire, după cum la fel de nerecomandată este și istoria contrafactuală (Ce s-ar fi întâmplat dacă...?), dar de multe ori, ca să aflăm adevărul celor petrecute, evident pe baza surselor documentare, parcurgem în imaginație scenariul celor care s-ar fi putut întâmpla.

Faptele istorice se petrec într-un anumit timp și spațiu. Criteriul spațio-temporal este determinant pentru reconstituirea faptelor istorice. Un fapt istoric este pregătit în timp și se desfășoară într-o anumită durată. Efectele sale se răsfrâng de obicei asupra unui teritoriu bine definit. Nu întotdeauna cauzele care produc un fapt istoric se pot identifica în același spațiu asupra căruia se răsfrâng efectele. Un exemplu sugestiv este acela al Revoluției Franceze din secolul al XVIII-lea, ale cărei cauze imediate trebuie căutate în evoluția sub aspect politic, economic, social sau ideologic a Franței lui Ludovic al XVI-lea, dar ale cărei efecte (consecințe) se răsfrâng în timp și asupra Europei. Durata în timp asupra căreia identificăm consecințe ale unui fapt istoric nu este identică mereu cu perioada în care acesta se petrece. (Ex: anexarea Bosniei Herțegovina de către Austro-Ungaria s-a produs în octombrie 1908. A rezultat o criză internațională soluționată pașnic în anul următor-1909. Efectele „crizei bosniace” se vor resimți totuși acut în politica europeană din anii care au premers războiului mondial și reprezintă una dintre multiplele cauze politice ale declanșării acestuia).

Pentru a fi „istoric”, un fapt petrecut în trecut trebuie să slujească drept bază dezvoltării, să îmbrace un caracter social, să se extindă asupra unui grup mai mult sau mai puțin numeros de indivizi. Orice fapt istoric trebuie să se afle într-o relație de succesiune cu un alt fapt care l-a precedat. Potrivit lui A. D. Xenopol (*La théorie de l'histoire*, Paris, 1908) faptul istoric este întotdeauna rezultatul unei serii istorice, iar fiecare serie trebuie să aibă ca rezultat un fapt istoric. Faptele istorice presupun rezultate sau consecințe intelectuale, întrucât evoluția umanității se face prin spirit, singura legătură care unește trecutul de prezent și viitor. Ipotetic toate evenimentele din trecut pot fi judecate drept istorice, în funcție de domeniul pe care îl explorează istoricul. În realitate, faptele istorice se pot identifica la incidența a trei vectori importanți: cauzele-faptul propriu-zis- urmările. Faptele istorice pot fi identificate doar într-o relație de succesiune. Ele nu se petrec întâmplător, trebuie înțelese și explicate într-o relație de interdependență. Cunoașterea istorică nu este posibilă dacă facem apel doar la registrul sec al unor evenimente aparent fără nici o legătură între ele. Ajungem astfel la o istorie strict evenimentială, accidentalistă, departe de exigențele domeniului pe care îl explorăm.

3. Ierarhizarea faptelor istorice

Importanța pe care o dețin faptele istorice ține de judecata istoricului asupra trecutului. Este cert că faptele istorice sunt inegale prin conținut și nu dețin aceeași importanță. Mult mai dificile sunt criteriile care ne determină să apreciem importanța unui fapt istoric. O primă ipoteză s-ar putea situa în analiza *consecințelor* unui fapt istoric. În funcție de acest prezumtiv criteriu am putea stabili dacă un anumit fapt istoric deține o însemnătate locală, regională, națională sau universală. Paul Veyne (*Cum se scrie istoria*, București, 1999, p. 32) consideră că acest criteriu nu reprezintă decât o ficțiune trezită de simțul seriozității. Istoria povestește războaiele lui Ludovic al XIV-lea pentru ele însele și nu pentru urmările importante ce le pot avea.

Importanța faptelor istorice ar mai putea fi identificată (implicit stabilirea unor ierarhii) potrivit cu emoțiile sau exprimările martorilor direcți sau indirecti. Impresiile contemporanilor, valorile la care ei se raportează, pot servi drept indicii cu privire la importanța unui fapt istoric. De cele mai multe ori, aceste aprecieri au valoare subiectivă. Unii dintre contemporani au comentat în termeni elogioși căderea Bastiliei în mâinile

revoluționarilor. Camille Desmoulins, un participant la eveniment, care cu câteva zile înainte chemase poporul să se revolte la palatul regal, relatează că întâmplarea semnifică un moment cu totul deosebit : „ Ziua de 14 iulie este ziua eliberării din robia Egiptului și traversarea Mării Roșii. Este prima zi din anul I al libertății. ” Într-o altă secvență, un medic englez (Dr. Rigby) prezent pe atunci la Paris le scrie celor de acasă despre cele petrecute: „ Am fost martorul celei mai neobișnuite revoluții care a avut vreodată loc în societatea omenească.” Din aceste comentarii rezultă ca evenimentul pentru mulți contemporani implica o semnificație specială, o importanță epocală. Ziua de 14 iulie a devenit, potrivit unei legi adoptate la 6 iulie 1880, ziua națională a Republicii Franceze. Judecând în lumina acestor mărturii, evenimentul pare cu adevărat unul exemplar. Dar ceea ce îi conferă importanța cuvenită nu este derularea propriu-zisă sau opiniile exprimate de participanți ori martori oculari. Indiferent de epoca istorică, nu este nimic senzațional în distrugerea unei închisori. Legătura Bastiliei cu simbolurile absolutismului monarhic din Franța conferă evenimentului o valoare istorică excepțională. Numai că în aceste semnificații (cu valoare simbolică) au crezut doar unii dintre contemporani. Puțini la număr/ În realitate, cuceritorii fortăreței nu au găsit în interiorul ei prea multe lucruri concrete care să le amintească de mitul regimului absolutist. Ei au fost chiar dezamăgiți atunci când au constatat că în întreaga închisoare nu se mai aflau decât șapte prizonieri, dintre care, doar unul singur, (Comte de Lorges), era condamnat pentru delikte politice. (El ispășea din 1757 la Bastilia o sentință ce îl incrimina pentru convingerile sale republicane). Restul prizonierilor (cinci dintre ei) erau mai curând infractori de drept comun. Contemporanii nu ne ajută în acest caz să stabilim cu certitudine însemnătatea faptului istoric. Consecințele sale târzii îl recomandă drept eveniment important pentru înțelegerea epopeii revoluționare din Franța anului 1789. Și despre tratatele păcii westfalice (1648) se vorbește astăzi nu pentru interesul arătat de contemporani (unul sinonim cu ignoranța). Dacă urmările lor nu ar fi fost observate de istorici în timp, evenimentul poate că ar fi rămas mai puțin relevant. Ierarhizarea faptelor istorice rămâne o provocare directă în raport cu obiectivitatea istoricului. Criteriile sunt, așa cum am încercat să prezentăm, extrem de relative. Aparent există fapte istorice cu importanță teribilă doar pentru istoria unei comunități, care, într-un anumit context istoric pot deveni, esențiale pentru istoria universală. Și tot pe firul acestui raționament, există fapte din trecut relevante pentru istoria diplomației dar mai puțin importante pentru istoria literaturii.

IV Timp și spațiu în istorie

1. Categoriile de timp din domeniul istoriei (timpul scurt, timpul lung, erele sau perioadele istorice)

Existența oamenilor se desfășoară în timp și spațiu. Acestea sunt coordonatele fundamentale în care se succed evenimentele sau modelele gândirii. În timp și spațiu se înscrie de fapt istoria omenirii. Timpul este o coordonată fundamentală a existenței; „plasma unde se scaldă fenomenele, locul unde devin inteligibile” (Marc Bloch). Fiecare acțiune, fiecare atitudine, fiecare gând al omului se raportează la această dimensiune. Cronologia este disciplina care permite cunoașterea măsurării timpului. Se pot face

distincții între cronologia matematică sau astronomică și cea denumită uzual „tehnică”. Astronomia a oferit omului trei unități fundamentale de măsură a timpului: ziua, luna; anul. Succesiunea zilelor și a nopților reprezintă ritmul vieții pe pământ. Cronologia zisă tehnică face obiectul preocupărilor istoricului. Perioada sa de înflorire ne conduce spre secolul al XVIII-lea când era publicată una dintre lucrările monumentale în acest domeniu: *L'Art de vérifier les dates* (publicată în 1750 de un grup de călugări benedictini, reeditată în 3 volume între anii 1783-1787). Cronologia permite amplasarea evenimentelor în derularea istoriei umanității. Ea oferă informații prețioase referitoare la datarea unui fapt istoric. Se pot identifica, în general, trei categorii fundamentale de timp cu ajutorul cărora se stabilesc repere cronologice în domeniul istoriei (timpul scurt; timpul lung; erele sau perioadele cronologice).

Timpul scurt este timpul evenimentului, al biografiei, al politicii, al războiului, timpul pe care îl măsurăm în luni, ani sau zile, uneori în ore și secunde. Necesitatea măsurării timpului scurt l-a frământat pe om încă din zorii civilizației. Chiar personajele biblice par să fi fost conștiente că anumite corpuri cerești au fost create pentru a ritma existența cotidiană, terestră. În paginile Vechiului Testament (*Geneza*, I, 14) ni se relatează că Dumnezeu a creat aștrii ce separă ziua de noapte și servesc drept indicii pentru percepția diferitelor ritmuri biologice. Omul acelor vremuri era conștient – se pare- de succesiunea zi – noapte, de revenirea periodică a luminii sau a întunericului. Această evoluție permanentă i-a influențat ritmul activităților cotidiene. Percepția timpului, la un nivel rudimentar, nu echivala însă cu identificarea unor instrumente convenționale de măsură. Încă din Antichitate, în baza observațiilor astronomice, s-a putut însă stabili că durata zilei și a nopții este de 24 de ore. Momentul de început al zilei a fost însă diferit perceput de către anumite civilizații, ceea ce explică unele mici diferențe în stabilirea duratei unei succesiuni zi- noapte. Chinezii, evreii sau musulmanii măsurau această durată de la apusul soarelui (în acest caz succesiunea zi- noapte ar dura 24 de ore și un minut); egiptenii, perșii sau chaldeenii măsurau de la răsăritul soarelui (ceea ce conducea la o durată de 23 ore, 59 minute, 42 de secunde). Tot din antichitate datează și primele instrumente de măsurare a timpului scurt pentru durata unei ore (clepsidrele cu apă sau nisip). Pentru oamenii antichității sau ai Evului Mediu, măsurarea exactă a timpului nu juca un rol esențial. În Evul Mediu, orologiile bisericilor semnalau timpul liturgic (orele canonice), cel care a indica ritmul de viață al comunităților rurale sau urbane. Preotul ordona dispunerea evenimentelor mai importante de peste an, în funcție de reperele cronologice ale vieții creștine. Atunci când însă meșteșugurile și comerțul au cunoscut o reală dezvoltare, pe fondul dinamizării vieții urbane și a utilizării unor importante descoperiri tehnologice, timpul a devenit un factor extrem de prețios. S-a resimțit treptat necesitatea identificării unor instrumente tot mai precise de măsură a timpului (orologiile din turnurile orașelor medievale „revendică” primatul organizării vieții cotidiene în detrimentul exigențelor impuse de coordonatele timpului liturgic). Următorul pas, individualizarea măsurării timpului, s-a impus de la sine. O dată cu descoperirea arcului de ceas (în jurul anului 1500) s-au putut construi mijloace individuale de măsurare a timpului. Formula „ timpul înseamnă bani ” a devenit o realitate tot mai prezentă în existența individului. Producția bunurilor de serie și amploarea schimburilor comerciale a presupus punctualitate și disciplină a muncii. Schimbarea nu a fost una bruscă. La nivel mental ea a fost favorizată de răspândirea Reformei protestante, ideologia Renașterii și a Umanismului, fenomenul urbanizării

accentuate. Etica protestantismului interpretează într-un registru nou percepția trecerii timpului. Credinciosul trebuie să folosească judicios fiecare secundă din propria viață, pentru a servi gloria divină și a contribui la propria mântuire sufletească. Omul modern acționează potrivit unor noi ritmuri, în cu totul alte coordonate, deși în mediile tradiționale „timpul catedralelor” a continuat să joace încă un rol extrem de important.

Timpul lung este acela în interiorul căruia situăm generațiile sau civilizațiile. Este un timp lent a cărui trecere o măsurăm cu ajutorul calendarului a erelor sau perioadelor cronologice. În sensul cel mai larg, *calendarul* este un sistem de calcul elaborat de om pentru înregistrarea lunilor și a anilor. Principiul fundamental al majorității calendarelor are în vedere succesiunea zi-noapte (intervalul în care Pământul se rotește o dată în jurul axei sale); perioada dintre două faze similare ale lunii (lunații), intervalul în care Pământul se rotește în jurul Soarelui. După modul în care oamenii au perceput succesiunea diferitelor anotimpuri sau au înțeles fenomenele astronomice se pot identifica trei tipuri de calendare: lunare; solare, mixte (lunaro-solare). În afara acestor calcule astronomice, la elaborarea anumitor calendare s-a mai ținut seama și de unele superstiții, ideologii sau convingeri religioase. Egiptenii au stabilit deja, în mileniul al IV-lea î. Hr., că anul solar durează 365 de zile și este împărțit în 12 luni, fiecare având 30 de zile și încă 5 adăugate la anumite intervale. Romanii au folosit inițial un calendar lunar. Anul începea inițial la 1 martie și nu de la 1 ianuarie. În anul 46 î. Hr., Iulius Caesar a preluat calendarul solar egiptean. El a instituit la Roma un calendar (cel iulian), care adăuga câte o zi la fiecare interval de patru ani (anii bisecți). Primele zile ale lunii erau *calendele*, urmau zilele de la mijlocul lunii (*idele*) și *nonele*, a noua zi înaintea idelilor. Împăratul Constantin I (275/280-337) a introdus săptămâna de 7 zile. Calendarul iulian a fost menținut în Occident și după căderea Imperiului Roman de Apus. Cu timpul, s-au observat însă neconcordanțe între anul astronomic și cel calendaristic. Anul „iulian” dura mai mult cu 11 minute și 14 secunde la 365, 25 zile decât cel solar. La 128 de ani, diferența ajungea deja la o zi. Papa Grigore al XIII-lea (1503-1585) a recurs în anul 1582 la o nouă reformă calendaristică și a reușit să corecteze această eroare. Pornind de la anumite calcule astronomice, efectuate de Nicolaus Cusanus (1401-1464) și Nicolaus Copernic (1473-1543), Grigore al XIII-lea a corectat decalajul, stabilind că ziua de 4. 10. 1582 devine ziua de 15. 10. 1582. Statele ne-catolice au introdus mai târziu calendarul gregorian. Statele protestante germane și cele scandinave în jurul anului 1700; Anglia (1752); Suedia (1753); Rusia a menținut în vigoare calendarul iulian până în luna februarie 1918, Grecia până în anul 1923 și România până în 1924.

Modalitățile de măsurare a timpului lung au fost și au rămas încă extrem de diverse. Tradițiile, concepțiile religioase sau cele ideologice și-au pus amprenta asupra tipurilor de calendare uzitate în lume. Chinezii, spre exemplu, folosesc un gen de calendar care diferă substanțial de cele utilizate de europeni, poate și pentru faptul că poporul chinez nu a resimțit niciodată nevoia să confere istoriei dimensiunea temporalității progresive, așa cum se întâmplă în cazul european. (Pentru detalii, vezi Ivan P. Kameranovici, *China clasică*, București, 2002, p. 135.). Calendarul tradițional chinez înregistrează 4 anotimpuri, 12 luni, 24 de perioade. Emblema anului o constituie un animal (șobolanul, bivolul, iepurele, calul, șarpele, maimuța, dragonul, etc.). Deși oficial el a fost înlocuit de calendarul european occidental, a mai rămas în vigoare pentru a anunța ritmicitatea sărbătorilor tradiționale. În Africa și în Asia peste 300 de milioane de musulmani recurg la un calendar lunar adoptat la dispozițiile Profetului în anul 632

î.Hr. În India există chiar patru calendare (inclusiv gregorian sau musulman) aflate oficial în utilizare. Guvernul este obligat să imprime anual câte un almanah de peste 3000 de pagini în care se explică doctrinele religioase și calculele astronomice complicate, necesare pentru dispunerea zilelor, lunilor sau anilor. Considerente ideologice, străine de această dată de influența factorilor religioși, au stat la baza unor încercări fanteziste de elaborare a unor calendare universale. În timpul Revoluției Franceze, Convenția națională (legea din 6 octombrie 1793) a propus un nou calendar, cel republican, ce se dorea a fi acceptat pretutindeni, asemenea sistemului metric. Anul era format din 12 luni a câte 30 de zile fiecare. Fiecare lună era divizată în perioade de câte 10 zile (decade). Anul mai primea câte 5 zile suplimentare situate după luna Fructidor și o a 6 a zi denumită ziua Revoluției, adăugată o dată la patru ani. Începutul anului era stabilit de ziua în care începea echinoctiul de toamnă pentru meridianul Paris, iar prima zi a „erei republicane” era 22 septembrie 1792, evident data la care s-a proclamat republica. Calendarul republican a rămas în folosință mai multi ani. Napoleon I Bonaparte l-a abolit cu începere de la 1 ianuarie 1806. Anul XIV al Republicii nu a mai durat decât 3 luni și 8 zile. O altă încercare temerară de a oferi lumii un calendar universal construit pe anumite orientări ideologice s-a petrecut în URSS. În anul 1923 calendarul iulian, utilizat de Biserica ortodoxă, și cel gregorian, oficial introdus de Lenin, sunt suprimate în favoarea unui „calendar etern”. Acesta conținea 12 luni a câte 30 de zile fiecare, luna de 6 săptămâni a câte 5 zile. În plus, mai existau anual alte 5 zile de sărbătoare pentru comemorarea Marii Revoluții din octombrie.

Au existat și alte încercări reformatoare de stabilire a unui calendar fix, aparținând unor personalități sau foruri internaționale. În secolul al XIX-lea (1849), merită consemnat efortul lui August Comte de elaborare a unui calendar compus din 13 luni egale a câte 28 de zile fiecare. După 1887, astronomul Camille Flammarion a propus un sistem de calendar perpetuu cuprinzând 12 luni împărțite în 4 trimestre egale. Societatea Națiunilor și ceva mai târziu Organizația Națiunilor Unite au încurajat și ele astfel de proiecte. Un studiu de ansamblu elaborat în anul 1953 de secretarul general al ONU Trygve Lie a fost susținut de reprezentanții guvernului Indiei și de membrii ai Consiliului economic și social. Și aceste demersuri au eșuat. În măsura în care un calendar mondial ar fi propus individului și vieții sale cotidiene un ritm și o diversitate în unitate, ar fi putut ajuta lumii să se elibereze de confuzie și să evolueze spre unitate sau armonie. Tocmai acest nobil deziderat nu s-a putut însă concretiza.

Erele sau perioadele cronologice sunt serii compuse dintr-un număr nedeterminat de ani ce pot servi la măsurarea timpului. Erele, alcătuite prin raportarea la un eveniment emblematic, datat cu certitudine, s-au folosit mult timp în datarea și numărarea anilor. Prima eră, moștenită din antichitatea greacă, a fost cea a olimpiadelor (evenimente exponențiale ce se derulau o dată la patru ani). Prima olimpiadă atestată cu certitudine s-a desfășurat în anul 776 î. Hr. Romanii se raportau fie la evenimentele scurse de la întemeierea Romei (753 î. Hr.), fie la așa numita eră consulară, care avea ca reper esențial anul 509 î.Hr (exilarea regelui etrusc și numirea primilor consuli L. Iunius Brutus și P. Valerius Poplicola). Alte ere sau perioade cronologice au putut fi identificate în funcție de anumite repere esențiale sub aspect religios. Era iudaică se raportează la datele cronologice ale Vechiului Testament și propune numărătoarea anilor începând cu mitul Genezei (Facerea Lumii), undeva în jurul anului 5508 î. Hr. Era creștină propune numărarea anilor de după anul I al Nașterii lui Hristos; cea musulmană se raportează la

anul *Hegirei* (622 î. Hr., fuga Profetului Mahomed de la Mecca la Medina). Cunoașterea erelor este importantă pentru istoric întrucât el intră în contact cu diferite documente, multe dintre ele datate după criterii diferite. Datarea evenimentelor prin raportarea la o anumită eră se poate dovedi înșelătoare. Căderea Constantinopolului se plasează în ani diferiți, în funcție de era la care ne raportăm (iudeo-creștină, musulmană, etc). În zilele noastre noțiunea de eră are un conținut și o vocație diferite. Se discută tot mai mult despre o nouă eră a înaltei tehnologii, care va monopoliza treptat viitorul omenirii; despre era nucleară sau cea a Internetului, etc).

2. Durata-continuitatea și ritmurile ei. Încercări de periodizare a istoriei.

Semnificațiile timpului istoric nu se reduc doar la aspectele specifice cronologiei. Istoricul nu este interesat doar de datarea evenimentelor sau identificarea diferitelor instrumente de măsură a timpului. La fel de importantă este și dimensiunea percepției duratei istorice. Printre altele, timpul este utilizat de istoric și pentru periodizare, pentru stabilirea specificului unui anumit interval, a schimbărilor ce presupun progrese dar și neîmpliniri. Timpul istoric este diferit perceput de contemporanii unei epoci. Francezii care au trăit în zilele tumultuoase ale Revoluției din 1789, cronologic pot fi socotiți contemporani, deși, mulți dintre ei, aparțineau prin gândire și interese specifice unor epoci diferite. Contemporani sub aspectul vârstei, ei se diferențiau prin concepții și orizontul de așteptări. Marea nobilime și clerul înalt păreau mai curând tributare tradițiilor și, implicit, trecutului, comparativ cu membrii Stării a Treia, ea însăși divizată, care aștepta un viitor diferit de ceea ce reprezentase imaginea Vechiului Regim. La fel de delicată este și înțelegerea duratei, atunci când ne raportăm la cei ce aparțin aceleiași perioade istorice. Nu toți contemporanii percep la fel durata unui război. Pentru soldații prezenți pe front durata unei zile de conflict pare interminabilă în comparație cu semenii lor aflați la adăpost față de orice potențial pericol. Raportată la percepția contemporanilor sau la diferite atitudini de comportament (deprinderi ale gândirii), durata își are ritmurile și continuitatea ei. Din acest motiv, coordonatele unor epoci nu pot fi decât convenționale. Niciodată nu vom ști cu certitudine când a început sau se încheie o anumită epocă a istoriei. Folosind diferite criterii putem doar aproxima. Caracterul relativ al perioadelor istorice a condus la un număr impresionant al încercărilor de periodizare. În antichitate, grecii se gândeau la o evoluție ciclică a istoriei. Polibiul din Megalopolis (cca 200-120î. Hr) a identificat o anumită periodicitate a formelor de guvernământ, pe care el le numea constituții. Cele mai multe dintre periodizări urmează un model liniar. Unele pornesc de la identificarea unui eveniment fondator, ale cărui cauze sau consecințe conferă caracteristici de durată unei epoci. Altele au în vedere aspecte ideologice dintre cele mai diverse. Chiar în Vechiul Testament, în cartea profetului Daniel, identificăm în tălmăcirea viselor lui Nabucodonosor o succesiune de patru împărății percepute ca dominații universale (asiro-babiloniană; medo-persană, greco-macedoneană, romană). Tot aici se mai menționează însă și despre o împărăție eternă, cea a lui Dumnezeu, care va înfăptui justiția pe pământ. Teoria celor patru mari imperii, preluată și de Hieronymus (347-420 d. Hr.), a avut un impact deosebit în Evul Mediu. Augustin Aureliu (354-430 d. Hr.), poate cel mai important doctrinar al teologiei apusene, identifica în lucrarea *De civitate Dei* șase mari perioade în care se poate înscrie istoria universală. Succesiunea acestor perioade era imaginată într-o manieră similară evoluției omului în timp: *infantia-*

pueritia-adolescencia-iuventus-aetas minor-senectus). Periodizarea lui Augustin (Adam -Noe; Noe – Avram; Avram – David; David – exilul babilonian; Naștere lui Hristos – Sfârșitul Lumii) a fost preluată și de un alt părinte al Bisericii, Isidor episcop de Sevilla (560-636). Teologii creștini ai Evului Mediu au încercat periodizări ale istoriei pornind de la desfășurarea evenimentelor biblice. Chiar termenul de *ev mediu*, înțeles inițial drept perioada dintre antichitate și renașterea antichității, apare pentru prima dată la teologul olandez Gisbert Voetius (1589-1676). Stabilirea anilor de început și de sfârșit ai perioadelor istorice a creat în general dispute aprinse indiferent de criteriile periodizărilor. Istoricul umanist Cristoph Cellarius a încercat să adapteze schema periodizării istoriei bisericești la ansamblul istoriei în general. El a dedicat câte o carte de istorie celor trei mari epoci identificate: *Historia antiqua* (de la începuturi și până la moartea împăratului Constantin în anul 337); *Historia medii aevi* (până la căderea Constantinopolului); *Historia aevi moderni* (începând cu anul 1453).

Caracterul relativ al încercărilor de periodizare reiese mai ales acolo unde acestea se legitimează prin apelul la anumite ideologii, doctrine sau curente filozofice. În secolul al XIX-lea, August Comte (1798-1857), unul dintre corifeii pozitivismului în istoriografie, împărțea istoria omenirii potrivit diferitelor stadii de domnie a legii: perioada teologică (atunci când omenirea își justifica explicațiile prin fenomene supranaturale); perioada metafizicii (atunci când omenirea își argumenta opiniile prin forțe sau principii abstracte); perioada pozitivismului (atunci când omul va crede în legile științei, care se întemeiază pe fapte obiective). Karl Marx (1818-1883) formula în 1848 cunoscutul *Manifest comunist* în rândurile căruia enunța principiul evoluției în sens materialist dialectic a istoriei. În concepția marxistă, clasa exploataților distrugea clasa exploataților, alungând-o de la putere. Burghezia înlătura nobilimea, datorită substituirii capitalismului comercial economiei feudale; proletariatul urma să înlătore burghezia, atunci când proprietatea socială ar fi urmat să înlocuiască proprietatea individuală. Marx identifica mai multe perioade istorice, ale căror limite cronologice erau dictate de consecințele luptei de clasă: preistoria (societatea lipsită de clase); societatea antică sclavagistă; societatea feudală; epoca burgheziei; dictatura proletariatului și societatea comunistă (desființarea tuturor contradicțiilor între clase).

3. Spațiul în istorie. Localizarea faptelor istorice în cadrul geografic.

Istoria nu se desfășoară doar în timp ci și în spațiu. Dacă cronologia este absolut necesară investigației istorice, nu mai puțin importantă este și geografia. Istoricul trebuie să identifice locul unde s-au petrecut fapte istorice, să explice legătura dintre mediul uman și mediul natural. El are nevoie de solide cunoștințe de geografie. Localizarea unui eveniment sau fapt istoric presupune identificarea denumirii localității pe care o transmit izvoarele. Nu de puține ori însă, acest gen de informații este lacunar, imprecis sau chiar inexistent. Așa, spre exemplu, se știe că, potrivit *Cronicii pictate de la Viena*, bătălia dintre oștile conduse de Basarab I și Carol Robert de Anjou s-a derulat între 9-12 noiembrie 1330 la o *posadă*, ceea ce în limbajul obișnuit ar însemna loc întărit sau strâmtoare. Localizarea precisă a evenimentului a rămas pur speculativă. Numeroase variante în legătură cu localizarea evenimentului nu au adus rezultate credibile. Astăzi se

știe că această confruntare s-ar fi derulat la Posada (o localitate al cărei nume provine din cuvântul *posadă*) dar în acest fel nu se poate spune că s-a identificat cu precizie locul. Dificultățile sunt și mai mari atunci când istoricul lucrează cu denumiri antice sau medievale ale unor așezări ce trebuie identificate în raport cu țările sau localitățile contemporane. În acest caz, istoricul are nevoie de informații ce țin de domeniul lingvisticii sau al topografiei. Există însă situații când numele unei localități a fost schimbat sau a dispărut ca urmare a distrugerilor, depopulării sau consecințelor de ordin politic, administrativ ori religios. Pentru a face față acestor situații, istoricii au la dispoziție repertorii topografice sau dicționare geografice. În unele cazuri, numele unei localități este strâns legat de descendența unor familii importante. Sate întregi pot fi identificate prin reconstituirea moșiilor de odinioară ale unor mari boieri sau nobili. În acest caz sunt necesare și solide cunoștințe de genealogie pentru stabilirea corespondenței dintre denumirea unei localități și diferitele ramuri ale familiilor boierești. Identificarea nu se rezumă însă doar la stabilirea denumirii actuale a unei localități în raport cu vechiul nume purtat în documentele epocii. Istoricul trebuie să țină seama, în funcție de situație, de toate indicațiile pe care le poate furniza documentul (menționarea unor așezări limitrofe; identificarea unor forme de relief, etc).

4. Raportul dintre geografie și istorie. Mediul natural și habitatul uman

Raportul dintre om și natură reprezintă o importantă dimensiune în înțelegerea anumitor procese sau evoluții istorice. Preocupări interesante referitoare la această chestiune au existat chiar din antichitate. Herodot scria la timpul său că „Egiptul este un dar al Nilului” iar afirmația „părintelui istoriei” se verifică dacă ținem seama de importanța acestui fluviu pentru evoluția de ansamblu a civilizației vechilor egipteni. Civilizația Greciei antice ar putea fi mai greu de înțeleasă în reperatele existenței cotidiene dacă am exclude vecinătatea acestei lumi cu marea. Dispunerea formelor de relief a influențat vocația vechilor greci spre comerț și navigație. În egală măsură, ascensiunea vechilor civilizații mesopotamiene ar putea fi cu greu explicată fără a înțelege importanța marilor fluvii Tigru și Eufrat pentru resursele de hrană și prosperitatea regiunii. Același raport de dependență între mediul uman și cel natural poate fi întâlnit și în vremurile moderne. Cum am putea înțelege resorturile politicii externe britanice în raport cu continentul european dacă nu am invoca și așezarea insulară a Angliei? Politica echilibrului de forțe (*balance of power*) a fost dictată și de asemenea rațiuni. Istoria și psihologia diferitelor popoare nu poate face abstracție de mediul în care s-au format, au trăit, l-au personalizat și, în unele situații, chiar umanizat. Determinismul geografic a fost considerat un factor esențial în explicarea evoluției istorice a diferitelor popoare. Pornind de la importanța cadrului geografic în explicarea unor civilizații istorice au apărut și exagerări. Montesquieu și Bodin erau convinși că pot explica întreaga istorie a grecilor pornind de la reperatele geografice. La sfârșitul secolului al XIX-lea (între anii 1882 și 1891) germanul Fr. Ratzel propunea spre analiză ideea conform căreia mediul este acela care îl formează pe om. În concepția sa existau doi factori esențiali în constituirea statelor: poziția (*Die Lage*) și spațiul (*Der Raum*). Considerațiile lui Ratzel aveau să furnizeze argumente importante geopoliticii și teoriei spațiului vital.

Natura, potrivit unor echilibrate aprecieri aparținând lui Lucien Febvre (*La Terre et l'évolution humaine*, Paris, 1922), oferă un complex de posibilități. Ea este cea care

propune iar omul dispune. Istoricul trebuie să înțeleagă gradul real al interdependențelor dintre influențele geografice și reacțiile umane în desfășurarea istoriei. Este vorba despre un raport ce a cunoscut evoluții specifice în funcție de epocile istorice și posibilitățile omului de a influența sau domina natura. Cele din urmă au îmbrăcat adeseori forme distructive. Irigațiile excesive în anumite zone au condus la salinizarea solului, cu consecințe grave pentru agricultură, iar defrișările masive au condus la dispariția pădurilor și apariția unor întinse regiuni cu aspect de deșert. Mediul natural, condițiile de climă, dispunerea formelor de relief au influențat înflorirea sau decăderea unor civilizații. Solul lipsit de fertilitate i-a determinat pe oamenii ce trăiau în regiuni aride să-și schimbe habitatul, influențând dinamica migrațiilor de populații. Relieful a potențat și el dispunerea rutelor de comunicații, mai ales în marile masive montane sau în regiunile de câmpie. Zonele cu climă temperată s-au dovedit a fi propice dispunerii habitatului uman și valorificării unor importante resurse. În egală măsură, regiunile dispuse în bazinul Mării Mediterane au beneficiat de condiții favorabile dezvoltării unor importante civilizații. Pentru istoric, condițiile de climă sau influența reliefului se pot dovedi utile și în explicarea unor mari confruntări militare ce puteau schimba destinul unor colectivități umane. Teribila iarnă din Rusia a contribuit la eșecul Marii Armate în campania întreprinsă de Napoleon în 1812. Peste mai bine de un secol și jumătate, același „inamic” redutabil avea să oprească înaintarea trupelor Germaniei naziste în apropierea Moscovei.

5. Geografia istorică

Geografia istorică se preocupă de reconstrucția trecutului geografic. Ea poate fi înțeleasă ca o manieră de a concepe istoria asemenea unei succesiuni de geografii. Presupune localizarea strictă a fenomenelor sau a faptelor istorice și, într-un anumit sens, ar putea fi numită chiar geografie umană retrospectivă. Domeniului său de competență îi aparțin, între altele, topografia, cartografia, reconstituirea imaginii unor vechi așezări, regiuni sau rute de comunicații. Inițial sfera cercetărilor geografiei istorice părea să se rezume la problematica frontierelor sau a regiunilor administrative. Cunoașterea frontierelor limită, a frontierelor tip sau a celor convenționale câștigase suficient de mulți adepți. Multă vreme, mările, munții sau fluviile au fost considerate frontiere impenetrabile, ce împiedicau aproape orice contact între grupuri umane sau popoare. Deșerturile, mlaștinile sau pădurile au reprezentat primele forme de delimitare între diferitele comunități umane (triburile slave trăiau separate unele de altele de păduri sau mlaștini). Treptat omul a dovedit că poate dispune de natură iar mitul frontierei naturale impenetrabile a fost depășit. Marea Egee nu a reprezentat o barieră permanentă pentru grecii antici, al căror habitat se întindea în Arhipelag, Asia Mică și Grecia continentală. Tentativele repetate de transformare a Mării Baltice într-un lac rusesc, danez sau suedez au eșuat și ele. Romanii, recunoscuți pentru spiritul lor practic și vocația administrativă, au fost printre primii care au încercat să ofere semnificații în legătură cu noțiunea de frontieră. Lumea romană era una distinctă, precis organizată din punct de vedere administrativ și clar delimitată sub aspectul frontierei. Aceasta din urmă atât în Europa Centrală cât și în Africa sau în Orient era o limită administrativă dublată de o barieră militară. Odată cu invaziile migratorilor și apariția primelor regate medievale (a căror reședință era de multe ori itinerantă) noțiunea de frontieră a mai pierdut din importanță (Vezi, incertitudinile cu privire la delimitarea teritoriilor hispano - maure sau a mărcilor

orientale germano-slave). Cu timpul însă, anumiți factori (menținerea fărâmițării ecleziastice și politice; eliminarea treptată a unor mari suprafețe împădurite ca urmare a defrișărilor masive din secolele al XI-lea și al XIII-lea; necesitatea protejării și delimitării marilor domenii feudale) au condus la revigorarea conceptului. Chiar termenul în sine *fronteria* a apărut, se pare, între 1268 și 1315, desemnând limitele regatului ce trebuiau apărate. Ideea de frontieră a devenit treptat chiar un mijloc de propagandă, mai ales pe fondul renașterii cartografiei și a proliferării diferitelor hărți. Frontiera a reprezentat, mai ales în secolul al XIX-lea, pe fondul edificării statului național în Europa un permanent prilej de confruntare și dispută politică. Nu de puține ori frontierele au stat și la originea unor războaie. În Franța celei de a treia republici, tema provinciilor pierdute (Alsacia și Lorena) a rămas o vreme actuală. În anii de după înfrângerea de la Sedan exista în Franța un curent al revanșei ce promova ideea reșezării frontierei cu Germania prin redobândirea celor două provincii. De la încrâncenarea prilejuită de dispunerea frontierelor statului național s-a ajuns treptat la ideea spiritualizării frontierelor pe fondul proiectului generos de construcție a Europei unite. În realitate frontierele sunt rezultatul unui echilibru al forțelor vitale a două popoare. Acțiunea guvernelor le conferă legitimitate și eficiență, întrucât ele în fapt rămân niște repere convenționale.

În afara conceptului de frontieră „programul geografiei istorice” mai include în spectrul cercetărilor sale și alte coordonate esențiale: formarea și evoluția diferitelor tipuri de habitat (geneza sau evoluția peisajelor rurale; formarea marilor aglomerații urbane; extinderea orașelor; amplasamentul diferitelor localități; transformări ale planurilor urbanistice); schimbările produse în mediul social sau economic și consecințele lor asupra diferitelor mișcări de populații; urmările marilor catastrofe naturale, războaie sau epidemii. De obicei, atunci când se analizează consecințele unor războaie prevalează pierderile suferite de familii sau indivizi (morți, răniți). Dar, la fel de importante, sunt și distrugerile, uneori iremediabile, provocate mediului natural. Pe măsură ce tehnica militară a evoluat, pericolul distrugerii mediului natural s-a amplificat. Se cunosc astăzi destul de bine efectele nefaste ale armelor de distrugere în masă, dezechilibrele pe care le pot provoca naturii, mediului ambiant. Marile cataclisme naturale și epidemiile au influențat substanțial destinul comunităților umane. Ele au produs depopulări masive, mari migrații de populație, revolte sociale sau crize de stat. O altă temă importantă explorată de geografia istorică vizează dispunerea și importanța rutelor de comunicații (reconstituirea marilor drumuri comerciale, a itinerariilor parcurse de pelerini, soldați, circulația cărților sau a ideilor, etc). Nimic nu este mai trepidant decât viața acestor rute de comunicații, influența lor asupra destinului anumitor popoare sau națiuni. Ele apar, se dezvoltă, renasc sau dispar într-o anumită periodicitate, oferă informații inedite cu privire la dezvoltarea unor regiuni. Cercetări interesante, mai ales în Marea Britanie, s-au axat asupra evoluțiilor surselor de energie și a peisajului industrial. Deși par să reprezinte ruda mai săracă a cercetărilor în domeniu, asemenea preocupări sunt interesante întrucât oferă informații utile cu privire la apariția și dezvoltarea meșteșugurilor sau evoluția în spațiu a celor mai vechi industrii.

Modul în care oamenii și-au integrat istoria în spațiu, această geografie în continuă mișcare, rămâne un domeniu extrem de fascinant. Înțeleasă fie ca știință auxiliară a istoriei sau veritabilă istorie totală, geografia istorică așteaptă încă noi și valoroase deschideri.

V Izvoarele istorice.

1. *Noțiunea de izvor istoric*

Cunoașterea istorică se poate înlăptui numai prin studierea izvoarelor. Regândirea trecutului este dependentă de existența surselor documentare. Prin izvor istoric am putea înțelege totalitatea mărturiilor din trecut care vorbesc despre existența omului. Izvoarele care ne oferă răspunsuri despre trecut ne sugerează și întrebările. Rolul lor este determinant pentru elaborarea unor judecăți de valoare. Diversitatea mărturiilor istorice este colosală și ar fi o regretabilă iluzie să ne imaginăm că fiecărei chestiuni istorice îi oferă răspuns doar un singur tip de document. Este necesară interpretarea tuturor izvoarelor disponibile pentru a elabora judecăți credibile. Deși importanța izvoarelor istorice în reconstituirea trecutului s-a relevat chiar de la începuturile istoriografiei, noțiunea de izvor istoric a putut fi înțeleasă o dată cu lărgirea orizontului cunoașterii istorice și amplificarea eforturilor în direcția profesionalizării scrisului istoric. S-au putut astfel integra circuitului cunoașterii istorice noi și importante categorii de surse, dovedindu-se că suportul informațional al cercetării este mai cuprinzător decât simpla investigarea a clasicului document scris.

2. *Clasificări ale izvoarelor istorice*

Varietatea impresionantă a izvoarelor istorice a presupus eforturi însemnate de clasificare și editare din partea cercetătorilor. Izvoarele istorice se pot grupa în izvoare scrise sau nescrise, după proveniență, izvoare interne sau externe, documentare (acte de cancelarie, documente administrative, juridice, militare, registre comerciale, evidențe fiscale, etc) sau narrative (cronici, anale, povestiri, legende, etc.).

Izvoarele nescrise. Reprezintă o categorie specială care permite investigarea trecutului dincolo de autenticitatea cuvântului scris. Monumente, imagini, relatări orale, întregesc și complică astăzi sensul cunoașterii istorice. Ce anume poate fi relevant cunoașterii istorice din relatările unui veteran de război? Ce anume poate să ne ofere, pe lângă farmecul artistic, imaginea unui tablou, a unui monument public, a unei sculpturi? Și, totuși, în fundalul unor astfel de relatări sau imagini există oameni, viață, istorie, trecut. Cele mai disputate izvoare nescrise rămân pînă astăzi descoperirile arheologice. Le revendică deopotrivă istoricii dar și arheologii. Sunt sursele care permit contactul cu istoria unor vremuri când omul încă nu cunoște scrisul. Monumentele arheologice (fixe sau mobile) oferă informații de detaliu cu privire viața omului preistoric sau reperatele marilor civilizații ale antichității (edificii, așezări, podoabe, unelte, arme sau morminte). Pe lângă arheologia clasică (ale cărei progrese în studierea lumii greco-romane sunt astăzi evidente) un loc aparte îl ocupă și arheologia biblică sau cea medievală. Este dificil de estimat în cazul cunoașterii istorice ponderea sau importanța izvoarelor arheologice. Arheologia este în măsură să ofere explicații veridice evenimentelor sau fenomenelor istorice mai puțin elucidate, ea face inteligibilă condiția materială sau spirituală a oamenilor antichității, îmbogățind percepția noastră despre un trecut cu mult prea îndepărtat. Izvoarele arheologice ne ajută să explicăm cum și-au construit oamenii primele locuințe, cum au populat diverse spații geografice, care le erau credințele

religioase, superstițiile, deprinderile mentale sau tipurile de comportament. Ele sunt cu atât mai importante mai ales în cazul în care sursele scrise lipsesc sau oferă informații lacunare. Forma sau cromatica unui vas ceramic, armele sau uneltele prezente într-un mormânt, pot furniza dovezi importante în reconstituirea vieții materiale și spirituale ale unor vechi civilizații sau culturi.

Izvoarele scrise. Prezintă o importanță decisivă pentru studierea trecutului istoric. Textul scris reprezintă legătura cea mai strânsă construită în timp de dialogul dintre generații. El oferă consistență trecutului, îl face inteligibil pentru posteritate. De la inventarea scrisului omul a simțit nevoia să relateze despre epoca în care a trăit. Un rol aparte îl ocupă izvoarele epigrafice. Autenticitatea inscripțiilor este mai greu de contestat iar informațiile de certă însemnătate pentru înțelegerea existenței istorice a diferitelor popoare sau civilizații au atras atenția specialiștilor. Descifrarea vechilor inscripții egiptene a reprezentat preocuparea lui J. F. Champollion, profesor universitar, izgonit de la Paris de reacțiunea ultraregalistă, care face parte din suita de savanți ce îl însoțesc pe Napoleon Buonaparte în campania din Egipt. În 1822 el face dovada posibilității descifrării scrierii hieroglifice. Câteva decenii mai târziu (1862), în același spectaculos secol XIX, istoricii publicau cu abnegație primul volum al monumentalei colecții *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Dacă dorim să cunoaștem mai multe aspecte în legătură cu structura socială a unui polis grec din perioada elenistică, sau despre amplasamentul diferitelor legiuni romane, sau chiar despre prețurile plătite în schimbul unor bunuri sau servicii într-un oraș roman din epoca imperială, pe lângă informațiile, uneori lacunare, oferite de autorii antici, este necesar să consultăm vechile inscripții. Acestea reflectă, uneori cu o fidelitate mai mare, trăsăturile vieții publice sau private a individului. O categorie aparte în cazul istoriei vechi o constituie izvoarele papirologice. Cele mai multe dintre papirusuri s-au descoperit în Egipt. Ele oferă informații bogate despre istoria Egiptului antic, începând cu dinastia a V- a (cca. 2465 – 2325 Î. d. Hr.) și până la cucerirea arabă. Alte papirusuri interesante s-au mai găsit și în Mesopotamia, Palestina, Grecia sau Roma antică: „Papirusul Harris” (datând din epoca lui Ramses al III-lea); „Papirusul Wilbour” (cca 1150 Î. d. Hr.). Fragmente importante din opera lui Homer, Hesiod sau din *Istoriile* lui Herodot s-au păstrat multă vreme pe papirus. Tratatul despre constituția statului atenian, una dintre realizările geniului aristotelian, a fost descoperit în anul 1889 sub forma unui papirus. Informația pe care acest text o oferă despre istoria și ocârmuirea polisului atenian este de primă importanță. Izvoarele narrative reprezintă o categorie practic inepuizabilă. De la istoricii antichității, la cronistica medievală sau romanul istoric al timpurilor moderne, narațiunea a reprezentat un gen extrem de apreciat și răspândit în cultura scrisă a umanității. Aceste surse, extrem de variate, se pot grupa în izvoare geografice și etnografice (scrierile logografilor, relatările lui Strabon, Pomponius Mela sau Claudius Ptolemeu); izvoare literare (poemele lui Homer, Creațiile lui Hesiod, tragediile lui Sofocle, Euripide sau comediiile lui Aristofan, literatura de curte în Evul mediu, romanul istoric, etc), izvoare istoriografice (*istoriile* lui Herodot, Tucidide, Polibiul, Tacitus, *biografiile* imperiale incluse în *Historia Augusta* sau celebra *Liber Pontificalis*, o colecție de biografii ale pontifilor structurată cronologic, care începea cu biografia lui Petru și se încheia undeva la cumpăna secolelor al VI-lea și al VII-lea, *cronicile* și *analele* medievale). Cronica este o expunere istorică în principiu orientată spre universal și aproape mereu raportată la o dată fictivă de creație. Pentru părțile mai vechi, cronicarul se inspiră din felurite izvoare, uneori chiar compilează. Relatările din

epoca sa ori trecutul pe care îl cunoaște nemijlocit pot avea însă semnificația unui izvor autentic în documentarea istoricului. Autorul unei cronici poate fi un personaj cunoscut care uneori urmărește prin expunerea sa finalități precise. Cronicarii de curte sau autorii de biografii devin adesea părținitori în prezentarea faptelor istorice. Se poate chiar afirma că izvoarele narative, în ansamblul lor, trădează o anumită notă de subiectivism. Cronicile sau anele lasă loc mai larg trăirilor umane decât actele de cancelarie. Fundamentele cronisticii universale trebuie căutate în *Cronica* lui Eusebius, episcopul de Cezareea (cca 264-340), tradusă de Hieronymus în limba latină. Lucrarea sa, inspirată din *Chronographia* filozofului creștin Iulius Africanus, era o scurtă expunere a evenimentelor reprezentative din istoria universală. Viziunea asupra istoriei trăda afinități de natură ecleziastică. Departe de a fi una profană, istoria universală rămânea profund tributară problemei mântuirii neamului omenesc. Printre autorii însemnați de cronici medievale trebuie amintit și numele lui Otto de Freising a cărui *Chronica sive historia de duabus civitatibus* pare să fi reprezentat o culme a scrisului istoric medieval. În afara cronicilor, anele medievale sunt și ele surse narative de mare importanță. În principiu, ele se rezumă la expunerea unor informații istorice structurate cronologic pe măsura trecerii anilor. Și antichitatea a cunoscut această formă a scrisului istoric, dar analistica medievală nu o continuă întrutotul pe cea antică. La baza anelelor medievale s-au aflat tabelele (tablele) pascale, care semnalau data sărbătoririi Paștelui peste un anumit interval de timp. Aceste tabele pascale ofereau posibilitatea de a înregistra informații importante petrecute peste an în viața comunității. În mănăstiri, spre exemplu, se consemnau informații cu privire la diferite fenomene naturale, numirea sau decesul abatelui, întâmplări edificatoare în viața Bisericii. Relatările erau expuse succesiv, dar nu era obligatoriu ca în dreptul fiecărui an să se consemneze ceva. Informația care lipsea putea fi ulterior consemnată prin completări și adaosuri. În general anele se redactau pe lângă marile mănăstiri, dar unele dintre ele relevă certe conexiuni cu instanțele puterii laice. (Vezi anelele de curte, mai ales cele din perioada carolingiană).

Izvoarele documentare au reprezentat mereu sursele primare. A. D. Xenopol împărțea documentele în două mari categorii: cele de origine inconștientă și cele de origine conștientă. Primele expun faptele așa cum se reflectă ele în scrierea care le reproduce (o lege; un tratat comercial, o inscripție funerară, etc). Celelalte pot întotdeauna să reajusteze și să nuanțeze evenimentul, în funcție de interesul raportorului. Dacă imaginea faptului istoric poate fi falsificată în ambele categorii de documente, alterarea conștientă a adevărului se produce doar în cazul celei de a doua categorii. Un cronicar poate atribui unui suveran acte tiranice, dar sentințele pronunțate de el pot dovedi că acesta nu a pedepsit decât criminali și nu este drept a-i atribui această etichetă. Caracterul oficial al actului de cancelarie conferă așadar o mai mare veridicitate în judecata istoricului. Documentul de cancelarie implică o semnificație juridică precisă. În toate epocile istorice importanța unor asemenea acte era covârșitoare în susținerea sau revendicarea anumitor drepturi. Din acest motiv, emitentul (fie el laic sau ecleziastic) a trebuit să instituie anumite măsuri de precauție menite a preveni falsificarea (pecetea, semnătura emitentului dublată de cea a copistului, etc). Izvoarele documentare se pot clasifica după instanțele puterii emitente: acte juridice (legile lui Solon, codul lui Hamurappi, codurile lui Napoleon I Buonaparte, Constituția anului VIII, tratatul de la Paris-1856, etc.), acte militare (diplome militare, registre de recrutare, ordine și jurăminte militare, etc), acte administrative (registre fiscale, recensăminte, procese

verbale și hotărâri ale consiliilor municipale, etc), actele guvernamentale și dezbaterile parlamentare. Europa modernă a cunoscut o evoluție sinuoasă a vieții parlamentare. Instituția Parlamentului, așezată în competențele moderne ale vieții de stat odată cu glorioasa revoluție din Anglia (1688), a câștigat mai greu pe continent respectul și importanța cuvenită în raport cu absolutismul monarhic. Mult timp Europa dinastică, a monarhiilor absolutiste, a precumpănit în fața celei întemeiată pe sistemul parlamentar și cadrul constituțional. Influența ideologică a Revoluției franceze, afirmarea spiritului național și triumful liberalismului au creat premise importante pentru generalizarea sistemului parlamentar și a constituționalismului modern. Cu toate acestea, schimbările spectaculoase s-au produs mai greu, chiar și acolo unde vocația parlamentară a fost acceptată pe deplin. Dezbaterile parlamentare permit reconstituirea divergențelor sau compatibilităților exprimate în adoptarea sau respingerea diferitelor proiecte legislative. Ele oferă uneori imaginea unor dispute încrâncenate pe seama problemelor ce țin de existența statului și vigoarea unei națiuni. Se pot astfel sesiza și comenta atitudini ale partidelor politice, programe de reformă, proiecte de alianță, intrigi sau tensiuni. Discursurile rostite de la tribuna parlamentară oferă o imagine cuprinzătoare asupra prestigiului sau capacității omului politic devenit în fața națiunii om de stat. Și, tot scena parlamentară poate elucida în legătură cu evoluția sau schimbările apărute în diferite doctrine sau programe politice. Această categorie de izvoare presupune un atent examen critic din partea istoricului. Aparențele vieții parlamentare pot adesea înșela. S-au văzut și situații când tribuna parlamentară a devenit platforma unor proiecte demagogice sau acte de politicianism, după cum au existat și situații în care dezbaterile parlamentare nu spun chiar totul despre gândirea politică sau interesele ascunse ale omului de stat.

3. Editarea primelor colecții de izvoare documentare în Europa

Primele eforturi semnificative de editare a marilor colecții de documente istorice datează din secolele XVII- XVIII. În 1693, filozoful german Gottfried Wilhelm Leibniz publică prima colecție de documente juridice cu privire la raporturile dintre state *Codex juris gentium diplomaticus*. În Italia, Lodovico Antonio Muratori tipărea între anii 1723 - 1750 prima colecție de amploare (*Rerum Italicarum Scriptores*), 25 de volume cu surse istorice importante datând din perioada anilor 500 și 1500 (d. Hr). Cu toate acestea, se poate aprecia că abia în secolul al XIX-lea, s-a reușit în editarea sistematică a marilor colecții. Drumul a fost deschis de impresionanta colecție *Monumenta Germaniae Historica*, al cărei proiect a fost gândit în Prusia, la 1819, de către baronul Heinrich Friederich Karl von Stein. În 1826 s-a reușit deja editarea primului volum, iar întreaga acțiune s-a desfășurat sub îndrumarea Universității din Göttingen, deoarece majoritatea colaboratorilor colecției au studiat în acest renumit centru academic. Principalul editor a fost Georg Heinrich von Pertz (1795-1876), un istoric originar din Hanovra, căruia baronul Stein i-a încredințat misiunea de a coordona apariția volumelor colecției. El a gândit structura definitivă a colecției, împărțită în cinci secțiuni: *Scriptores; Leges; Diplomata; Epistolae, Antiquitates*. Exemplul german a creat emulație în Europa. Mihail Kogălniceanu, întors în țară la jumătatea secolului al XIX-lea, după perioada studiilor berlineze, sprijinea publicarea, într-un interval de timp destul de scurt (1845-1852), a trei volume din *Letopisețele Țării Moldovei*, a unui *corpus* de izvoare intitulat *Scriptores Rerum Rumanicarum sive Valachicarum* și a *Tabletelor istorice ale României*. Ele urmau

a servi drept bază documentară de început pentru istoricii români. În Ungaria, semnalăm publicarea, începând cu anul 1857, a colecției *Monumenta Hungariae Historica*, din care au apărut peste 100 de volume. Pentru perioadele mai timpurii, relevantă rămâne colecția editată de Matthias Florianus *Historiae Hungaricae Fontes Domestici* (1881-1885). Totodată, este poate important să mai amintim și de prima colecție de izvoare cu privire la politica externă a Rusiei, *Recueil des traités et conventions*, editată în 15 volume (1874-1909), prin efortul lui Feodor de Martens și sub directa coordonare a ministerului rus de externe.

4. O controversă teoretică. Memorialistca și presa ca izvoare istorice?

Memoriile reprezintă mărturii asupra unei perioade de timp, fără o legătură întotdeauna directă și necesară între persoana privată și faptele trecutului. Autorul memoriilor poate fi așadar un personaj implicat în întâmplările pe care le comentează sau un personaj detașat, un observator din afara evenimentului. Memoriile ar putea sugera astăzi un gen învechit de exprimare, demodat și depășit de ritmurile în care evoluează societatea contemporană. Pentru timpurile moderne a scrie memorii reprezenta însă un fapt obișnuit, un model răspândit de reflecție asupra contemporanilor și a propriei vieți. Cel mai adesea, memoriile evocau și aspecte ale vieții politice, comentate potrivit viziunii de moment sau impresiilor mai târzii ale memorialistului. Pentru omul de stat, ele serveau uneori drept pledoarie *pro domo*, în fața a ceea ce am putea numi judecata istoriei. Memoriile sunt observații directe asupra evenimentelor din sfera publică sau privată. Uneori ele privesc istoria particulară a unei familii și sunt scrise pentru a servi viitoarelor generații. Alteori se referă la războaie, revoluții, sau destinul unor mari personalități. Relatările se doresc a fi cât mai exacte, complete și nepărtinitoare, dar, de cele mai multe ori, dimensiunea subiectivă, specifică firii omenești, nu permite o judecată aleasă în spiritul adevărului. Autorii memoriilor încearcă să convingă prin demonstrații uneori impecabile sub raportul veridicității. Ei dau chiar impresia că propriile relatări sunt inedite și conțin detalii despre ceea ce ne place să numim „culisele istoriei”. În ciuda caracterului subiectiv, importanța acestui gen de mărturii nu poate fi ignorată, dar istoricul are obligația de a verifica (cel mai adesea prin confruntarea cu alte surse) autenticitatea informației și obiectivitatea cugetărilor.

La rândul ei, presa a oferit omului modern posibilitatea de a se informa cu regularitate asupra controverselor ce îi pot influența existența. Dezvoltarea acestui domeniu s-a produs în strânsă legătură cu inovațiile tehnice și progresele alfabetizării. Comerțul cu ziare a explodat doar în marile centre urbane și în statele în care obligativitatea învățământului primar și-a arătat cel dintâi roadele. Se poate aprecia că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea peste 80% dintre adulții născuți în Anglia, Europa occidentală, Germania, țările scandinave știau să scrie sau să citească. Nu pretutindeni însă fenomenul a fost evident. Au rămas încă numeroase regiuni (atât în Europa cât și în lume) în care alfabetizarea s-a produs mai târziu. (În Rusia procentul de alfabetizare era doar de 20%). Organele de presă, ziarele de prestigiu au devenit formatoare de opinie publică. În egală măsură ele puteau informa dar și dezinforma. Unele publicații sau articole răspundeau unor comenzi precise de ordin propagandistic dictate din rațiuni de grup sau individuale. Paginile ziarelor găzduiau și polemici aprinse, agresiuni verbale sau invective menite a provoca rumoare în rândurile publicului larg. Comentariile sau

analizele furnizate de presă puteau să dezinformeze și să manipuleze diferite categorii sociale. Din acest motiv, la fel ca și în cazul memorialisticii, se impune ca istoricul să utilizeze presa cu maximă precauție ca sursă de informare. El nu este un simplu cititor de presă ci un analist. Tocmai de aceea, el trebuie să verifice atât informația de presă cât și contextul, motivațiile, sau implicarea gazetarului în prezentarea anumitor realități. Nu poate fi omisă desigur nici politica editorială a publicației, autonomia în raport cu factorii de putere sau politica unui partid.

5. Critica izvoarelor istorice. Documentul scris.

Relatările istorice nu redau direct faptul povestit, ci mai ales impresia pe care a lăsat-o spiritul celui care relatează. Imaginea evenimentului trebuie extrasă din această impresie, iar istoricul trebuie să-i descopere trăsăturile nu așa cum au fost ele redade de raportor ci așa cum s-au configurat ele în realitate. Din acest motiv, orice informație istorică, indiferent de sursa din care provine trebuie supusă unui riguros examen critic. Este necesar să se stabilească în ce măsură ea este credibilă, autentică. Chiar din antichitatea greacă, aflăm din *Istoriile* lui Herodot că nu toate relatările sunt demne de a fi crezute. El împărțea informația de care dispunea în două categorii distincte: informația directă (fapte sau lucruri cunoscute personal de istoric) și cea indirectă (fapte sau lucruri aflate de la alții). În aceeași epocă, Tucidides propunea un examen riguros al surselor documentare, pe care, în opera sa, *Istoria războiului peloponezic*, le împarte, după criteriul importanței, în patru categorii: martorii oculari; martorii neoculari; scrierile logografilor și operele poezilor. Cu toate acestea, bazele metodei critice s-au putut fundamenta mult mai târziu. În secolul al XVII-lea, Jean Mabillon, un călugăr benedictin, avea să continue eforturile în direcția perfecționării criticii izvoarelor, formulând, într-o lucrare publicată în 1681, câteva observații interesante cu privire la autenticitatea unor acte publice sau private. Dar teoretizările cu adevărat esențiale privind metoda critică trebuie căutate mai ales în veacul al XIX-lea. De la istoricul francez Fustel de Coulanges, într-o cunoscută carte publicată la 1888 (*Monarhia francilor*) aflăm că unica iscusință a istoricului constă în a extrage din documente tot ceea ce ele cuprind și de a nu adăuga nimic din ceea ce ele nu cuprind. Istoricul desăvârșit este acela care stă aproape de texte, care nu scrie și nici măcar nu gândește decât pe baza lor.

Critica documentului scris se compune din două părți distincte: critica externă și cea internă. Cea dintâi are în vedere stabilirea provenienței, a datei, a locului sau a persoanei (după caz instituție) emitentului respectivului text. Critica internă vizează interpretarea informației (semnificația istorică, relevanța asupra faptelor istorice, comentarii cu privire la limbaj, etc). Una dintre primele măsuri de precauție pe care istoricul le are în vedere atunci când analizează un document scris este verificarea autenticității datei la care documentul a fost redactat sau emis. Există documente care nu oferă decât parțial sau chiar deloc indicii cronologice. Metoda de datare a unui text este aparent relativ simplă. Dacă este vorba despre un text original se poate analiza tipul de scriere, materialul pe care textul a fost redactat (pergament, hârtie, papirus); sigiliul, parafa sau însemnul heraldic; stratigrafia săpăturilor (în cazul unor inscripții sau tabele scoase la suprafață de săpături arheologice). Chiar textul documentului poate oferi indicii cu privire la perioada în care a fost emis, în măsura în care se referă la fapte sau personaje istorice ușor de integrat unei anumite perioade istorice sau face trimitere la schimbări de

vestimentație, atitudini în comportament, inovații tehnice cu certă utilizare într-un anumit interval de timp. Alte elemente ce pot ajuta la datarea unui document sunt limbajul și stilul în care a fost redactat. Studiile lingvistice pot confirma transformările și specificul limbajului, expresiilor sau morfologiei unei anumite epoci. Toate aceste indicii permit cel puțin stabilirea a unor intervale cronologice convenționale; un *terminus ante quem* și un *terminus post quem*; în funcție de care putem aprecia datarea documentului. În afară de stabilirea precisă a datei la care documentul a fost elaborat, critica externă are în vedere și proveniența sau originea documentului. Este vorba despre reconstituirea certă a locului în care a fost emis documentul și a provenienței instituționale. Și în acest caz analiza limbajului, a formei sau structurii documentului poate oferi repere importante. Este important să se cunoască atât sursa din care provine textul cât și mediul căruia el se adresează. Autorul documentului poate fi uneori cu dificultate identificat. În cazul actelor cu certă semnificație juridică sau administrativ-politică instanța de putere emitentă (cancelariile regale sau imperiale; ministerele, administrațiile municipale sau rurale, etc) apelează la personal specializat sau chiar oficii și secretariate pregătite pentru redactarea diferitelor tipuri de acte. Stabilind cu certitudine proveniența sursei se pot formula observații cu privire la importanța și impactul său social.

În egală măsură, critica internă și cea externă a documentului scris ajută la identificarea mărturiilor falsificate. Materialele scrise pot fi originale sau copii (manuscrite sau texte imprimare). În ambele categorii se pot identifica falsuri. Există, de altfel, încercări rămase până astăzi celebre de falsificare a documentelor cu caracter istoric. Chiar din perioada Renașterii se știe că a existat o adevărată fascinație în imitarea stilului și a operelor antichității clasice. În secolul al XVII-lea, un orator destul de cultivat, Jérôme Vignier a „fabricat” o cantitate considerabilă de texte importante pentru perioada merovingiană din istoria Franței. Experimentat în studierea manuscriselor, el cunoștea la fel de bine și dificultățile ce se puteau ivi în fabricarea unor documente false. Din acest motiv, el a preferat să-și prezinte compozițiile drept transcrieri ale unor copii mai vechi. A reușit să publice asemenea texte sub titlul de piese justificative din propriile sale opere. Și în veacul al XIX-lea, într-o perioadă în care imitarea textelor mai vechi prolifera, s-au văzut în Franța încercări de falsificare chiar și a unor concepții cu privire la urbanism. Criticat, cu dreptate, pentru demolarea unor monumente istorice din Paris, prefectul Hausmann apela în 1865 la serviciile unui istoric obscur (Louis Lazare) pentru a confecționa piese justificative, care demonstau că orașul nu trebuia să devină un azil pentru artiști sau savanți ci o metropolă în plină expansiune. Tot în veacul al XIX-lea, când a proliferat și moda colecțiilor de autografe, unii întreprinzători, falsificatori înnăscuți, au început să fabrice *pseudo* autografe celebre pe care le asociau unor opere de artă insignifiante spre a le mări în acest fel prestigiul și valoarea. Între falsurile celebre ale secolului al XIX-lea putem aminti și mărturiile prezentate în 1897 în presă de Henry Rochefort pentru a proba culpabilitatea căpitanului Dreyfus în fața opiniei publice franceze (pentru detalii Maurice Baumont, *În miezul afacerii Dreyfus*; Editura Politică, București, 1980). Falsurile documentare sunt evident regretabile, dar menirea istoricului este aceea de a găsi răspunsuri întemeiate chiar și atunci când se confruntă cu acest gen de surse. În cazul în care identifică un fals istoric, el are datoria de a informa și asupra rașunilor confecționării respectivului fals.

Critica internă vizează interpretarea propriu-zisă a conținutului unui document istoric. Ea nu se rezumă la o simplă povestire a unui text. A interpreta un document

istoric înseamnă a ști ce întrebări să adresezi documentului pentru ca el să-ți răspundă. Pentru o bună interpretare a documentului istoric trebuie mai întâi să înțelegă specificul respectivului text, modul în care oamenii se comportă sau acționează în anumite situații și perioade ale istoriei. Textul documentului trebuie apoi raportat la un anumit context. Este necesar ca documentul să poată ajuta la explicarea faptelor istorice și, din acest motiv, el trebuie asociat cu procesele sau fenomenele istorice ce ne preocupă. Formularea unor explicații presupune conexiuni multiple. Însemnătatea unui document este mai mare sau mai mică în funcție de relaționarea sa cu diferite fapte istorice și efectele pe care le produce într-un timp mai lung sau mai scurt. Există diferențe de opinie în interpretarea documentelor istorice. Faptul ni se pare firesc dacă luăm în discuție imposibilitatea de a oferi judecăți dogmatice în domeniul istoriei. Despre anexarea de către germani a teritoriului Elssa-Lotharingia prin pacea de la Frankfurt din 1871, care a pus capăt războiului franco-prusac, există în istoriografie felurite interpretări. Am selectat- cu titlu de exemplu- cinci dintre cele mai răspândite explicații pe marginea acestei prevederi din tratat. 1 Anexarea era îndreptățită pentru că teritoriul aparținuse în trecut germanilor, iar Franța l-a dobândit abuziv în secolul al XVII-lea, profitând de slăbiciunile statelor germane. 2 Anexarea se justifica prin faptul că locuitorii acestor provincii erau în majoritate și vorbitori de limbă germană. În perspectiva unificării politice a națiunii germane, ar fi fost de neiertat ca această populație să rămână sub dominație străină. 3 Anexarea a corespuns necesităților de ordin strategic ale Imperiului nou edificat prin construirea unor fortificații puternice, care asigurau protecție în eventualitatea unei posibile viitoare agresiuni franceze. 4 Anexarea a reprezentat o gravă eroare întrucât a provocat cultivarea ideii de revanșă în Franța și, în acest fel, a contribuit la periclitarea păcii în Europa. 5 Anexarea a fost cauza formării viitoarelor sisteme de alianțe politice și militare ce au contribuit la declanșarea Marelui Război. Se poate observa din expunerea acestor interpretări că judecățile istoricilor au avut în vedere atât impactul pe termen scurt cât și implicațiile de durată ale evenimentului. În esență, aprecierile pe care le brodează istoricul pornind de la informația furnizată de documentul scris sunt proceduri metodice care conferă evenimentelor sau fenomenelor istorice o certă importanță. Raportată la contextul istoric în care s-a produs, anexarea provinciilor Alsacia și Lorena o putem interpreta în directă conexiune cu strategia politică gândită de Bismarck. Faptul că evenimentul poate fi asociat temei mai ample a originilor războiului mondial din 1914-1918 este o ipoteză întemeiată numai pe fapte istorice petrecute ulterior. Nimeni în 1871 nu s-ar fi gândit cu siguranță că acest eveniment ar putea reprezenta o cauză îndepărtată pentru un prezumtiv război mondial. Interpretarea documentului istoric rămâne un demers convențional, un atribut al libertății de gândire și de exprimare a istoricului. Nu există interpretări șablon decât în situații excepționale, în care istoria poate servi ca instrument de propagandă sau este aservită unei anumite ideologii. Încercăm să ne înțelegem trecutul cu armele rațiunii și prin forța imaginației. În fond, nu suntem aproape niciodată contemporani cu ceea ce presupunem că s-a întâmplat.

VI Arhive, biblioteci, muzee

Puține instituții publice prezintă o importanță atât de mare pentru munca istoricului precum arhivele. Zestrea lor documentară este de neprețuit. Și, totuși, arhivele nu au fost destinate de la început cunoașterii istorice. Nici măcar astăzi nu servesc doar ei. Documentele din arhive nu au fost înzestrate nicidecum cu valoare istorică intrinsecă. În principiu ele servesc mai curând unor realități ale prezentului. Sunt acte cu valoare juridică. Supuse însă exercițiului critic al istoricului, ele dobândesc o mare însemnătate și pentru trecut. De când există arhive? Și, mai ales, cum sunt ele organizate? Descoperirile arheologice confirmă prezența marilor arhive la regatele Orientului Antic. Impresionante depozite regale, arhive ale templelor, chiar private, au fost scoase la lumină de săpăturile arheologilor. La Ugarit palatul regal dispunea de arhivă organizată în trei nivele corespunzătoare actelor diplomatice, finanțelor și administrației. Bogăția arhivelor babiloniene este impresionantă. Mii de tăblițe cu informație de primă mână au fost descoperite în perimetrul vechilor orașe cetăți Ur, Larsa sau Mari. La această zestre se adaugă papirusurile grecești și romane, cele bizantine târzii. Cetățile grecești dețineau arhive asemănătoare ca organizare cu cele din orașele Orientului antic. Cuvântul arhivă provine din termenul grec *Archeion*. Din păcate, soarta acestor arhive ale lumii antice nu a fost prea blândă. O bună parte a lor s-a pierdut ca urmare a cataclismelor, războaielor, etc. După căderea Imperiului Roman de Apus interesul pentru depozitarea documentelor și actelor scrise scade considerabil. Proba martorilor și relatarea orală se răspândesc mai mult. În plus, invaziile populațiilor barbare și apariția primelor regate medievale nu încurajează procedura organizării arhivelor. Populațiile în continuă mișcare, reședințele itinerante ale regatelor timpurii nu trezesc interesul pentru arhive. Fenomenul nu a durat însă prea mult. Începând din secolul XII și până în veacul al XIV-lea nevoia de a redacta și păstra actele oficiale devine o preocupare semnificativă pentru regalitate, marea nobilime și clerul înalt. Așa se naște în Occidentul european epoca de aur a paleografilor. O serie de documente dobândesc importanță covârșitoare: privilegiile regale sau pontificale, contractele de căsătorie, actele cu valoare testamentară, actele de omagiu și investitură, etc. Ele sunt sistematic ordonate și clasificate în depozite de arhivă care funcționează pe lângă cancelarie (laică sau pontificală), capela marilor mănăstiri. Tot de la sfârșitul secolului XII datează și practica transcrierilor în registre sau suluri a actelor de cancelarie. O practică, încetățenită la curtea regelui Ioan fără Țară și în vremea pontificatului lui Inocentiu al III-lea, dar extinsă progresiv la nivelul Europei (Regatul Neapolelui sub Frederic al II-lea; conții de Toulouse sau Champagne). Orașele centre comerciale, în special cele din Mediterana, au luat și ele inițiativa depozitării documentelor ce țineau de evidența veniturilor și debitelor. Alte orașe occidentale, începând din secolul XIV, se preocupă de depozitarea sigură a actelor deliberative din ședințele consiliilor, breslelor sau diverselor organisme municipale. Fiecare serviciu administrativ are obligația de a conserva în propria arhivă documente cu titlu justificativ. Arhivele de stat s-au născut în Europa abia în secolul al XVI-lea. Ele sunt un produs al politicilor de consolidare a puterii centrale. Primele arhive centrale au funcționat în Spania din timpul domniei regelui Filip al II-lea (1567). Acționând împotriva răspândirii documentelor între numeroasele servicii ale regalității, la castelul regal de la Simancas au fost reunite pentru prima dată tezaurul arhivistic al Castiliei și documentele Curții. S-a elaborat și un regulament modern de arhivă ce va influența asupra inițiativelor similare

din alte părți ale Europei. În Anglia se constituie (1578) *State Paper Office*, pentru depozitarea actelor secretariatului de stat; în vremea împărătesei Maria Tereza se creează la Viena depozitul central al monarhiei de Habsburg *Haus-Hof und Staatsarchiv* (1749). Scopul arhivelor centrale era acela de a oferi regalității instrumente eficiente pentru guvernare. Accesul publicului nu era însă permis. Caracterul secret al fondurilor păstrate reiese și din severitatea cu care paznicii acestor instituții erau pedepsiți în cazul sustragerii sau pierderii documentelor. Pe la începutul secolului XVII, un arhivist pontifical (Arhiva Vaticanului se înființează în 1611) a fost pedepsit la 15 ani de muncă silnică pentru vigilență scăzută în acordarea permisiunii de consultare a arhivei. Abia Revoluția Franceză la finele secolului XVIII a modificat radical percepția asupra arhivelor statului și condițiile de acces ale marelui public. Unul dintre primele acte ale guvernului revoluționar în Franța a fost constituirea Arhivelor Naționale (1790). Fiecărui cetățean francez i se garanta accesul liber la arhive. Patrimoniul arhivistic devine astfel un bun național. În alte țări din Europa libertatea accesului și, o dată cu ea, fluxul istoricilor către fondurile documentare, s-a acordat restrictiv și progresiv, începând din secolul XIX: (1868) Wiener Haus Hof und Staatsarchiv; (1875) Preussische Geheime Staatsarchiv Berlin; (1881) Arhiva Vaticanului – pontificatul lui Leon al XIII-lea; (1838) Public Record Office – doar persoanelor calificate prin vârstă, cunoaștere, discreție. Drumul era însă fără întoarcere. O dovedește apariția școlilor de arhivistică în Europa, a căror menire era să pregătească personalul adecvat: (1821) Școala de arhivistică de la Paris; (Viena, 1854) Institut für Österreichische Geschichtsforschung; (Madrid, 1856) Escuela de diplomacia; (Florența, 1857) Scuola di Paleografia e Diplomatica. Dirijate de specialiști, arhivele deveneau cu timpul adevărate laboratoare ale științei istorice. Documentele se depun în arhive progresiv, precum sedimentele pe straturile geologice. Principiul organizării moderne a majorității fondurilor de arhivă este cel al provenienței. Fondurile se constituie pe baza ultimei înregistrări a documentului de către emitent. O altă metodă de structurare a fondurilor arhivistice este și principiul apartenenței. În acest caz, fondul de arhivă nu se organizează după emitent ci după deținător. Legislația europeană privitoare la consultarea fondurilor documentare din arhivele publice variază în privința duratei de timp în care informația poate fi sau nu accesibilă. Este necesar desigur ca un număr de ani să treacă pentru protecția persoanei și confidențialitatea anumitor informații de interes pentru contemporani. Rămâne însă deschisă dezbateră cu privire la desecretizarea diverselor fonduri arhivistice, mai cu seamă în statele unde regimurile politice au îngăduit în trecut accesul la informație.

Bibliotecile. Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) numea bibliotecile tezaure ale spiritualității umane. Ele păstrează înscrisuri de toate felurile și de aceea, la fel ca arhivele și muzeele, îndeplinesc o funcție culturală. Totodată astăzi ele au menirea să facă accesibile comorile pe care le depozitează. Prin cuvântul „bibliotecă” se înțelege locul unde cărțile sunt ocrotite. Marile biblioteci de fapt nu depozitează doar tipărituri (cărți, ziare, notițe, etc) ci și manuscrise (papirusuri, codice, memorialistică, etc) sau diverse colecții de hărți, portrete, fotografii. Istoricii caută însă în biblioteci deopotrivă literatură de specialitate, care sevește informării asupra cercetărilor anterioare, dar și surse documentare. Cea mai veche bibliotecă cunoscută până în prezent este cea din vechea capitală asiriană Ninive (actualul oraș Mosul în Irak) datând din secolele IX-VII î.Hr. Arheologii au descoperit peste 20.000 de tăblițe din argilă, cu texte inscripționate în epoca epopeii lui Ghilgameș. Atunci când zidurile cetății Ninive au fost incendiate (612 î.Hr.)

Hr), au ars și numeroase comori ale bibliotecii. Cea mai veche bibliotecă privată se pare că i-a aparținut lui Aristotel (384-322 î. Hr.). O parte însemnată din colecțiile ei au fost duse de către Sulla (138-78 î. Hr) la Roma, acolo unde geograful și istoricul grec Strabon (64 î. Hr – 23 d. Hr) le-a mai putut vedea încă în epoca sa. Cea mai mare și renumită bibliotecă a antichității a fost construită în Egipt (Alexandria) de către Ptolemeios I Soter (305-283 î. Hr) și urmașii lui la tron. Ea cuprindea 700.000 suluri de carte, care au fost sistematic înregistrate în cataloage. Biblioteca a ars – cum se știe – în anul 47 î. Hr., iar între anii 269-390 d. Hr a fost iremediabil și sistematic distrusă. În afara Egiptului antic, în vremea regatelor eleniste, alte biblioteci renumite mai existau la Pergam și în Efes. Biblioteca din Pergam a fost întemeiată de către Eumenes II Soter (197-160) în anul 152 î. Hr. În primul secol creștin, ea depozita peste 200.000 de suluri inscripționate. Biblioteci renumite s-au înființat și la Roma. Asinius Pollio (76 î. Hr- 5. d. Hr), om de stat al Romei și scriitor cunoscut, a întemeiat în anul 39 î. Hr prima bibliotecă destinată accesului public, e drept, unul îngrădit. În secolul al IV-lea d. Hr sunt atestate deja 28 astfel de biblioteci. Istoria bibliotecilor continuă evident și în perioada evului mediu. Mai întâi, formatul cărții a cunoscut schimbări spectaculoase. Sulurile din papirus sau pergament sunt înlocuite de codice, în forma unor caiete subtiri, care puteau fi ușor legate în trunchiul comun al unei cărți. Se răspândește dinspre Roma și Bizanț în toată Europa tehnica prelucrării pergamentului. Materialul nu era însă ieftin, astfel că se înregistrau doar texte considerate foarte importante. În Evul mediu timpuriu marile biblioteci și-au găsit adăpost pe lângă așezăminte religioase, biserici și mari abații. Manuscrisele valoroase ale antichității au fost copiate (reproduse) în ateliere specializate ale mănăstirilor medievale. Prima bibliotecă de acest fel a fost înființată în anul 450 d. Hr. de către cel supranumit „ultimul filolog al antichității clasice”, Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus (490-583), în sudul Italiei la Vivarium. Începând din Evul mediu târziu dobândesc renume și bibliotecile princiare, biblioteci private, la fel ca și acelea ale marii nobilimi. Descoperirea tiparului (Gutenberg, cca 1400-1468), înlocuirea pe scară largă a pergamentului cu hârtia (prima fabrică de hârtie în Europa este semnalată în Italia la Fabriano în 1276) a schimbat în timp percepția cărții. Mult timp socotită un obiect de patrimoniu, ea devine, prin posibilitatea multiplicării, un instrument al cunoașterii. Umanismul și Renașterea au acordat cărții și bibliotecilor o importanță considerabilă. Una dintre cele mai renumite și astăzi biblioteci ale lumii a fost înființată la Vatican (Biblioteca Apostolica Vaticana) de către papa Nicolae al V-lea (1447-1455). Alte biblioteci larg răspândite în Europa timpului au fost și bibliotecile regale, princiare sau împărătești, ale marilor curți domnitoare: Biblioteca Curții Imperiale de la Viena, 1526; Biblioteca Palatina din Heidelberg 1556, etc). În secolul XIX, bibliotecile de acest gen, înființate la începuturile timpurilor moderne, au devenit biblioteci publice naționale ale statelor sau regiunilor unde s-au înființat. În decursul secolului XIX s-au deschis numeroase biblioteci destinate accesului public. Bibliotecile dobândesc astfel un rol intens educativ, iar producția de carte un caracter popular. La fel ca și în trecutul îndepărtat, în vremurile antichității, cărțile nu sunt definitiv protejate de intemperii. Cea mai mare dintre ele nu ținea însă de factorii naturali, ci de cei umani. A reprezentat-o războiul. În vremea celor două războaie mondiale și în anii ce au urmat bibliotecile au suportat pierderi iremediabile. Statisticile arată că numai în Germania s-au pierdut în vremea celui de-al doilea război mondial 13 milioane de cărți, în Franța 2 milioane de tipărituri, în Austria peste 200.000. După reconstrucție, sistemele de acces la fondurile de

carte s-au perfecționat. Astăzi vechile cataloage pe bază de fișe sunt înlocuite pretutindeni de cataloage digitale care ușurează accesul la informație cu ajutorul Computerului. Rămâne încă deschisă disputa dacă cititorul se simte mai confortabil în fața cărții tipărite (variante clasică) sau a cărții pe suport CD-ROM.

Muzeele

Au reprezentat veritabile tezaure ce însoțesc devenirea omenirii în epoci istorice diferite. Astăzi rolul lor este deopotrivă educativ, recreativ și științific. Istoria muzeelor începe în vremuri îndepărtate. Antichitatea ne dezvăluie primele mari comori. Nu există câtuși de puțin o legătură etimologică între *museion* –ul grecesc (templul mezelor) și formula actuală a muzeelor. Și totuși, ținând seama că actuala denumire (cea de muzeu) în integritatea ei este relativ recentă, se poate îngădui cercetarea originilor mai îndepărtate. *Museion*-ul Greciei antice, loc sacru, trebuie totodată înțeles și ca loc de studiu sub inspirația permanentă a muzelor. Se poate aminti astfel ilustrul *museion* al Alexandriei fondat de Ptolemei, cu renumita sa bibliotecă. Cert este că denumirea de muzeu în sens modern a fost utilizată prima dată în Franța de către Convenție, în vremea Revoluției. Posibil ca originile antice să fi inspirat în vreun fel. Antichitatea a cunoscut ansambluri de opere artistice renumite prin frumusețe și bogăție, adevărați strămoși ai muzeelor moderne. Suficient de amintit fie și numai decorațiunile ale templelor sau palatelor: un astfel de caz este cel al picturilor de pe aleea nordică a Propileelor ateniene, descrise de Pausanias și cunoscute sub numele de P inacoteca (depozit de tablouri), nume pe care epoca modernă l-a preluat. Abundă în lumea antică mai cu seamă colecțiile private ale regilor și aristocraților de rang înalt. Mai târziu, în Evul mediu, feroarea creștină a revitalizat interesul pentru colecții de relicve. Marile catedrale și mănăstiri au devenit depozitare ale unor veritabile tezaure. Obişnuința de a colecționa caracterizează elita feudală. Se caută covoare orientale, tapițerii, broderii, medalii antice, etc. În secolele XV-XVI la principii italieni triumfă spiritul mecenatului. Ei colecționează mărturiile ale trecutului, încurajează constituirea primelor cabinete de antichități și își arată intenția de a contribui la vasta opera de restaurare monumentelor. Totodată, colecțiile de antichități servesc drept sursă de inspirație artiștilor Renașterii, așa cum s-a întâmplat cu antichitățile familiei De Medici. Papalitatea se alătură și ea acestui impresionant efort. În 1471 papa Sixt al VI-lea crea Muzeul de Antichități al Capitoliului. Un ansamblu de mari creații ale artei accesibile publicului roman. Mecenatul și arta colecționării obiectelor valoroase s-a răspândit în Europa secolului XVI. A devenit o emblemă inerentă prestigiului personal al marii nobilimi. Colecțiile private au îmbogățit orașele italiene (Grimani la Venezia; Aldrovandi la Bologna). În Marea Britanie colecția științifică aparținând lui John Tradescant a revenit Universității Oxford (1683) iar cea a Lordului Cotton a format (1700) nucleul de mai târziu al British Museum. Astfel, de-a lungul Europei, marile fonduri și colecții muzeistice s-au format având la bază donații sau confiscări ale unor impresionante colecții private. Ele sunt clasificate, catalogate, iar accesul rezervat numai privilegiaților. Secolul XVIII este dominat de spiritul enciclopedist. Concepția modernă cu privire la muzee se elaborează în această perioadă, favorizată de dezvoltarea științelor, curiozitate (atracția față de descoperirile arheologice), apariția primelor societăți academice. Noua concepție își are originile în

Franța. În 1747 polemistul Lafont de Saint-Yenne lansa un pamflet contra secretizării colecțiilor regale. Doi ani mai târziu, a publicat un altul (*L'Ombre du grand Colbert*) iar puterea a făcut primele concesii. În 1750, cu câteva luni înainte de apariția *Enciclopediei*, câteva tablouri pictate de Rubens sunt oferite gratis, de două ori pe săptămână, vreme de trei ore, accesului public. Peste 15 ani, Diderot, în tomul IX al *Enciclopediei* (articolul referitor la Luvru) formula marea idee: reunirea la Luvru a celor mai frumoase statui și a tablourilor regelui. Trei ani mai târziu (1768) marchizul de Marigny, frate al doamnei de Pompadour (Mme Pompadour) întocmea primul proiect al Marii Galeriei (Grande Galerie). Se observă în Europa Luminilor diverse reflexe ale unei astfel de stări de spirit. În Marea Britanie Parlamentul stabilea la 1753 prima organizare la British Museum. ; în 1755 Frederic al III-lea, regele Prusiei, primește vizitatori la Potsdam. Concomitent începe ridicarea unor mari edificii: Prado (Madrid, 1785); Ermitajul la Sankt Petersburg, în vremea Ecaterinei a II-a (1764). Principala piatră de hotar în evoluția istorică a muzeelor a reprezentat-o, la fel ca și în cazul arhivelor, Revoluția Franceză. La finele lui 1792, operele de artă ale regalității devin accesibile publicului larg. La 27 iulie 1793 se inaugurează oficial Le Grande Galerie și se avansa pentru Luvru denumirea de Muzeu central al artelor (Muzeul Napoleon, 1815). Convenția republicană a creat și alte muzee. S-a recurs pentru aceasta la naționalizarea unui imens patrimoniu aparținând Bisericii, regalității și nobilimii. Nici provincia nu a fost uitată. Începând din 1801 se deschid muzee în orașele provinciei, iar cincizeci dintre ele primesc tablouri din fondurile pariziene. Tendința s-a menținut și după 1815. Europa Restaurației recunoaște falimentul colecțiilor private. Noua concepție se păstrează, chiar dacă formal, marile muzee sunt denumite regale. Odată stabilită tendința organizării muzeelor publice, marile centre urbane ale Europei se întrec în colecții de prestigiu: la Paris în 1812 se inaugurează prima colecție de artă contemporană (Musée des artistes vivants); la Londra (1824) National Gallery; 1832 Galeria Regală de la Torino. În decursul secolului XIX se observă apariția unor noi tipuri de muzee particulare ce răspund noilor exigențe tehnologice și științifice. Mișcarea romantismului, curentele naționale, reîntoarcerea către trecutul medieval, transformă muzeele în instrumente ale istoriei ce deservește și unor scopuri politice. În 1833 Ludovic Filip fonda Muzeul Versailles, consacrat tuturor gloriilor istoriei franceze. Un sfert de secol mai târziu, Napoleon III se arată fidel trecutului național prin crearea Muzeului de la Saint Germain. Aceeași tendință și în Europa: Muzeul de antichități naționale de la Berlin (1830); Bayerisches Museum (1852). Principiul muzeului public dobândește tot mai mult extindere internațională. Se diversifică, de altfel, tipologia muzeelor. Cele istorice, tradiționale la nivelul Europei Centrale se multiplică în secolul XX până la nivelul provincial, orășenesc sătesc. Unele, deși istorice, deservește unor scopuri politice (Heimat Museum/ Muzeul Patriei, gen foarte răspândit în Germania după 1914; muzeele din țările socialiste). Altele amintesc de curente ideologice sau evenimente istorice : Muzeul Revoluției, Moscova, 1929; Muzeul Păcii de la Haga, 1921; Muzeul Fascismului de la Roma, 1930; Muzeul războaielor balcanice, Edirne, 2001. Se înființează muzee biografice (case memoriale): Erasmus la Anderlecht; El Greco la Toledo; Goethe la Weimar și Frankfurt; Delacroix și Victor Hugo la Paris. Alte muzee înființate au un scop comemorativ: Muzeul Bolivar la Rio inaugurat la centenarul independenței Braziliei (1922). Numeroase sunt mai ales muzeele științei și tehnicii (transporturi și comunicații, aviație, etc), muzeele de etnografie și folclor. În fine, unele au chiar destinații surprinzătoare: Muzeul cutremurelor de pământ (1923, Japonia).

VII Despre metodă in cercetarea istorică

Termenul metodă provine din limba greacă (*methodos*) și exprimă înțelesul de cale sau drum de urmat către atingerea unui anumit obiectiv. Metoda în istorie ar putea reprezenta o însumare de mijloace sau procedee verificate, pe baza cărora, din fragmente sau informații incomplete despre trecut, se pot formula raționamente valide. Există încă și astăzi controverse legate de caracterul științific al disciplinei istorice și capacitatea ei de a dispune de o metodă proprie. În măsura în care acceptăm că istoria este o știință, ea presupune și o metodă specifică de investigare. Dacă istoria se integrează categoriei științelor spiritului (*Geisteswissenschaften*), metoda ei de cercetare ar trebui să fie diferită de cele ale științelor naturale. Este de aceea firesc să ne întrebăm despre metoda cu care lucrează istoricul. Analizând această problemă, este ușor de constatat că istoria nu utilizează doar un singur tip de metodă pentru a-și formula judecățile sale. Există o diversitate de mijloace. O parte a lor nu este propriu-zis specifică domeniului ca atare. Dimpotrivă, ele aparțin practic altor științe. În funcție de izvoarele cercetate și complexitatea răspunsurilor ce trebuie formulate în raport cu diferite chestiuni istorice recurge nu doar la metoda istorică propriu-zisă ci și la metode din alte domenii ale cunoașterii. Dacă – spre exemplu- istoricul folosește în cercetarea sa izvoare narrative, acestea pot face obiectul unor investigații filologice, utilizând instrumente de cercetare specifice acestui domeniu. Semantica istorică apelează și ea la instrumente ale cercetărilor filologice. Constituția ohtroiată valabilă în Franța domniei lui Ludovic al XVIII lea (începând cu anul 1814) purta denumirea de Chartă și semnifica o sumă de privilegii pe care monarhul a decis să le acorde poporului în conformitate cu propria sa voință. Liberalii din statele germane convocați în Parlamentul de la Frankfurt la 1848 denumeau prin sintagma „adevăratul constituționalism” ceea ce noi considerăm astăzi drept guvernământ parlamentar. Istoria poate împrumuta însă și metode din câmpul investigațiilor sociologice, sau sugestii ale etno-psihologiei.

Începuturile scrisului istoric nu se identifică cu preocupări majore în direcția definirii unei metode științifice de cercetare în domeniul istoriei. Forma, stilul, aspectele retorice dețin o pondere mai însemnată în construcția narațiunii istorice. Herodot redacta *Istoriile* sale mai curând pe baza propriilor constatări sau a relatărilor diferiților martori (contemporani sau nu cu evenimentul). Deși nu oferă o perspectivă critică asupra faptelor relatate, încercarea sa rămâne meritorie pentru efortul de documentare și cel de sintetizare într-o formă coerentă a informațiilor dobândite. Herodot este fondatorul unui gen de istorie (cea narativă) extrem de apreciat de contemporani sau posteritate, deși doar despre Tucidide se poate afirma că a fundamentat principii ale criticii istorice.

Metoda istorică. Își regăsește fundamentele teoretice în dezbaterile historiografice și teoretice ce a monopolizat mediul academic german din a doua jumătate a secolului XIX. Cu precădere după 1895, preocuparea pentru metoda științifică în cercetarea istorică a generat în lumea germană o dispută intelectuală cunoscută sub numele de *Methodenstreit*. Rivalizau în concepții mediul academic berlinez, acolo unde se păstra încă viu spiritul lui Ranke, și școala de la Leipzig, acolo unde câștigau teren ideile lui Lamprecht. Noua tendință (*Neue Richtung*) acorda o atenție sporită evoluțiilor culturale ale societății. Expresia „gândirea mai presus decât paloșul” a devenit un leitmotiv al operei lui Lamprecht, care le reproșa contstatarilor că prin metoda istorică (*historische*

Methoden) privilegiau doar istoria politică. Viziunea lamprechtiană așeza în centrul discursului istoriografic experiența umană, o perspectivă din care istoria înceta să mai fie una etatistă. Proiectul său inițial *Kulturgeschichte* s-a transformat într-o veritabilă *Totalgeschichte*, care propunea spre abordare teme noi, precum manierele societății, stilul de viață, percepția asupra familiei. Publicarea primelor volume din sinteza *Deutsche Geschichte* a produs o veritabilă revoluție istoriografică prin interesul acordat de autor vieții culturale, economiei și societății.

Fundamentul teoretic al metodei istorice trebuie căutat însă în monumentală operă a istoricului german Johann Gustav Droysen (*Historik. Enzyklopädie und Methodologie der Geschichte*)². Specializat în studii ale antichității clasice și autor al unor cărți de referință (*Geschichte Alexanders des Grossen; Geschichte des Hellenismus*), el observă continuitatea faptelor istorice, cele „mai timpurii” „se așteaptă și se completează” cu cele observate ulterior: „...es ist eine Kontinuität, in der jedes Frühere sich erwartet und ergänz durch das Spätere”³. Se contura astfel o perspectivă nouă în cercetarea istorică, cu ecouri durabile în a doua jumătate a secolului XIX, axată pe o prezentare succesivă a faptelor istorice și pe înțelegerea (*Verstehen*) lor. Direcția propusă de Droysen presupune parcurgerea atentă a patru componente distincte: **euristica**; **critica și interpretarea** (esența cercetării istorice); **expunerea** (cultivarea formei și a stilului scriiturii istorice). Euristica, sau arta de a descoperi (identifica) izvoare și de a formula interogații în raport cu cercetarea istorică, reprezintă un prim pas esențial al investigațiilor. Chestiunile istorice implică contururi cât mai precise. Ele nu se întemeiază pe speculații sau abstractizări. La fel se întâmplă și în cazul izvoarelor, care nu sunt selectate întâmplător, ci în directă concordanță cu problema aflată în discuție. Critica reprezintă de fapt dialogul dintre istoric și izvoare. Istoricul are în vedere autenticitatea sursei. Dacă izvorul istoric cercetat se dovedește a fi un fals, este necesar să poată fi identificat autorul, perioada în care a fost realizat și eventualele motivații. Interpretarea presupune analiza izvoarelor într-o succesiune istorică și definește efortul intelectual în direcția construirii unui raționament istoric. Este analizată destinația documentului consultat; emitentul, intenția pentru care a fost redactat; tendința pe care o exprimă (dacă exprimă sau nu diferite judecăți sau puncte vedere exprimate în epocă). Istoricul formulează întrebări documentului și analizează răspunsurile pe care acesta poate să le ofere. Prin interpretarea surselor, istoricul stabilește relații între faptele istorice în forma unor relații impersonale, care trebuie să-i ofere cititorului nu atât impresia evenimentului trăit (rolul expunerii nu este de a trezi sentimente) ci doar certitudinea că parcurgerea textului nu îl situează prea departe de adevăr. Droysen propune chiar o succesiune inedită a posibilităților de interpretare a surselor pe care le consultă istoricul: o interpretare pragmatică (realitatea istorică privită critic permite reconstituirea exactă a întâmplărilor petrecute); o interpretare a condițiilor sau împrejurărilor desfășurării unui fapt istoric (spațiul, timpul, condițiile materiale, influențele spirituale care pot determina evoluția faptului istoric); o interpretare psihologică (cea care caută în starea de fapt predispoziții sau acte de voință ce au generat-o); o interpretare a ideilor (ideile germinează, se

² Tot Droysen publica la Jena *Grundriss der Historik* (1867); la Leipzig în 1889 apărea cartea lui E. Bernheim intitulată *Lehrbuch der historischen Methode*; 1898, în Franța, sub semnătura lui Langlois și Seignobos se publica o *Introducere în studiile istorice*, cartea de temelie a pozitivismului.

³ Johann Gustav Droysen, *Historik, Vorlesungen über Enzyklopaedie und Methodologie der Geschichte*, hrsg. von Rudolf Hübner, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1960, p. 12.

dezvoltă și produc efecte ce influențează comportamentul oamenilor, gândirea și activitatea lor).

La originea interpretării faptelor istorice se află de cele mai multe ori **comparația**. Ea este o modalitate uzuală de exercițiu al gândirii. Comparăm pentru a evalua cât mai obiectiv situația noastră ca indivizi, comunități sau națiuni. Comparația este motorul cunoașterii. Înțelegerea a ceea ce este particular este legată de înțelegerea universalului. Comparația ne ajută să distingem accidentalul de inevitabil, ocazionalul de ceea ce este permanent. Prin această mișcare ce evoluează dinspre particular spre general și apoi dinspre general spre particular este posibil progresul cunoașterii. Numai analizând o multitudine de cazuri putem ordona și construi o ierarhie. Comparația permite deducerea legilor sau elaborarea generalizărilor. Pe baza comparațiilor se pot construi analogii, tipologii, se stabilesc deosebiri, contraste sau nuanțe, se formulează ipoteze sau se fundamentează teorii. În cazul istoriei, implicațiile comparațiilor sunt deosebit de complexe. Comparația în istorie oferă deopotrivă satisfacții dar și deziluzii. Spre deosebire de alte domenii ale cunoașterii, istoria nu se repetă niciodată, după cum nici lumea nu este propriu-zis un laborator. Aceleași cauze nu vor putea produce niciodată rezultate absolut identice, pentru că ele nu se vor putea combina exact în același fel. Evenimentele istorice rezultă mereu dintr-o combinație unică de factori. Personalitățile istorice sau chiar oamenii ca individualități suportă mai greu exigențele uneori rigide ale comparațiilor. Reperele comparative se pot identifica cu folos doar în măsura în care sunt adaptabile unui context istoric precis delimitat. Personajele istorice se deosebesc prin aptitudini, caracter, trăiesc de multe ori în epoci diferite și acționează într-un context clar determinat. Este dificil să construim raționamente valide pornind de la asemănări de suprafață uneori chiar stupide ca sens. Istoricul are la dispoziție un câmp variat al comparațiilor. Se pot stabili repere comparative asupra structurilor sociale, sistemelor politice sau juridice, tipurilor de comportament, reprezentărilor mentale, doctrinelor și marilor ideologii, dar întotdeauna este necesar să se stabilească măsura în care comparația se justifică și ajută la formularea unor raționamente veridice. Este necesar să se evite comparațiile forțate, întrucât ele conduc de obicei la judecăți exagerate. O comparație între așezarea insulară a Angliei și a Japoniei ar putea avea semnificație dacă studiem evoluția celor două națiuni ca puteri maritime angajate în dispute coloniale, în vreme ce o comparație între Elveția și Ciad (state fără ieșire la mare) nu ar prezenta în același sens un interes deosebit. Este așadar important în domeniul istoriei nu doar ceea ce se compară ci și felul în care se compară. Câmpul investigațiilor istorice fiind foarte extins, valoarea comparației se poate proba prin felul în care rezultatele unei astfel de anchete se regăsesc în explicații sau teorii.

VIII Despre statistică în cunoașterea istorică

Termenul de statistică a fost folosit mai întâi de către profesorul Gottfried Achenwall la Göttingen în anul 1746, dar importanța statisticilor pentru studiile istorice avea să fie probată de cercetătorul A.S. von Schoelzer, cel care remarcă faptul că „statistica este istoria în repaus, iar istoria statistica în mișcare.” Înregistrări cu caracter statistic au existat încă din perioada antichității, iar în Evul mediu preocupările în acest sens s-au multiplicat (înregistrarea nașterilor, căsătoriilor și a deceselor de către parohii; consemnarea veniturilor, cheltuielilor sau a tranzacțiilor bancare în diferite tipuri de

registre; evidențe privind structura și distribuția proprietății, etc.). În ciuda interesului evident pentru înregistrările de ordin statistic și a utilității lor în plan administrativ, domeniul nu a beneficiat decât în modernitate de abordări propriu-zis științifice. Orizontul înregistrărilor de ordin statistic s-a extins considerabil în timpurile moderne (demografie, societate, economie, religie, politică, armată, etc). Birocrația statului modern avea nevoie de felurite și regulate evidențe pentru a asigura o administrație eficientă. Au apărut treptat condiții prielnice pentru fundamentarea statisticii sociale și istorice. Chiar înainte de Revoluția franceză, evidența nașterilor, căsătoriilor sau a deceselor devenise strict reglementată. Cu toate acestea, primul recensământ general al populației s-a desfășurat în Franța abia în anul 1801. Începând din anul 1821 practica recensămintelor avea să se permanentizeze cu o periodicitate de cinci ani. Și în Statele Unite, primul recensământ s-a desfășurat în anul 1790, iar ulterior operațiunea devenit regulată, repetându-se o dată la zece ani. Evidențele fiscale, funciare sau contabile, scrutinurile electorale, referendumurile sau plebiscitele au lărgit și ele câmpul observațiilor statistice. Cifrele permit identificarea reperelor cantitative ale trecutului. Dincolo de seriile statistice rămân însă oamenii, cei care reprezintă prin trăirile și acțiunile lor obiectul adevăratei investigații istorice. Adaptarea statisticii la interpretarea istorică trebuie înțeleasă ca o metodă de informare. Componenta cantitativă nu se poate niciodată substitui valorilor spirituale. Cifrele nu trebuie să-l deruteze pe istoric, întrucât, statisticile, oricât de perfecționate ar fi ele, conțin totuși și suficient de multe erori. Există și situații în care falsificarea statisticilor a devenit o practică obișnuită. Cunoscutul om de stat britanic, Winston Churchill, părea chiar îndreptățit să declare că nu crede decât în adevărul statisticilor fabricate de el însuși. Judecățile fundamentate doar pe criterii cantitative sunt vulnerabile datorită tendinței de a exagera sau nesfârșitelor erori umane. Mult timp s-a considerat -chiar și pentru societățile moderne- că atributul de mare putere pe scena politicii internaționale îl conferă suprafața și populația unui anumit stat. Exemplul Rusiei, supranumită și colosul de la răsărit, părea o dovadă extrem de relevantă. S-a dovedit însă, în anumite conjuncturi istorice, că acest atribut poate fi conferit și unor state cu o suprafață mai redusă și un număr de locuitori mai mic (cazul Sardiniei la Congresul de pace de la Paris din 1856). Alteori, rolul statisticilor a fost supraevaluat și în exprimarea ponderii diferitelor culte la nivelul populației unui stat. Au apărut confuzii, frecvent întâlnite în plan religios, între numărul celor care se declară practicanți ai unui anumit cult religios și numărul practicanților propriu-zisi. Rolul maselor în revoluții sau revolte sociale a fost și el adesea supraestimat. Cifrele au oferit un suport îngust și explicațiilor privind destinul unor națiuni angajate în războaie (cazul Rusiei sau al Austro-Ungariei în timpul Marelui Război). Cercetătorul care apelează la statistică în argumentarea diferitelor ipoteze sau teorii trebuie să recepteze cu prudență acest gen de informație, să o verifice apelând la alte surse sau metode de cercetare.

IX Adevărul în istorie

Problema adevărului în istorie rămâne și astăzi o chestiune controversată. Există suficient de multe opinii consacrate (Cournot, Paul Veyne, Raymond Aron) care susțin că istoria nu poate prezenta adevărul întrucât, departe de a fi o știință, ea se prezintă mai curând ca o artă ce presupune dobândirea unei anumite experiențe. Ea este inseparabilă de istoric, cel care selectează și ordonează evenimentele din trecut potrivit propriilor sale

convingeri. Din acest motiv, susțin contestatarii, niciodată doi istorici nu vor oferi exact aceleași explicații cu privire la același eveniment sau fenomen cercetat. Fiecare generație de istorici rescrie istoria potrivit unor convingeri diferite. Adevărul absolut în istorie rămâne astfel mai curând o utopie decât o certitudine.

Obiectivitatea este una dintre acele caracteristici care trebuie să fie prezentă în orice formă de cunoaștere ce se revendică a fi științifică. În cazul cunoașterii istorice este foarte important ca obiectivitatea istoricului să nu se confunde cu onestitatea. În fond, istoricul nu poate fi obiectiv decât în măsura în care își certifică prin raționamentele sale propria onestitate. El trebuie să abordeze trecutul cu detașare, fără ură și părtinire, să nu spună lucruri false sau să le treacă sub tăcere pe cele adevărate. Dar, deși întrunită această calitate, ce ține mai curând de buna credință a celui ce sondează trecutul, opera istorică poate suferi datorită lacunelor documentării sau varietății experiențelor pe care le transmite. Istoricul poate greși în detalii, indus în eroare de martorii interesați, de circumstanțe obscure, sau propria mărginire de spirit. Istoria nu este imposibil de cunoscut, însă rămâne cel puțin la fel de complexă și bogată în experiențe ca și lumea în care trăim. În lumina izvoarelor istorice, expunerile despre trecut sunt cel mai adesea diferite. Istoria reflectă un gen de cunoaștere indirectă despre fapte sau evenimente la care nu mereu am fost contemporani. Ea implică alegere, selecție, fragmentarism și subiectivitate. Lacunele documentării sau posibilitatea de a cerceta în lumina celor mai edificatoare și diferite izvoare influențează gradul de obiectivitate al discursului despre trecut. Opera istorică nu poate fi total detașată de experiența sau personalitatea celui care o scrie. Experiența istorică se dobândește în urma anilor de studiu, nu este rodul unei cercetări ci al uceniciei. Adevărul ține de istoric, iar acesta trăiește pătruns de ideile epocii, atent la nevoile celor din jur și la propriile exigențe. Din acest motiv, varietatea experiențelor personale poate influența și ea caracterul obiectiv al expunerii. Istoricii pot deveni subiectivi prin însăși alegerea temelor cercetării. Unii vor considera că rolul maselor trebuie neglijat în favoarea personalităților, alții vor găsi de cuviință să privilegieze politicul în defavoarea socialului sau economicului, după cum se poate întâmpla ca istoria națională să prezinte interes mai mare decât cea universală. Istoricii selectează din trecut acele fragmente ce dau un anumit sens existenței oamenilor sau culoare unei epoci.

Nici un istoric care relatează despre războaie țărănești nu va prezenta moment cu moment viața celor care însuflețesc evenimentul și, cu toate acestea, expunerile se revendică a fi obiective. Nu este scopul istoriei de a prezenta interminabile descrieri ale vieții unor oameni despre care știm destule lucruri fără să ne fie contemporani. Rostul istoriei și miza obiectivității ei constă în a surprinde esențialul, legile sau fenomenele de amploare care au influențat evoluția omului în timp. Asupra obiectivității operei istorice grevează însă și alți factori. Pentru a atinge scopul pe care și-l propune, istoricul se raportează la trecut *cu ideile timpului său*. Cercetarea diferă în funcție de abordările teoretice sau curente istoriografice, apartenența ideologică sau socială, convingerile morale sau chiar constrângerile religioase ale istoricului. Istoria definește în egală măsură ceea ce s-a petrecut cu adevărat și reconstituirea a ceea ce s-a petrecut, trecutul în desfășurarea sa obiectivă și discursul despre trecut. Cele două semnificații sunt departe de a fi echivalente. Ceea ce denumim uzual prin istorie este discursul nostru despre trecut, o imagine inevitabil incompletă, simplificată sau deformată pe care o recompunem neîncetat în prezentul propriei noastre existențe. Istoria reală este un depozit inepuizabil

și nestructurat de evenimente, procese și fenomene, pe care încercăm să le ordonăm și să le interpretăm. Prin efortul său de a face trecutul inteligibil, istoricul își asumă înfinit mai multe riscuri decât oricare alt contemporan al său. Deși expunerea se dorește a fi coerentă sau obiectivă, ea rămâne un gen de „ficțiune” întocmită cu materiale „adevărate”. Lucien Febvre susținea că „istoricul nu este cel care știe ci cel care caută”. În măsura în care admitem că adevărul faptelor istorice se poate verifica, rămâne în discuție ierarhizarea și înlănțuirea lor cauzală, ceea ce presupune așezarea într-o schemă cognitivă elaborată de istoric. Istoria „așa cum a fost ea cu adevărat” rămâne un deziderat. Nu există doar un singur adevăr despre trecut ci o sumă de explicații plauzibile, și tocmai incapacitatea istoriei de a oferi justificări dogmatice îi conferă o nealterată vitalitate.

Istoria fiind amestecată cu mitul, datoria criticii este să o demistifice. Prezența mitului în istorie este o realitate ce nu poate fi trecută cu vederea. Exagerări și mituri acompaniază istoria pe tot parcursul ei. A le identifica și elimina rămâne sarcina, deloc ușoară, a istoricului. Există astăzi o tendință, uneori chiar privilegiată în studiile istorice, de valorizare a demersului demitologizant. Disocierea mitului de realitatea istorică, o preocupare nu tocmai recentă, continuă să fascineze și să câștige noi reprezentanți. Cu toate acestea, în ciuda efortului evident spre obiectivizare, incertitudinile rămân. Este posibilă distincția mit - realitate atâta timp cât istoria ca desfășurare în timp este ea însăși creatoare de mituri? Mircea Eliade aprecia că funcția esențială a mitului este de a furniza arhetipuri, modele exemplare, valabile oricând. Miturile sunt cele mai vechi amintiri ale lumii iar istoria, ca discurs despre trecut, nu reprezenta la începuturile ei decât un mit colectiv, devenind mai aproape de zilele noastre o știință interesată să cuprindă cât mai mult, inclusiv propriile mituri. Istoria caută astăzi să îndepărteze tot mai mult vălul mitizant al aparențelor. Sursă de inspirație în literatură sau artă, mitul a devenit deja o prezență obișnuită în discursul romanticilor târzii și în epoca renașterii naționale a popoarelor. Geneza și evoluția miturilor reprezintă un proces inerent ființei umane. Căutând să elimine miturile spre a cunoaște mai bine trecutul, istoria riscă de fapt să producă altele noi.

Munca istoricului rămâne un efort continuu în direcția obiectivizării discursului. Există în orice operă istorică o anumită notă de subiectivism, ceea ce presupune o anumită relativizarea a adevărului, dar nu întotdeauna o mistificare a sa. Misiunea istoricului rămâne aceea de a informa contemporanii și posteritatea despre adevărul celor petrecute cândva. Va reuși în această dificilă misiune în măsura în care va putea căuta în profunzimea surselor și va găsi de cuviință a le confrunța. Detașarea de incertitudine, aparențe sau chiar falsuri reprezintă o condiție indispensabilă, întrucât, cel mai adesea, adevărul pe care dorim să-l aflăm nu ni se relevă la orice interogație naivă. Este necesar să înțelegem spiritul epocii, să-i cunoaștem cât mai bine pe oamenii la care ne referim, pentru a relata apoi despre însemnătatea faptelor lor adevărate sau mistificate.

X Actualitatea istoriei

Într-o lume supusă tot mai intens interogațiilor și contestării, este firesc să ne întrebăm dacă istoria, martora timpurilor și veritabil tezaur al experiențelor umane, mai rămâne actuală prin chiar sensul învățăturilor ei. Ce putere mai pot avea semnificațiile trecutului într-o lume ce se dorește tot mai mult eliberată de obsesiile pe care istoria le-a creat? Ar putea fi istoria ignorată de contemporani, fără ca urmările acestei atitudini să se

răsfârângă negativ asupra destinului individuale și ale marilor colectivități? Fără a încerca în mod explicit să răspundă acestui gen de interogații, Nicolae Iorga constata cu îngrijorare, într-o intervenție radio din ianuarie 1939, că dezbaterile academice pe teme de medicină adunau infinit mai mulți participanți decât cele care abordau teme ale istoriei, față de care chiar profesorii sau studenții direct interesați manifestau o oarecare rețineră. Pornind de la această deloc surprinzătoare constatare a distinsului istoric român, este cazul să încercăm a discerne importanța studiilor istorice pentru contemporani, impactul trecutului asupra înțelegerii prezentului. Cunoașterea istorică poate împiedica repetarea unor erori ale trecutului de către contemporani, dacă se admite cultivarea a ceea ce este mai prețios la oricare dintre popoarele lumii civilizate. Istoria reprezintă într-un sens mai larg, ca aventură în meandrele trecutului, un instrument de autocunoaștere prin apelul la experiența înaintașilor. Ceea ce interesează sub acest aspect nu mai este atât trecutul în sine, ci trecutul raportat la nevoile prezentului și la perspectiva dezvoltării viitoare. Istoricul este în măsură să stabilească analogii și paralelisme din care actualitatea poate obține suficient de multe foloase. Istoria constituie memoria, conștiința popoarelor. În sensul unei veritabile pedagogii naționale, ea se exprimă și în forma unei legături de neînlocuit între diferite generații. Fiecare dintre noi are strămoși, iar conștientizarea acestui fapt implică apelul la istorie, acolo unde orice comunitate responsabilă își trage seva propășirii morale. Din acest motiv, istoricul își asumă răspunderea nu numai față de trecut, ci și față de prezent. Nicolae Iorga aprecia că istoricul este un bătrân prin experiență al nației sale. El face parte din popor, îi înfățișează viața și poartă în suflet răsunetul triumfurilor și al înfrângerilor câștigate sau suferite timp de secole. Acest gen de observații ajută chiar la conturarea imaginii unui nou tip de istoric, care știe să împace exigența și finalitatea științifică a discursului despre trecut cu rosturile sale civice. El este în egală măsură critic și entuziast, modest și orgolios, militant și contemplativ. Preocuparea față de actualitate a devenit chiar din antichitate o constantă a cercetărilor istorice. *Istoriile* lui Herodot prezentau evenimentele scurse până în copilăria autorului, tocmai pentru ca „faptele oamenilor să nu pălească prin trecerea vremii”, iar Tucidide scria chiar istorie contemporană, convins că un istoric serios nu trebuie să se preocupe de trecut ci de prezent. Chiar și în secolul al XIX-lea, istoricul nu abandonase nimic concret din câmpul actualității. Tocqueville exalta democrația din America, iar Jules Michelet sau Heinrich von Treitschke deveniseră un fel de profeți ai propriului neam. O vreme s-a considerat însă că istoricul poate oferi imagini autentice despre trecut, în măsura în care el se poate identifica, prin trăire, cu epoci, personaje sau situații pe care le cercetează. Prezentul nu reprezenta pentru istoric decât punctul de plecare spre o lume unde se consumă adevărata aventură a cunoașterii sale. În realitate, trecutul și prezentul se află într-un dialog permanent, necesar, inevitabil. În plus, experiența trecutului putea oferi predicții referitoare chiar și la viitor. Este exact ceea ce Nicolae Bălcescu încerca să demonstreze în lucrarea sa *Mersul revoluției în istoria românilor*. Profilul viitoarei revoluții la români putea fi intuit prin analiza revoluțiilor deja înfăptuite. Misiunea istoricului este în esență aceea de a înțelege și a explica. El încearcă un fel de lectură a lumii pentru cei ce sunt contemporani și pentru posteritate. Explicațiile sale servesc la înlăturarea îndoielilor cu privire la trecut și la identificarea motivațiilor ascunse ale comportamentelor. În istorie cauzele nu acționează în mod mecanic, previzibil, ci în funcție de sensibilități, emoții sau gânduri ale oamenilor. A

înțelege presupune a cunoaște trăirile oamenilor, gândurile și sentimentele lor. Este exact ceea ce el, nu fără dificultate, trebuie să explice contemporanilor.

Istoria poate fi așadar un instrument util de analiză a prezentului. Ea reprezintă un veritabil tezaur de experiențe umane, memoria colectivă a unei națiuni. Presiunea trecutului apasă asupra contemporanilor. De aceea sarcina asumării trecutului nu este una deloc facilă. Au existat evident și situații în care exigențele prezentului nu au îngăduit identificarea deplină cu înfăptuiri ale trecutului, mai ales atunci când acestea din urmă s-au dovedit a fi monstruoase crime sau barbarii. Un exemplu elocvent l-a reprezentat asumarea responsabilităților derivând din tenebroasa istorie a Holocaustului. Nu puțini au fost aceia care au preferat ca trecutul să nu revină atât de obsesiv în atenția contemporanilor. Dar tocmai exemplele sale pot alimenta speranța că greșelile nu se vor mai repeta. Au existat în istorie numeroase încercări de falsificare a trecutului sau de ștergere completă a memoriei colective a unei națiuni. În general, ele au corespuns unor politici mai largi de deznaționalizare sau au întregit proiecte utopice ale regimurilor totalitare cu privire la unele vremelnice hegemonii. A rămas certitudinea că distrugerea memoriei colective a unei națiuni reprezintă un fapt chiar mai grav decât exterminarea fizică. Redresarea unei națiuni, indiferent de forma de oprimare căreia i-a căzut victimă, devine imposibilă fără trecut. Istoria rămâne mereu actuală tocmai pentru că nu poate fi uitată. Oricât de obsesivă ar părea pentru unii contemporani, întoarcerea spre trecut rămâne o necesitate. Ea reprezintă un exercițiu de igienă morală într-o lume tot mai amenințată de violență și dezgust.

XI Cunoașterea istorică

Obiectivitatea cunoașterii istorice?

Cunoașterea istorică rămâne o problemă controversată în cercetările dedicate teoriei sau filozofiei istoriei. Principalul obiect al controverselor este legat de posibilitatea de a accede la o formă de cunoaștere științifică cu ajutorul investigațiilor istorice. Argumentele contestatarilor pornesc în general de la ideea că istoria studiază faptele trecutului, iar acestea nu pot fi reînviolate sau observate direct. Cunoașterea istorică nu poate fi decât indirectă și subiectivă. Ea ar fi croită după tiparul unor documente mutilate care nu oferă decât înțelegere parțială asupra realității. Trecutul nu poate fi reconstituit integral. Istoricul nu poate pretinde că știe ce a reprezentat Imperiul Roman sau Rezistența franceză din 1944, ci doar ceea ce se mai poate cunoaște încă despre ele. Cunoașterea istorică rămâne tributară istoricului. Nu poate fi separată de existența umană și rămâne o formă indirectă de comunicare, strict intelectuală realizată între indivizi ce aparțin unor epoci sau civilizații diferite. Reușim să reconstituim sisteme de gândire, sau sisteme de valori, să le explicăm prin raportarea la diferite împrejurări, dar rareori putem surprinde, în întreaga ei complexitate, existența oamenilor care trăiesc într-un univers despre care aflăm doar prin mijloace indirecte.

În ciuda acestor argumente solide, considerăm că, totuși, cunoașterea istorică este posibilă dacă cercetătorul dispune de izvoare cât mai diverse și pertinente; stăpânește principalele metode de investigație sau dacă dispune de spirit critic și capacitate de înțelegere a oamenilor ce trăiesc în epoci diferite. Istoricul nu își propune și nici nu poate izola trecutul în stare pură. Deși nu participă direct la evenimentul relatat sau nu

cunoaște decât mijlocit oamenii epocii, el dispune totuși de un alt avantaj. Beneficiază de documente mai puțin, sau chiar deloc, accesibile celor care trăiesc istoria în mod spontan, inconștient. Acestea îl ajută să reconstituie faptele istorice într-o viziune mai cuprinzătoare, iar detașarea în timp îi oferă posibilitatea unei construcții integratoare. Există două ipostaze diferite ale trecutului pe care istoricul le analizează în investigația sa. Este vorba, pe de o parte, de ceea ce ar putea reprezenta un dat istoric obiectiv (faptele istorice în toată complexitatea și grandoarea lor), iar, pe de altă parte, de trecutul văzut de istoric, discursul, ce poate îmbrăca semnificații uneori subiective. Cunoașterea istorică este posibilă, verificabilă, atunci când mai multe mărturii supuse unui riguros examen critic, converg spre același rezultat. În măsura în care obiectul cunoașterii istorice îl reprezintă oamenii și experiențele lor, se poate vorbi despre o anumită notă de subiectivism.

Originea cunoașterii istorice nu trebuie căutată în memorie sau în timpul trăit ci în reflecție și observare. Faptul că a existat sau nu bătălia de la Waterloo nu mai reprezintă o controversă. Documentele certifică desfășurarea acestui eveniment. Dificilă în perspectiva cunoașterii istorice rămâne explicarea acestui moment. Istoricul nu va putea cunoaște experiența fiecărui participant la această confruntare. La rândul lor, participanții nu puteau nici ei cunoaște amănunțit fiecare detaliu, exact ceea ce s-a petrecut. Ei rămân totuși individualități, oameni diferiți în privința experienței, a vârstei și chiar a etniei (francezi, englezi, prusieni, scoțieni). Percepția lor, determinată și de gradul de implicare, nu poate fi decât incompletă și diferită prin raportarea la eveniment.

Finalitatea cunoașterii istorice nu este aceea de a imagina trecutul într-o formă statică, iar oamenii drept simple obiecte de laborator. Istoricul caută să pătrundă în conștiința celui alt. El observă din exterior, nu-și poate reprezenta eroul așa cum acesta s-a gândit pe sine, nu poate reflecta bătălia așa cum a văzut-o generalul. Caracteristică pentru istorie rămâne înțelegerea retrospectivă a devenirii umane. Într-un anumit moment, un individ poate reflecta la trecutul său, la o colectivitate, sau chiar la omenire în evoluția sa.

Progresul și limitele cunoașterii istorice

În măsura în care individul nu accede la istorie decât prin acțiunea exercitată asupra devenirii colective, se pot observa și anumite limite ale cunoașterii istorice. Istoricul nu poate cunoaște trecutul decât în funcție de ceea ce îi relevă documentele. Cunoașterea istorică depinde de pregătirea și capacitatea de înțelegere a vieții în toată splendoarea sa. În plus, fără a înțelege mai multe sau mai puține lucruri, vom proceda mereu în același fel. Cunoașterea istorică își poate lărgi orizontul, evenimentele pot fi cercetate într-un mod elaborat, dar niciodată înlocuite. Se poate ca astăzi să se cunoască mai multe lucruri despre democrația ateniană, decât știau chiar grecii în epoca lui Pericle? Aparent putem nega progresul cunoașterii istorice, pornind de la constatarea că, odată cu trecerea timpului, sporește mai mult numărul întrebărilor comparativ cu cel al învățăturilor pe care ea poate să ni le ofere. În realitate credem că fiecare generație de istorici își trăiește propria aventură a cunoașterii în dialogul neîntrerupt cu trecutul. Este o provocare căreia îi răspundem convinși că mereu vor exista în trecut oameni și idei ce își așteaptă interpretii.

Există o limită în timp asupra cunoașterii istorice? Cât de obiectivă poate fi istoria recentă? Dacă în cazul epocilor mai vechi există posibilitatea unei detașări a istoricului față de obiectul cunoașterii, în cazul istoriei contemporane sau chiar ultracontemporane, acest tip de detașare, înțeleasă sub forma unui recul în timp necesar obiectivității reflecției, nu există. Cum ar putea un istoric să se ocupe în mod serios de evenimente cărora le este contemporan? Putem integra cunoașterii istorice evenimente cărora le suntem contemporani? Nu există riscul unor interpretări subiective? În plus anumite categorii de izvoare rămân inaccesibile datorită restricțiilor de acces la arhivele publice. Legislația privitoare la deschiderea arhivelor variază de la o țară la alta, dar, în cel mai bun caz, este necesar chiar și un răgaz de mai bine de treizeci de ani pentru consultarea documentelor confidențiale ale statului. Documente importante, care reprezintă în mod obișnuit armătura scrierilor istorice sunt în principiu inaccesibile (deliberările consiliilor de ministrii, rapoarte ale ambasadurilor, corespondența prefectilor, documente fiscale, dosare personale, dosare judiciare, acte notariale, etc.)

Acestor critici obiective, istoricii prezentului le opun două avantaje importante, ce dovedesc faptul că în cunoașterea istorică limitele cronologice sunt adesea lipsite de conținut. Mai întâi, istoricul are menirea de a scrie luptând mereu în contra timpului, care, trecând peste oameni și faptele lor, are tendința de a simplifica, de a veșteji sau chiar deforma realitatea. Un singur mod contribuie la câștigarea acestei lupte cu timpul, aplecarea istoricului fără întârziere asupra evenimentelor din epoca sa. Există cel puțin trei moduri de a trăi un eveniment: ca protagonist (cu responsabilitate directă), ca martor și observator. Istoricul se poate găsi în oricare dintre cele trei situații, dar trăirea propriu-zisă a evenimentului nu constituie în mod esențial un dezavantaj. Acest tip de experiență îi conferă avantajul de a dobândi de la început o idee nuanțată despre atmosfera și stările de spirit ale momentului. Aici intervine capacitatea istoricului de a metamorfoza rapid trăirile în istorie, în *obiect al* cunoașterii. Această disponibilitate depinde de cultura istorică, ce permite reprezentarea evenimentului în perspectivă și posibilitatea de a parcurge cu relativă ușurință diverse surse.

Cât privește lipsa surselor documentare, și aici chestiunea este discutabilă. Putem considera că există anumite tipuri de documente indispensabile pentru a scrie istoria unei epoci? Dacă răspunsul este unul afirmativ, atunci ce se întâmplă în cazul istoriei perioadelor mai vechi, pentru care istoricii nu dispun decât de relativ puține categorii de izvoare? Cercetarea istorică presupune reconstituirea trecutului pornind de la sursele de care dispunem la un moment dat. De calitatea -dacă nu de cantitatea- materialului disponibil depinde direct amploarea cunoașterii istorice. Și cu toate că nu trebuie să relativizăm caracterul unic sau de neînlocuit al unor izvoare istorice (pornind de la ideea că nu tot ce este secretizat este și de importanță), limitele în timp ale cunoașterii istorice nu sunt influențate decisiv în această privință. Când te ocupi de secolele trecute, e greu să găsești destule documente de epocă, dar când scrii despre istoria recentă trebuie să eviți să te îneci cu informația scrisă. În societatea contemporană, sub presiunea opiniei publice, se constată o anumită accelerare a divulgării informațiilor secretizate. Iar pe lângă aceasta, presa, memorialistica, corespondența dialogurile televizate sau radiodifuzate întregesc perspectivele documentării. Concluzionând, se poate spune că limita în aval a cunoașterii istorice rămâne variabilă. Orice istoric cu simț al răspunderii va ști că în cercetarea ce o întreprinde pot interveni situații în care liniile de forță devin din ce în ce

mai vagi, iar sinteza și critica tot mai dificile. Atunci se ating de fapt limitele extreme dincolo de care pentru istoric este periculos să se aventureze.

XII Interdisciplinaritatea istoriei

Problema asupra căreia ne propunem să stăruim are în vedere o controversă firească atunci când încercăm să definim obiectul cunoașterii istorice și să conștientizăm măsura în care răspunsurile noastre despre trecut vizează doar suprafața unor fenomene sau profunzimea lor. Ne întrebăm în mod firesc dacă există o singură istorie, cea care, într-o formulă integratoare, implică o multitudine de aspecte ce caracterizează viața publică sau privată a indivizilor și a comunităților din trecut, sau dacă putem vorbi despre istorie ca abordare a trecutului într-o viziune limitată, fie ea politică, economică, socială, culturală, etc. Care este menirea discursului istoric? Aceea de a prezenta o sinteză despre trecut sau de a reflecta cât mai fidel asupra unor structuri, idei, concepte, asupra unei singure realități mai mult sau mai puțin limitată tematic ? A analiza evoluția istorică orașelor în Franța secolului al XVIII-lea este mai puțin relevant decât a realiza o istorie a Franței în același veac ? Evident că nu este simplu de răspuns acestor întrebări.

1. Istoria politică – o istorie totală?

S-a crezut o vreme că istoria totală, abordarea sintetică, panoramică asupra trecutului presupune cunoașterea evoluției statelor sau analiza fenomenelor politice atât în dimensiunea lor internă cât mai ales externă. Tendința nu era deloc întâmplătoare dacă ne gândim că statul ca structură, în general, în perspectiva intereselor colective, influențează, prin politici specifice, aspecte multiple ale existenței umane. Instituțiile statului sau politicile specifice pe care acesta le promovează asigură securitatea internă, bunăstarea materială și progresul științei sau al culturii. În acest fel, cercetând istoria statelor am putea găsi răspunsuri pe marginea problemelor ce caracterizează în mare parte interesele colective (publice) ale individului. La rândul ei, politica influențează în mod direct destinul unor mari colectivități sau grupuri umane. Dacă, cel puțin în viziune aristoteliană, politica implica noțiunea de etică, însemnând, de fapt, un teren de acțiune pentru realizarea binelui comun, a fericirii (gr. *eudaimonia*), pentru timpurile moderne, viziunea consacrată în tradiția scrierilor lui Macchiavelli accentua asupra faptului că ea reprezintă o artă prin care se obține sau se păstrează puterea. Politica nu implică în mod necesar principii ale eticii, pentru că, istoria a demonstrat-o în repetate rânduri, se poate uneori instrumenta chiar răul în numele binelui. Ca atare, abordarea prioritară a politicului s-a considerat a fi misiunea de căpătâi a istoricului. Evenimentul politic a devenit determinant, întrucât implicațiile sale vizau ansamblul intereselor colective. Istoria panoramică, istoria totală se confunda până la un punct cu istoria statelor sau cea politică. Cu toate acestea, o parte însemnată a existenței individului nu se plasează exclusiv în dimensiunea intereselor colective, acelea ce pot fi abordate în lumina politicii sau a vieții de stat. Reprezentările mentale, convingerile religioase, profunzimea gândirii, stările de spirit sau atitudinile ce derivă din comportament reprezintă aspecte pe care nu le pot explica doar factorii politici sau rigorile vieții de stat. Fenomenele politice nu pot

nici ele să fie înțelese în profunzime fără a face apel la investigații uneori de natură economică, socială, culturală sau chiar analize ale psihologiei de grup. Să ne imaginăm că abordăm ca temă de cercetare problema rivalității franco-germane în perioada cuprinsă între pacea de la Frankfurt și odioasa crimă de la Sarajevo, ce a împins irevocabil Europa și lumea spre un război catastrofal. Vom analiza componenta politică a acestei rivalități și vom constata că ea se rezumă la două aspecte esențiale: pierderi teritoriale (Alsacia și Lorena administrate de germani); anularea supremației franceze în politica europeană odată cu întemeierea Reich-ului german. Factologic, reperiile acestei rivalități au ieșit permanent la suprafață prin numeroase incidente, care au pus, sub presiunea publicului, diplomația celor două state vecine în situații dintre cele mai delicate. Nu vom putea înțelege niciodată resorturile adânci ale acestui conflict, dacă ne vom raporta doar la componenta politică sau diplomatică. Este necesar să cunoaștem antecedente ale acestei rivalități, să înțelegem care sunt cauzele ei mai îndepărtate, de când datează ea de fapt. În acest sens, investigațiile de natură ideologică sau imagologică ne sunt de mare folos. Vom putea constata că a existat, mai presus de rivalitatea politică între două state, o dispută, forțată mai ales pe teren ideologic, între două națiuni care au înțeles în mod diferit și contradictoriu rolul pe care îl au de îndeplinit în patrimoniul culturii universale. A existat, cu alte cuvinte, un fundament istoric ce a amplificat rivalitatea politică atât de evidentă mai ales pentru anii ce au urmat conflictului militar și umilinței de la Sedan. Se poate însă observa că treptat, mai ales în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, intensitatea acestei rivalități istorice a scăzut mult. În pragul războiului din 1914, nu atât națiunea, cât interesul de stat a făcut posibilă o confruntare pe care în resorturile gândirii lor, mulți dintre francezi sau germani nu o doreau.

2. Istoria războaielor și istoria militară

Strâns legată de istoria politicii și istoria statelor este și istoria războaielor. Perioadele de pace în trecutul omenirii nu acoperă ca intensitate și durată perioadele războiului. Războiul ca realitate istorică este omniprezent. Și tot el a avut mereu puterea de a influența toate manifestările ființei umane. Viața oamenilor s-a schimbat profund. De aceea tematica războiului acaparează de timpuriu interesul istoricilor. Războaiele antichității se deosebesc fundamental de cele ale modernității. Primele istorii ale războaielor din timpurile moderne nici nu aparțin istoricilor. Ele sunt scrise de ofițeri ai Marelui Stat Major, care cercetează bătăliile de pe fronturi în scopul de a oferi tinerilor cadeți informație suficientă pentru aprofundarea pregătirii lor militare. Experiența istorică a marilor confruntări servea așadar pregătirii ofițerilor. Pe lângă aceste istorii de bătălii, evenimentele militare își găsesc loc și în biografiile unor mari comandanți sau în tradiționala istorie a regimentelor. Asemenea lucrări despre războaie și evenimente militare nu sunt destinate opiniei publice, cu toate că ele se remarcă prin temeinicia documentării și studiul intensiv în arhive al ofițerilor ce le-au redactat. Pe la începutul secolului XIX, un distins ofițer în armata Prusiei, autor de screiri teoretice, Carl von Clausewitz (1780-1831) a încercat să redacteze o *Filosofie a războiului* (*Philosophie des Krieges*), în care să fie formulate toate principiile valabile despre natura și desfășurarea războaielor. În acest scop, el a cercetat 130 de bătălii ale unor războaie din trecut. S-a străduit să recunoască asemănările și deosebirile ce decurg din evoluția istorică a războaielor. A reușit astfel să identifice principii valabile în desfășurarea războaielor

indiferent de epocă istorică, norme și reguli care se învață în școlile militare din întreaga lume. Din cartea sa fundamentală (*Despre războaie/ Vom Kriege*), publicată postum (1832), s-au păstrat până astăzi câteva postulate celebre: („Krieg ist die Fortsetzung der Politik mit anderen Mitteln/ Războiul este continuarea politicii cu alte mijloace”). Cartea lui Clausewitz nu servea decât incidental unor scopuri istorice. Ea reprezenta un model teoretic de pregătire strategică a războiului, care pornea de la experiențe istorice. În tot secolul XIX și în veacul următor, cei mai importanți generali, comandanți militari ai lumii i-au cunoscut în detaliu opera. Sub impulsul scrierilor lui Clausewitz, istoria militară înseamnă strategie, tactică, elemente operative ale războiului. Înnoirile semnificative nu se petrec nici în vâltoarea celor două războaie mondiale. Din nou scrierile corpului ofițeresc, biografia, memoriile acaparează interesul publicului. Când istoricii de profesie (Gerhard Ritter; Werner Hahlweg – în Germania) se apleacă asupra domeniului, primatul îl deține planificarea operativă, conducerea tactică a războiului, influența instituțiilor civile asupra comandamentelor militare. Esențial rămâne rolul militarilor ca instrument al politicii, sau factor de putere în angrenajul statal. Noua identitate a istoriei militare s-a afirmat cu dificultăți. Tranziția de la vechi la nou presupus o schimbare de paradigmă: Biografiile eroizante ale ofițerilor de stat major, marile decizii ale comandamentelor, istoria operativă a marilor unități lasă loc pătrunderii soldaților în istoria războaielor. Viața de front, sensibilitățile soldaților obișnuiți, modul lor de a gândi și de a se comporta, traumele psihice au devenit subiecte de mare interes în ultimii ani. Alte cercetări recente se preocupă de simbolistica fricii și percepția eroilor în societate după încheierea războiului. Interesează tot mai mult și dezertările soldaților sau agonia captivității (prizonieratul).

3. Istoria socială și istoria economică

Supremația factorilor politici în ancheta istorică a suportat numeroase contestații. Pentru o vreme, cele mai evidente critici au venit din direcția materialismului istoric. Istoricii marxiști reproșau lipsa unei concepții teoretice și proliferarea unei viziuni istorice depășite sub aspect metodologic. Ei au pretins identificarea unei legi esențiale a istoriei, care permite clasificarea și selectarea faptelor în funcție de raportarea la noțiunea de progres. S-a considerat că structurile economice, întemeiate pe moduri de producție, sunt cele care determină instituțiile juridice, politice, progresul intelectual, credințele religioase. Din analiza acestor structuri rezulta importanța preponderentă a luptei de clasă, fenomen care, sub diferite forme, avea să conducă în final la victoria proletariatului. Ceea ce semnifica, într-un anumit sens, istoria totală, sinteza reflecțiilor despre trecut, provenea din zona economicului și a socialului, care dobândiseră un caracter fundamental. Cele două dimensiuni determinau evoluțiile din sfera politică, iar fenomenele politice deveniseră consecințe ale transformărilor produse în plan economic sau social. Importanța istoriei economice și sociale a devenit de notorietate pe măsură ce un număr de istorici, fără a-i atribui în mod cert un caracter exponențial, au constatat, începând mai ales din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, că importanța factorilor economici sau a structurilor sociale trebuie mai atent observată în perspectiva evoluției omenirii. Se poate discuta despre un efort deosebit de intens mai ales în mediul istoriografic german, acolo unde Karl Bücher, Karl Lamprecht sau Werner Sombart elaborau studii de mare profunzime, în cel britanic (William Ashley) sau francez (Marc

Bloch; Lucien Febvre). Preocupările s-au extins, au apărut institute de cercetare și reviste de specialitate (1893- *Zeitschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte*; 1908- *Revue d'histoire des doctrines economique*; 1929- *Annales d'histoire economique et sociale*). Istoria economică nu reprezintă istoria doctrinelor economice sau simpla prezentare a unor tabele statistice din care rezultă volumul schimburilor comerciale sau raportul dintre venituri și prețuri în stabilirea standardului de viață. Ea presupune investigarea structurilor și a condițiilor generale de funcționare a vieții economice. Problematizările din sfera istoriei economice în sens restrâns privesc diferite moduri de producție și servicii, consumul, standardul de viață, împrumuturile și prețurile, creșteri ale pieții și valori de criză, bogății și resurse naturale, etc. Diversitatea istoriei economice astăzi face posibilă identificarea unor ramuri conexe, printre care se numără istoria banilor, a băncilor, a schimburilor comerciale, etc. Cât privește componenta socială, ea nu poate fi cercetată separat, ci în cadrul unui sistem ce implică suficiente corelații cu domeniul economic, dar și aspecte ce țin de înfăptuirile politicii. Istoria socială implică analiza structurilor și a comportamentelor sociale, evoluția omului în timp sub forma definirii sale ca ființă socială. “Chestiunea socială” i-a determinat pe unii istorici în secolul XIX să cerceteze istoria mișcării muncitorești, iar în veacul următor să creeze premise pentru cercetarea istorică a tuturor claselor și straturilor sociale. După anii 50 ai secolului XX, modelul școlii franceze (Școala *Annales*) se impune treptat în Europa. În loc de eroi și politică în state, istoricii își întorc privirea către valorile sociale. Spre sfârșitul anilor 90 se observă însă în mediul istoriografic occidental două tendințe majore. Reveniri spectaculoase la istoria statelor și a personalităților marcante (semn că Noua Istorie se afla deja în plină criză și nu reușise să convingă pretutindeni că reprezintă alternativa unică la evenimential); evoluția istoriei sociale către problematica antropologiei istorice, a istoriei vieții cotidiene și a societății.

4. Istoria vieții cotidiene și antropologia istorică

Viața cotidiană definește activități individuale, ale unor grupuri sau chiar ale întregii societăți, ce se deosebesc de stereotipurile unei zile obișnuite de muncă, și se situează în vecinătatea unei tradiții religioase, cultural-istorice sau sociale. Problematizările istoriei vieții cotidiene privesc viața obișnuită a indivizilor, de la alimentație, timp liber, la diverse vârste ale vieții (copilărie; bătrânețe); evenimente de prim rang nașterea, căsătorie, moarte, viața de familie, sensibilități religioase, sentimente individuale, obiceiuri și cutume sociale, etc. Cercetarea vieții cotidiene a reprezentat calea facilă prin care dimensiunea antropologică a pătruns în câmpul investigației istorice. Experiențele elementare ale vieții oamenilor sint istorizate. Termenul „antropologie” ținea inițial de domeniul științelor naturii, dar în secolul XX, pe fondul cercetării culturii unor populații primitive, din afara Europei, a fost asimilat cunoașterii vieții popoarelor. Sociologii antropologi cercetează legile comportamentului uman delimitate de timp și spațiu, antropologia culturală compară diferite culturi străine. În măsura în care antropologia socială sau cea culturală nu se rezumă doar la prezent, iar obiectul investigației lor acoperă și trecutul omenirii, se poate discuta despre domeniul antropologiei istorice. Aceasta se preocupă de oameni ca ființe umane, reconstituie sentimente, percepția și imaginea lumii la oamenii obișnuiți. În centrul discuției nu se mai regăsesc atât marile prefaceri (schimbări) ale istoriei, ci oamenii în umanitatea lor,

independent de poziția socială și semnificația istorică. Aspecte mult timp marginalizate ale existenței umane părăsesc “periferia” studiilor istorice și acaparează miezul dezbaterii: Cum supraviețuiesc oamenii mediului în care trăiesc? Ce strategii comportamentale dezvoltă? Ce norme și concepte morale le justifică atitudinile? Care sunt obiceiurile, riturile, comportamentele simbolice care reglementează raporturile inter umane? În ce fel influențează timpul și spațiul percepția lor asupra realității înconjurătoare? Antropologia istorică deschide larg accesul umanității în istorie prin două câmpuri distincte: mai întâi într-o corelație concretă determinată de spațiu și timp, apoi într-o manieră monografică intens problematizantă despre experiențele umane. Dimensiunea spatio-temporală poate fi foarte extinsă, caz în care investigația se reduce la tipare sociale fundamentale, precum țărani, nobilimea, preoțimea, orașenii, și se preocupă de experiența lor de viață (Arno Borst, *Die Lebensformen des Mittelalters*, 1973), sau limitată la experiența vieții unui singur individ (Carlo Ginzburg, *Brânza și viermii*, 1976), din care însă rezultă proiecția despre lume a unei întregi grupe de populație. Perspectiva tematică îmbracă formule diversificate, fie în structura unor studii de caz, fie în accepțiunea sintezei ce străbate mai multe epoci istorice. Ea se regăsește, între altele, în câteva cărți model ale reprezentanților clasici ai școlii “Annales” (Philippe Aries, *Istoria copilăriei*, 1960; Geroges Duby, *Istoria morții*, 1980; *Istoria vieții private*, 5 volume publicate între 1985 și 1995). În ultimele decenii, noi perspective de cercetare au captat atenția cercetătorilor din domeniul antropologiei istorice: corpul omenesc, percepții și reprezentări; sexualitatea (tabuuri; refulări); conflicte și proteste; alteritatea-întâlnirea cu străinii, istoria femeii și a genurilor, religia și religiozitatea, etc.

În ciuda progreselor constante și a diversității, istoria totală rămâne mai curând un mit, o aspirație legitimă a cercetătorului. Nu vom putea pretinde nicicând că știm totul despre oameni și epoca în care au trăit. Ceea ce îi rămâne istoricului ca responsabilitate morală, este tendința de a așeza cercetări dintre cele mai variate, într-o viziune integratoare. Disponibilitatea de a-l percepe pe individ în suma manifestărilor sale, capacitatea de a sintetiza, de a oferi imagini complete prezentului din fragmente despre trecut.

XIII In loc de incheiere. Specificul profesiei de istoric

Calități indispensabile istoricului

Limbaajul istoricului

Istoricul de ieri – istoricul de azi

Istoria percepută la nivelul discursului despre trecut rămâne inseparabilă de istoric. Lui îi revine misiunea de a prezenta contemporanilor sau posterității o anumită viziune despre oamenii sau vremurile de demult. Prin efortul său constructiv, istoricul redescoperă o lume, care pentru mulți ar părea definitiv pierdută sau inevitabil condamnată uitării. Este poate tocmai din acest motiv important să ne întrebăm ce calități sunt necesare pentru a realiza cu succes această permanentă reîntoarcere spre trecut. Deși nu ne propunem să definim, ci doar să schițăm, în cele ce urmează, profilul ideal al

istoricului, ne limităm a constata, pentru început, că nu orice persoană întrunește calitățile necesare practicării acestei nobile profesiuni. Este nevoie de anumite calități (intelență, sensibilitate, imaginație, intuiție) pentru a înțelege și explica mistere ale trecutului. Ar fi o eroare regretabilă să considerăm că a te numi istoric înseamnă de fapt a dispune de o memorie excelentă, cu ajutorul căreia se poate înregistra un volum cât mai mare de informații exacte. Istoricul are nevoie de o bună memorie, dar nu pentru a înmagazina și reproduce date despre trecut, ci pentru a construi raționamente, judecări valide. Istoricul rămâne un personaj caracterizat de propriile sale trăiri sau emoții, un om care înțelege și poate fi înțeles. Îi sunt necesare nu doar cunoștințe de specialitate ci și o vastă cultură generală, dublată de experiența nemijlocită a vieții. El este și rămâne un om al cetății. Aparține unui mediu social determinat și nu trebuie considerat un individ care caută să evadeze în trecut fiindcă nu se poate adapta prezentului. Este caracterizat de o curiozitate insașiabilă în privința cunoașterii celui alt. Dispune de o capacitate deosebită de a se iniția într-un context cu totul nou, de a înțelege personalitatea și felul de a simți sau a gândi al eroilor săi. Un bun istoric este acela care se preocupă de studierea unor probleme și nu doar a epocilor. El caută să identifice probleme reale din trecut, ce răspund unor chestiuni cu valoare existențială pentru posteritate.

Istoricul complet nu va fi doar un cercetător atent al izvoarelor ci și un scriitor de profunzime. El trebuie să acorde o atenție specială nu doar conținutului ci și formei narațiunii istorice. Publicând esența cercetărilor sale, istoricul devine preocupat și de stilul sau limbajul pe care îl utilizează. El trebuie să țină seama de publicul căruia i se adresează, să ajusteze limbajul potrivit necesităților, fără a altera prin aceasta caracterul obiectiv al expunerii. Așteptăm, în general, de la limbajul istoricului, exactitate, limpezime, savoare. Ne întrebăm însă dacă istoricul dispune de un limbaj de specialitate, după modelul altor științe (dreptul, economia, sociologia sau medicina) ?

Pentru a încerca un răspuns la această problemă ne vom folosi de un studiu de caz. În anul 1954, istoricul elvețian Walther Hofer publica o carte intitulată (în traducere românească) *Declanșarea celui de al II-lea război mondial. Un studiu despre relațiile internaționale în vara anului 1939*. Tematica acestei cărți este lesne de intuit. Războiul mondial a început la 1 septembrie 1939, odată cu agresiunea Germaniei asupra Poloniei. Hofers surprinde implicațiile internaționale ale acestui moment. Se știe însă că, judecând după rigoarea faptelor, în toamna anului 1939 a izbucnit doar un război european. Agresiunea germană asupra Poloniei a prefațat declararea stării de război între Germania și Franța sau Marea Britanie. Nu este sigur că putem vorbi despre un război mondial în acel moment. Conflictul a devenit unul mondial doi ani mai târziu prin agresiunea Germaniei asupra URSS (22 iunie 1941) și prin declarația de război înaintată de Hitler Statelor Unite ale Americii (11 decembrie 1941). Judecând strict după termenii folosiți în titlu, cartea lui Walther Hofer nu ar putea relata despre un război mondial, pentru că faptele nu permit aplicarea acestei sintagme pentru momentul 1939. Ce a dorit atunci să comunice istoricul elvețian? Este cert că el cunoștea implicațiile europene ale agresiunii germane din toamna anului 1939. Titlul ales de autor *Declanșarea celui de al II-lea război mondial (Die Entfesselung des zweiten Weltkrieges)* trebuie înțeles ca o premisă istorică. Autorul sugerează de fapt, prin titlu, că o dată cu atacarea Poloniei, Adolf Hitler declanșă un conflict ce avea să devină curând unul mondial, titulatură cu care a intrat, de altfel, în istorie. Istoria rămâne un domeniu al cunoașterii apropiat de existența propriu-zisă a omului. Limbajul istoricului împrumută adesea noțiuni cu un sens

de acoperire mai larg în sfera experiențelor cotidiene. În plus, se știe că istoria predispoze la studii interdisciplinare, fapt care explică folosirea sau asimilarea unor concepte utilizate preponderent în alte domenii. Istoria nu dispune de un limbaj propriu numai al ei. Noțiuni de lege (de exemplu), care în domeniul științelor juridice deține semnificații dintre cele mai precise, într-o narațiune istorică poate fi utilizată și cu alte înțelesuri (legea divină, legile naturii, etc.) decât cele strict juridice. Limbajul utilizat de istoric implică noțiuni sau concepte polisemantice. Înțelesul lor poate fi descifrat prin raportarea la context sau epocă. Limbajul istoricului include termeni de epocă și este firesc să ne întrebăm dacă trecutul devine mai inteligibil în exprimări arhaizante sau în forma unei narațiuni adaptate la grila de lectură sau exigențele contemporanilor? Este important ca istoricul să stăpânească nu doar înțelesul de moment al unui concept istoric ci și evoluția semnificațiilor sale în timp. În acest fel, el redescoperă pentru posteritate trecutul, oamenii și limba pe care aceștia o utilizau. Există situații în care necesitatea explicării unor noțiuni se impune de la sine. Ce ar putea înțelege un contemporan, mai puțin inițiat în domeniul istoriei, din concepte precum rațiunea de stat, echilibru de forțe sau monarhie absolutistă, dacă nu ar primi explicații suplimentare de natură juridică, politică sau contextuală istorică? Limbajul epocii reflectă gândirea oamenilor, felul în care înțelegeau să se raporteze la diferite realități. Nu întotdeauna vom putea găsi un echivalent contemporan pentru un concept dintr-o altă perioadă istorică, ce și-a pierdut astăzi din actualitate. Este necesar ca istoricul să deprindă înțelesul acestor termeni și apoi să-l prezinte contemporanilor într-o formulă inteligibilă, care nu presupune alterarea înțelesului lor original. Pe de altă parte, nici nu putem reflecta realități din trecut folosind termeni străini de perioada sau problema cercetată.

A scrie despre menirea istoricului implică totuși o mare controversă: menirea istoricului de odinioară sau a istoricului contemporan? Menirea esențială a istoricului indiferent de perioadă este reconstituirea adevărului despre trecut. Efortul său creator se află în slujba adevărului. Știm astăzi că nu există doar un singur adevăr despre trecut ci adevăruri. Ele reflectă viziuni diferite asupra aceluiași fenomen explorat. Mult timp s-a crezut că o altă misiune importantă a istoricului este aceea de a-i îndruma pe contemporani. În măsura în care istoria propunea un tezaur prețios de experiențe umane, istoricul devenea un fel de învățător al nației. Vorba sa dobânda acea greutate specifică învățăturilor transmise de strămoși. Știm astăzi că istoria își păstrează vocația instructiv-moralizatoare doar în măsura în care oamenii continuă să mai creadă în obiectivitatea judecăților sale. Proba adevărului, a onestității rămâne decisivă în privința percepției istoriei în mediul social. Este cert că viziunea istoricului contemporan în raport cu menirea ce îi revine este deosebit de complexă. Ea diferă în funcție de situație sau context. Dacă ar fi să ascultăm pe fiecare dintre istoricii contemporani nu am putea identifica una și aceeași menire pe care o are de îndeplinit istoricul. Vom constata registre diferite, priorități de cu totul alt fel. Am putea descoperi că istoricul rămâne de fapt veșnicul povestitor, că menirea sa este de a relata ce s-a petrecut; sau am putea constata că dimpotrivă menirea istoricului rămâne dedicată exclusiv interpretării, analizelor, problematizării. Am putea afla dacă istoricul mai are sau nu posibilitatea de a îndeplini rolul tradițional de învățător prin experiență al nației sale, sau rolul său social este complet irelevant. Dilemele prezentului modifică percepția în legătură cu menirea istoricului. Uneori (situații rare) rolul său pare încă să mai fie exaltat, alteori însă el este aproape ignorat. Rămâne astăzi o dificilă provocare (mai ales în cazul societății

românești) măsura în care contemporanii mai prețuiesc istoria și menirea celui care o scrie. În ceea ce ne privește, ne place să credem că istoria nu a pierdut nimic din valoarea și parfumul ei de altădată.

Referințe bibliografice:

- Duțu, Alexandru, *Dimensiunea umană a istoriei*, București, 1986.
- Topolski, Jerzy, *Metodologia istoriei*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987.
- Fukuyama, Francis, *Sfârșitul istoriei și ultimul om*, Editura Paideia, București, 1992.
- Zub, Alexandru, *În orizontul istoriei. Eseuri de ieri și de azi*, Iași, Editura Institutului European, 1994.
- Chaunu, Pierre, *Istorie și decadentă. În românește de Corina Mărgineanu*, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 1995.
- Bădescu, Ilie, Dungaciu, Dan, *Sociologia și geopolitica frontierei*, I și II, București, 1995.
- Berdiaev, Nikolai, *Sensul istoriei*, Editura Polirom, Iași, 1996.
- Montgomery, Warwich, John, *Încotro se îndreaptă istoria?*, Editura Cartea Creștină, Oradea, 1996.
- Vallery, Paul, *Criza spiritului și alte eseuri*, Editura Polirom, Iași, 1996.
- Boia, Lucian, *Istorie și it în conștiința românească*. Editura Humanitas, București, 1997.
- Ariés, Philippe, *Timpul istoriei*, București, Editura Meridiane, 1997.
- Toynbee, Arnold, I., *Studiu asupra istoriei*, I-II, Editura Humanitas, București, 1997.
- Raymond, Aron, *Introducere în filozofia istoriei. Eseu despre limitele obiectivității istorice*, ediție nouă revăzută și adnotată de Sylvie Mesure, traducere din franceză de Horia Gănescu, București, Humanitas, 1997.
- Xenopol, A. D., *Teoria istoriei*, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1997.
- Dielthey, Wilhelm, *Construcția lumii istorice în științele spiritului*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999.
- Veyne, Paul, *Cum se scrie istoria*, București, Editura Meridiane, 1999.
- Iorga, Nicolae, *Generalități cu privire la studiile istorice*, Ediția a IV-a, Ed. Polirom, Iași, 1999.
- Djuvara, Neagu, *Civilizații și tipare istorice. Un studiu comparat al civilizațiilor*, Editura Humanitas, București, 1999.
- Soulet, Jean -Francois, *Istoria imediată*. Traducere și note de Mircea Platon, prefață de Florin Constantiniu, București, Editura Corint, 2000.
- Bogdan Murgescu, *A fi istoric în anul 2000*, București, Editura All Educational, 2000.

Buculei Toader, *Clio încarcerată. Mărturii și opinii privind destinul istoriografiei românești în epoca totalitarismului communist*, Brăila, Libertatea, 2000.

Ricoeur Paul, *Memoria, Istoria, uitarea*, Traducere de Ilie și Margareta Gyurcsik, Timișoara, Amacord, 2001.

Finley, M. I., *Uzul și abuzul de istorie. De la miturile grecilor la Lévi – Strauss, trecutul viu și prezentul iluminat*. Traducere de Vivian Săndulescu, Editura Arc, 2002.

Francois Furet, *Atelierul istoriei*, București, Editura Corint, 2002.

Andi Mihalache, *Istorie și practici discursive în România democrat – populară*, Editura Albatros, București, 2003

Zub, Alexandru, *Istorie și finalitate. În căutarea identității*, Editura Polirom, Iași, 2004.

Djuvara, Neagu, *Există istorie adevărată? Despere „relativitatea generală” a istoriei. Eseu de epistemologie*, București, Humanitas, 2004

Ovidiu Pecican, *Ce istorie scriem ?*, Editura Ideea Europeana, 2006.

Chrales-Olivier Carbonell, *Istoriografia*, București, Casa de Editură Grafoart, 2006.

Ion Zainea, *Cenzura istoriei, istoria cenzurată. Documente (1966-1972)*, Editura Universității din Oradea, 2006.

Țurcanu, Ion, *Istoria. Receptare, cercetare, interpretare*, Iași, Editura Junimea, 2006.

Serinela Pintilie, Claudiu – Lucian Topor, *Istoricii români și lumea germană în a doua jumătate a secolului XIX*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2008.

- **Studentii de la forma de învățământ ID vor redacta, în vederea suplinirii activității de seminar, o lucrare de istorie locală (provincială). Lucrarea va cuprinde între 5 și 10 pagini (Times New Roman, Corp 12) cu bibliografie.**

Claudiu-Lucian Topor